



INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"  
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES  
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT  
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

# OXFORD INTERNATIONAL SCIENCE FORUM

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC  
AND PRACTICAL CONFERENCE

FEBRUARY 6-8, 2026  
OXFORD, UNITED KINGDOM

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"  
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES  
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT  
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

# OXFORD INTERNATIONAL SCIENCE FORUM

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC  
AND PRACTICAL CONFERENCE

February 6-8, 2026

Oxford, United Kingdom

This edition was approved for publication on February 22, 2026.

Published in A4 format online on website:  
<https://naukainfo.com/conference?id=95>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Oxford, United Kingdom  
2026

**UDC 001.3-048.35:0/9](06)**

Proceedings of the International scientific and practical conference “Oxford International Science Forum” (February 6-8, 2026) / Publisher website: [www.naukainfo.com](http://www.naukainfo.com). - Oxford, United Kingdom, 2026. - 245 p.

**ISBN 978-617-8680-40-4**

**<https://doi.org/10.64828/conf-95-2026>**

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Oxford International Science Forum : proceedings of the International scientific and practical conference (February 6-8, 2026). - Oxford, United Kingdom : [naukainfo.com](http://naukainfo.com), 2026. - Pp. 15-21. - URL: <https://naukainfo.com/conference?id=95>

**Editor**

**Soloviov O. V.**

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,  
Head of the European Union Research Department,  
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: [journal@naukainfo.com](mailto:journal@naukainfo.com)

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

© Publisher website: [naukainfo.com](http://naukainfo.com), 2026

© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026

© All authors, 2026

# TABLE OF CONTENTS

<b>ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY</b>	
1. <i>Резніков Роман Борисович</i> METHODS FOR FORMING ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGIES BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES UNDER GLOBAL CRISES	6
<b>FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING</b>	
2. <i>Львович Арсеній Вячеславович</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ОФШОРНИХ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ	13
3. <i>Ганзюк Світлана Михайлівна</i> ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ВІЙНИ	20
<b>MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE</b>	
4. <i>Федорак Володимир Васильович, Качмар Олександра Васиївна, Стратієнко Іван Іванович</i> КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ	25
5. <i>Долгальова Олена Вячеславівна, Туровський Ігор Володимирович</i> ДЕРЖАВНА КАДРОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ЧИННИК СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ	31
<b>SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE</b>	
6. <i>Ординович Віктор Андрійович</i> РОЛЬ ГРОМАДИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВETERANІВ/ВETERANOK ВІЙНИ	36
<b>LAW AND INTERNATIONAL LAW</b>	
7. <i>Цьось Юлія Станіславівна</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	40
8. <i>Ягмуров Єгор Костянтинівич</i> ЕВОЛЮЦІЯ ЗАГРОЗ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ТА АРХІТЕКТУРНІ ВИКЛИКИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	49

**INSTITUTE OF LAW ENFORCEMENT, JUDICIAL SYSTEM AND  
NOTARY**

9. *Нігальчук Єва Романівна* 54  
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ ЄСПЛ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДІВ  
УКРАЇНИ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ  
**MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE  
BORDER SECURITY**
10. *Яшук Петро Володимирович* 59  
ВІТАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ГУМАНІТАРНА  
ПАРАДИГМА  
**PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES**
11. *Нігальчук Єва Романівна* 65  
ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ  
У ВИВЧЕННІ ПОХІДНОЇ  
**PHILOLOGY AND JOURNALISM**
12. *Мартинюк Світлана Євгенівна* 70  
THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN TEACHING ENGLISH AT  
SECONDARY SCHOOL  
**PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE**
13. *Шаповалова Алла Миколаївна* 74  
ВИБОРИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ:  
ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ
14. *Donii Nataliia Yevgeniivna, Honcharenko Oksana Hrygorivna* 81  
THE UNFREEDOM AS A VALUE FOR INDIVIDUALS PRONE TO  
RECIDIVISM  
**PEDAGOGY AND EDUCATION**
15. *Вс. Oleksandra Lavrivska* 85  
SPECIFICS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO  
FOREIGN STUDENTS IN PRIMARY SCHOOLS OF THE KARLOVY  
VARY REGION
16. *Стрельченко Олена Олексіївна* 89  
МІНІМУЗЕЙ «УКРАЇНСЬКА СВІТЛИЦЯ» — ЯК ОСЕРЕДОК ДЛЯ  
ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА  
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНЯТ
17. *Сидоренко Сергій Юрійович* 101  
ЦИФРОВА ЗРІЛІСТЬ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ  
ОСВІТИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕГРАЦІЇ LEARNING MANAGEMENT  
SYSTEMS У СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ

18.	<i>Пилипенко Наталія Вікторівна, Чибірєва Людмила Вікторівна</i> ПІДЗЕМНА ШКОЛА: БЕЗПЕЧНИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	111
19.	<i>Башикірова Наталія, Краус Орина</i> ПЕРШИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ -ІНТЕРНІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ЛАБОРАТОРНА ДІАГНОСТИКА, ВІРУСОЛОГІЯ, МІКРОБІОЛОГІЯ»	115
20.	<i>Панчук Ольга Іванівна</i> ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	120
21.	<i>Іванчикова Людмила Іванівна</i> ПИСАНКАРСТВО: ТИХА СИЛА ПРЕДКІВ	132
22.	<i>Олексюк Наталія Степанівна, Гукалюк Андрій Ігорович</i> ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	136
23.	<i>Савіщенко Вікторія Миколаївна</i> ГЕНЕЗИС ФЕНОМЕНА НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПЕДАГОГІКИ	140
24.	<i>Спиридонова Олександра Олександрівна, Зозуля Оксана Василівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ	146
25.	<i>Добридень Алла Володимирівна, Самборко Інна Миколаївна</i> МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	156
<b>PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY</b>		
26.	<i>Наталія Губа</i> АРТТЕРАПІЯ: ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	166
27.	<i>Костишина Світлана Павлівна</i> ЖОРСТОКІСТЬ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СВІТУ: ПОШУК ЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ	173
28.	<i>Païos Yelyzaveta, Olena Lykholat</i> THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND BEHAVIORAL STRATEGIES IN CONFLICT SITUATIONS DURING YOUTH	185
<b>MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH</b>		
29.	<i>Bohdan Kravchenko</i> IMPACT OF TOBACCO AND NICOTINE PRODUCTS ON DENTAL IMPLANT OUTCOMES: CLINICAL RISKS AND PREVENTIVE STRATEGIES	190

30. *Євтушенко Віталій Вячеславович, Серякова Ірина Юрївна, Крамарьов Сергій Олександрович, Палатна Людмила Олександрівна, Шпак Ірина Володимирівна, Воронов Олександр Олександрович* 195  
 ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ПОРОГОВИХ ЗНАЧЕНЬ  
 МАРКЕРУ E-СЕЛЕКТИНУ ДЛЯ УРАЖЕННЯ СЕРЦЕВО-  
 СУДИННОЇ СИСТЕМИ ПРИ COVID-19 У ДІТЕЙ
31. *Petro Zamiatin, Vasyl Kritsak, Denis Zamiatin, Daria Lazebna, Alina Vakulenko* 204  
 PULMONARY HEMORRHAGE: DIAGNOSTIC AND SURGICAL  
 TACTICS AT THE MODERN LEVEL
32. *Обозна Вікторія Василівна, Красовська Катерина Олександрівна* 213  
 АСПЕКТИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ АКУШЕРКИ ІЗ  
 ЖІНКАМИ З ТРИВОЖНО-ФОБІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ У  
 ПЕРИНАТАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ
- HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES**
33. *Лисенко Ілля Сергійович* 228  
 «БЛАТ» ЯК НЕФОРМАЛЬНА ПРАКТИКА У РАДЯНСЬКІЙ  
 СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ МАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ: СОЦІАЛЬНО-  
 ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
34. *Прибитько Іван Олександрович, Івкова Вікторія Юрївна* 240  
 ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ УЯВЛЕНЬ У  
 МАХНОВСЬКОМУ ПОВСТАНСЬКОМУ РУСІ (1917–1921 pp.)

SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE  
 SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED  
 TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:

*Oksana Lavrus, Natalya Bud, Vladyslav Bilous, Tetiana Tolkova, Oleksandra Stroganova, Olena Rybachuk, Maryna Melnichuk, Sviatoslav Bortsevych, Polyakh Oleksandr, Andrii Shevchuk, Iryna Melnyk, Oleh Bondar, Tatiana Smirnova, Mykola Kovalchuk, Svitlana Moroz, Yaroslav Petryk, Liudmyla Savchuk, Sergey Ivanov, Nadiia Polianska, Volodymyr Marchuk, Oksana Lysenko, Roman Kravets, Halyna Danyliuk, Denys Ostapchuk, Kateryna Boiko, Dmitry Sokolov, Mariia Rudko, Viktor Horbatiuk*

# ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

UDC 330.3

**Резніков Роман Борисович**

PhD з економіки, докторант

Інститут економіки промисловості НАН України

## **METHODS FOR FORMING ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGIES BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES UNDER GLOBAL CRISES**

**Abstract.** The paper examines modern methods for forming enterprise development strategies based on digital technologies under conditions of global crises, where uncertainty, discontinuities, and rapid shifts in stakeholder expectations make traditional “plan–execute” models insufficient. The central argument is that strategy formation in crisis-prone contexts should be treated as a continuous, evidence-driven, and option-oriented process that integrates (i) dynamic capabilities for sensing, seizing, and reconfiguring, (ii) digital transformation governance across portfolios and operating models, and (iii) foresight mechanisms that translate external volatility into actionable strategic options. Building on recent systematic reviews in digital transformation and resilience research, the paper synthesizes a methodical approach to digital-strategy formation that combines scenario-linked strategic intent, staged investment logic (real-options reasoning), and data/AI-enabled feedback loops. The proposed contribution is a conceptual “crisis-adaptive digital strategy loop” that operationalizes strategy formation as a sequence of repeatable cycles with measurable decision triggers, thereby strengthening enterprise resilience while preserving growth orientation.

**Keywords:** Enterprise development strategy; digital transformation; strategic management; global crises; dynamic capabilities; real options; resilience; strategic agility; Industry 5.0; data-driven decision-making.

### **Introduction.**

Global crises (geopolitical shocks, pandemics, energy and supply-chain disruptions, regulatory volatility, and technology discontinuities) increasingly compress decision windows and amplify the costs of strategic errors. Under such conditions, enterprises must form development strategies that are simultaneously directional (anchored in purpose and competitive logic) and adaptive (capable of rapid reconfiguration when assumptions fail). Digital technologies cloud platforms, data infrastructures, advanced analytics, AI, automation, and cyber-physical systems do not merely support execution; they reshape how strategies are formed by enabling faster sensing of weak signals, rapid experimentation, and continuous performance feedback. Consequently, strategy formation shifts from episodic planning to an ongoing managerial capability: defining strategic intent, continuously scanning and interpreting signals, translating uncertainty into strategic options, allocating investments across a portfolio, and repeatedly adjusting priorities based on evidence and risk.

### **Literature Review.**

Recent research frames this shift as part of a broader transition in strategic management toward continuous adaptation and ecosystem-aware competition. In work [1], a systematic review of digital transformation research shows that digital transformation is strongly associated with malleable organizational designs and continuous adaptation, but the literature remains fragmented in how it connects digital initiatives to explicit strategy-formation routines in turbulent environments. In work [2], digital transformation is mapped to the classical strategic management cycle (external analysis, internal analysis, formulation, implementation, evaluation, and learning), yet the authors emphasize that empirical and methodological guidance on how organizations should *operationalize* strategy formulation and feedback under

digital disruption is still underdeveloped. In work [3], a large-scale review synthesizes digital transformation research into a multi-layered framework and highlights persistent tensions in decision rights, value capture, and coordination across organizational layers issues that become more acute during crises when speed and alignment are critical.

From a capability perspective, work [4] identifies specific sensing, seizing, and reconfiguring routines that enable digital transformation, including digital strategy development and decomposition of transformation into projects supported by unified digital infrastructure; however, the gap remains in connecting these routines to crisis-calibrated “decision triggers” (i.e., when to pivot, scale, pause, or abandon initiatives) and to measurable resilience outcomes. Work [5] offers an actionable set of strategic questions for formulating a digital transformation strategy, which is valuable for structuring managerial reflection, but it reflects a pre-generative-AI and largely non-crisis-specific context; it does not provide a method for continuous strategy updating under fast-changing risk landscapes. Finally, resilience-oriented reviews (work [6]) consolidate dynamic-capabilities mechanisms that enable strategic change toward resilience, yet they largely stop short of specifying how digital technologies and data/AI governance can be embedded into the *strategy formation method* itself (beyond general prescriptions). Policy frameworks such as European Commission Industry 5.0 (work [7]) reinforce that contemporary enterprise strategies must simultaneously target competitiveness, resilience, sustainability, and human-centric value, which further raises the methodological bar: strategy formation must manage multi-objective trade-offs, not only financial KPIs.

### **Methodological Foundations of Strategy Formation under Digital Turbulence.**

Synthesizing the above literature, three methodological foundations emerge for forming enterprise development strategies based on digital technologies in global crises. First, strategy formation must be *capability-led*: rather than treating technology adoption as a sequence of projects, it should be anchored in dynamic capabilities that determine how quickly the enterprise can sense change, commit to

opportunities, and reconfigure structures and processes. Second, it must be *portfolio-based and option-oriented*: crises increase uncertainty and irreversibility, so digital investments should be structured as staged commitments with explicit learning objectives, where early phases buy information and keep future paths open. Third, it must be *data- and AI-enabled*: digital strategy formation requires near-real-time feedback on market signals, operational performance, cyber risk, and model drift; without such feedback, strategy becomes a lagging narrative rather than an adaptive system.

These foundations imply that “methods” of strategy formation should be described not only as analytical tools (e.g., SWOT, scenarios), but as repeatable loops that connect sensing, decision-making, execution, and learning. The research gap that this thesis addresses is therefore methodological and integrative: existing studies either explain digital transformation and resilience at a conceptual level or provide partial guidance (capabilities, governance, questions, or frameworks), but rarely specify a coherent method that (i) operationalizes continuous strategy formation, (ii) embeds digital technologies as feedback and decision infrastructure, and (iii) is explicitly designed for crisis conditions with measurable triggers and resilience outcomes.

### **Proposed Innovation: A Crisis-Adaptive Digital Strategy Loop.**

To bridge this gap, the paper proposes a crisis-adaptive digital strategy loop as a method for forming development strategies on the basis of digital technologies. The loop consists of four interconnected stages that repeat on a predefined cadence (e.g., monthly/quarterly) and can be accelerated in crisis escalation. The first stage is *signal sensing and interpretation*, combining external scanning (market, regulation, geopolitics, supply-chain risk) with internal digital telemetry (process performance, customer behavior in digital channels, incident data, and model monitoring). The second stage is *option synthesis*, where uncertainty is translated into a bounded set of strategic options (platform moves, automation waves, AI adoption, ecosystem partnerships, product pivots), each framed with hypotheses, leading indicators, and “stop/scale” criteria. The third stage is *portfolio commitment and governance*, in

which options are funded as staged initiatives with explicit learning milestones; governance specifies decision rights, data ownership, security constraints, and cross-unit alignment. The fourth stage is *execution with closed-loop learning*, where digital delivery (often agile) is paired with continuous measurement and systematic review, updating assumptions and reshaping the option portfolio.

The methodological novelty is not merely in naming a loop, but in formalizing its *decision triggers* and *measurement logic* suitable for crisis environments. Examples include time-to-detect disruption (latency of sensing), time-to-pivot (organizational reconfiguration speed), resilience KPIs (recovery time objectives, supplier diversification indices, cyber incident containment time), and value-creation continuity (ability to sustain service levels during shocks). This approach aligns with dynamic-capabilities routines (work [4]), complements structured strategy questions (work [5]) by embedding them into a recurring cycle, and extends resilience-focused perspectives (work [6]) by making digital data/AI infrastructure part of the strategy formation method rather than only an execution layer. It also supports multi-objective strategy formation consistent with Industry 5.0 principles (work [7]), enabling explicit trade-offs between growth, sustainability, and human-centric outcomes through portfolio governance and measurable constraints.

### **Conclusion.**

Methods for forming enterprise development strategies based on digital technologies under global crises are evolving toward continuous, option-oriented, and evidence-driven models. Systematic reviews in digital transformation and strategic management show that while conceptual understanding has advanced significantly, research still lacks an integrated, crisis-calibrated method that operationalizes strategy formation as a repeatable process with measurable triggers and feedback. The crisis-adaptive digital strategy loop proposed in this paper addresses this gap by combining dynamic capabilities, staged portfolio commitments, and data/AI-enabled learning into a coherent method suitable for turbulent environments. As crises increasingly define the competitive landscape, such methods can become a practical foundation for enterprises to transform digital technologies from episodic initiatives

into an adaptive strategic system that sustains resilience while enabling long-term development.

## REFERENCES:

1. Hanelt, A.; Bohnsack, R.; Marz, D.; Antunes Marante, C. A Systematic Review of the Literature on Digital Transformation: Insights and Implications for Strategy and Organizational Change. *Journal of Management Studies*, 2021. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/joms.12639> (дата звернення: 31.01.2026).
2. Rêgo, B. S.; Jayantilal, S.; Ferreira, J. J.; Carayannis, E. G. Digital Transformation and Strategic Management: a Systematic Review of the Literature. *Journal of the Knowledge Economy*, 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13132-021-00853-3> (дата звернення: 31.01.2026).
3. Plekhanov, D.; Franke, H.; Netland, T. H. Digital transformation: A review and research agenda. *European Management Journal*, 2023. URL: <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstreams/fa7a88e6-7d13-449f-9abc-11ab72c86afb/download> (дата звернення: 31.01.2026).
4. Ellström, D.; Holtström, J.; Berg, E.; Josefsson, C. Dynamic capabilities for digital transformation. *Journal of Strategy and Management*, 2022. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1600855> (дата звернення: 31.01.2026).
5. Matt, C.; Hess, T.; Benlian, A.; Wiesbock, F. Options for Formulating a Digital Transformation Strategy. *MIS Quarterly Executive*, 2016. URL: <https://aisel.aisnet.org/misqe/vol15/iss2/6/> (дата звернення: 31.01.2026).
6. Joussem, T. P.; Kanbach, D. K.; Kraus, S. Enabling Strategic Change Toward Resilience: A Systematic Review From a Dynamic Capabilities Perspective. *Strategic Change*, 2025. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/jsc.2626> (дата звернення: 31.01.2026).

31.01.2026).

7. European Commission. Industry 5.0 – Towards a Sustainable, Human-Centric and Resilient European Industry. Publications Office of the European Union, 2021. URL: [https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-towards-sustainable-human-centric-and-resilient-european-industry\\_en](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-towards-sustainable-human-centric-and-resilient-european-industry_en) (дата звернення: 31.01.2026).

# FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

УДК 339.72

**Львович Арсеній Вячеславович**

студент

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

## ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ОФШОРНИХ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

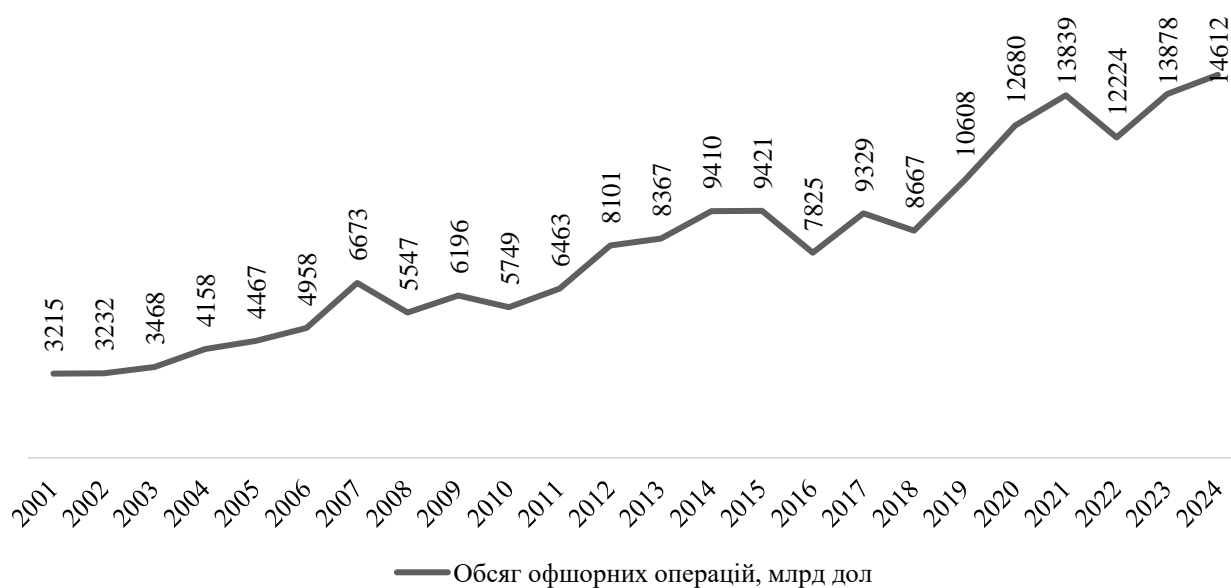
**Анотація.** Досліджено трансформацію глобальних офшорних фінансових потоків упродовж 2001-2024 років на основі аналізу динаміки їхніх обсягів, територіального розподілу та структури країн-донорів. Виявлено стійку тенденцію до зростання офшорних операцій за одночасної зміни географії офшорного капіталу під впливом економічних криз, регуляторних реформ, глобалізації та зсуву світового економічного центру в бік Азії.

**Ключові слова:** Офшоризація, офшорні фінансові потоки, податкові гавані, глобалізація, рух капіталу, фінансова трансформація.

Трансформація глобальних офшорних фінансових потоків є важливим індикатором змін у світовій економіці, фінансовій архітектурі та міжнародному регуляторному середовищі. Офшорні центри традиційно виконують функцію перерозподілу капіталу, оптимізації оподаткування та зниження регуляторних

витрат для корпорацій і приватних інвесторів. Водночас масштаби та географія офшорних операцій реагують на фінансові кризи, технологічний розвиток, зміни податкового законодавства та геополітичні процеси. Аналіз динаміки світового обсягу офшорних операцій, їхнього територіального розподілу та структури дозволяє виявити глибинні причини еволюції глобальних фінансових потоків і зрозуміти роль офшорів у сучасній економіці. Особливої актуальності він набуває в умовах посилення міжнародної координації у сфері податкової прозорості та боротьби з ухиленням від оподаткування.

Динаміка світового обсягу офшорних операцій демонструє довгострокову тенденцію до зростання з окремими фазами спаду, зумовленими глобальними економічними шоками (рис. 1).

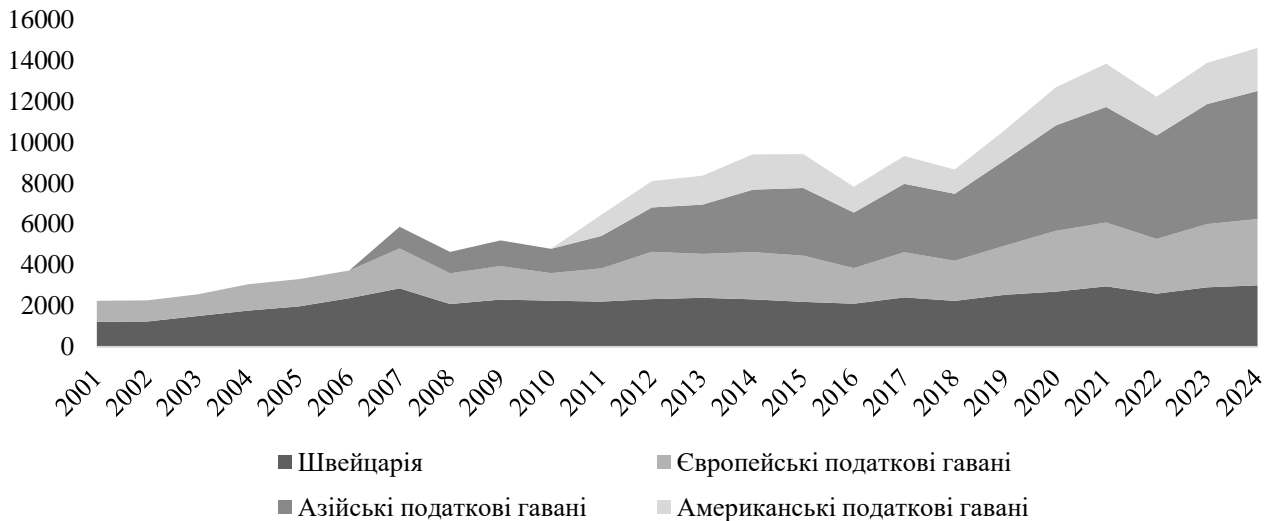


**Рис. 1. Динаміка обсягу офшорних операцій в світі за 2001-2024 рр., млрд дол [1].**

У 2001-2006 роках обсяг зріс з 3215 до 4958 млрд дол, що відображало фінансову глобалізацію, лібералізацію руху капіталу та активне використання багатонаціональними підприємствами податкового арбітражу. Різке зростання у 2007 році до 6673 млрд дол було пов'язане з піком фінансових потоків напередодні глобальної фінансової кризи. У 2008 році обсяг скоротився до 5547

млрд дол, що стало наслідком кредитної кризи, скорочення ліквідності та зростання ризиків на фінансових ринках. Подальше відновлення у 2009-2014 роках, коли показник досяг 9410 млрд дол, зумовлювалося політикою кількісного пом'якшення та пошуком інвесторами юрисдикцій із м'яким регуляторним режимом. Стабілізація у 2015 році на рівні 9421 млрд дол відображала початок міжнародної координації у сфері боротьби з ухиленням від оподаткування. Спад у 2016 році до 7825 млрд дол був пов'язаний із впровадженням стандартів BEPS та автоматичного обміну податковою інформацією. Подальше зростання у 2017-2019 роках до 10608 млрд дол свідчить про адаптацію офшорного сектору до нових правил. Різкий стрибок у 2020-2021 роках, коли обсяг зріс з 12680 до 13839 млрд дол, пояснюється пандемією COVID-19, масштабними фіскальними стимулами та зростанням заощаджень корпорацій. Скорочення у 2022 році до 12224 млрд дол відображає посилення монетарної політики та геополітичну нестабільність, а відновлення у 2023-2024 роках до 14612 млрд дол свідчить про збереження структурної ролі офшорів у глобальних фінансових потоках. Загалом динаміка підтверджує циклічну, але стійку природу офшорного капіталу в умовах глобальної економіки.

Розподіл офшорних операцій за юрисдикціями відображає структурну трансформацію глобального офшорного простору (рис. 2).

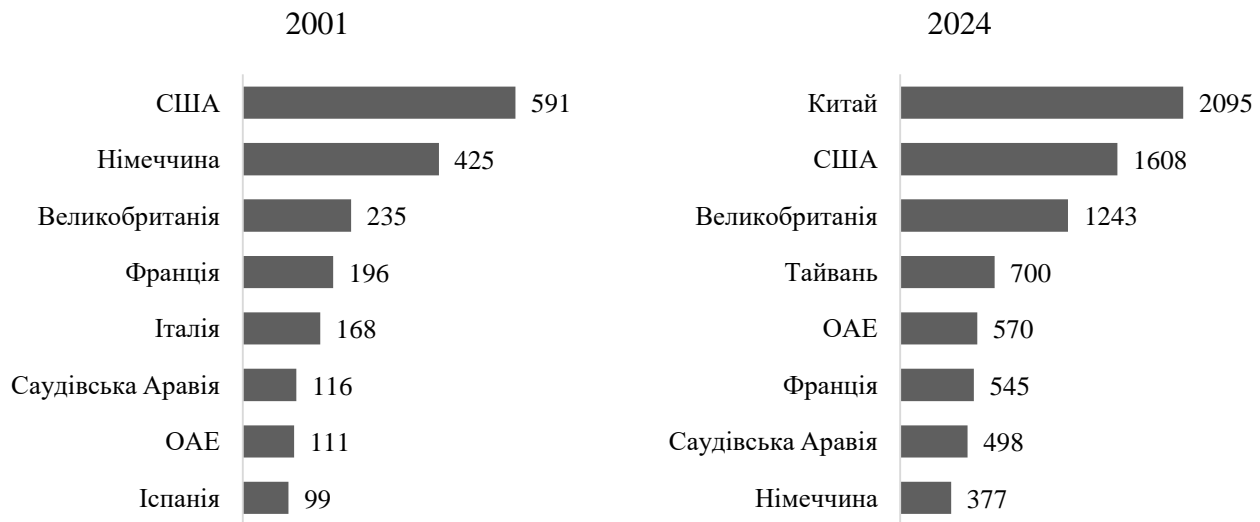


**Рис. 2. Динаміка обсягу офшорних операцій за юрисдикціями за 2001-2024 рр., млрд дол [1].**

На початковому етапі домінуючу позицію займала Швейцарія, обсяг якої у 2001 році становив 1230 млрд дол, що пояснювалося банківською таємницею та високою довірою до фінансової системи. Європейські податкові гавані також демонстрували стабільне зростання з 1027 до 1951 млрд дол у 2007 році завдяки гнучкому корпоративному оподаткуванню. Поява азійських податкових гаваней після 2007 року, з обсягом 1059 млрд дол, була пов'язана з посиленням ролі Азії у світовій торгівлі та фінансах. Фінансова криза 2008 року спричинила скорочення обсягів у Швейцарії до 2098 млрд дол та в Європі до 1502 млрд дол, що відображало втрату довіри та регуляторний тиск. У 2011 році з'являється значний сегмент американських податкових гаваней із показником 1039 млрд дол, що свідчить про внутрішню конкуренцію юрисдикцій у межах США. У 2012-2015 роках обсяги офшорних операцій до азійських податкових гаваней стрімко зросли з 2168 до 3309 млрд дол, що пояснюється перетоком капіталу з Європи через посилення регулювання. Поступове зниження обсягів у Швейцарії після 2014 року відображає втрату конкурентних переваг через міжнародний тиск. У 2019-2021 роках Азія стає домінуючим регіоном, досягнувши 5644 млрд дол, що корелює з економічним зростанням Китаю та

регіональною фінансовою інтеграцією. До 2024 року загальний перерозподіл на користь Азії та Європи підтверджує зміну географії офшорного капіталу.

Порівняння країн-донорів офшорного капіталу демонструє суттєву зміну структури джерел глобальних офшорних потоків (рис. 3).



**Рис. 3. Найбільші країни-донори офшорного капіталу за 2001-2024 рр., млрд дол [1].**

У 2001 році домінували розвинені західні економіки, зокрема США з показником 591 млрд дол та Німеччина з 425 млрд дол, що відображало концентрацію корпоративного капіталу та доходів у традиційних індустріальних країнах. Високі податкові ставки та розвинені фінансові ринки стимулювали виведення капіталу до офшорних юрисдикцій. Участь країн Близького Сходу, таких як Саудівська Аравія та ОАЕ, була обмеженою та не перевищувала 116 млрд дол, що пояснюється меншою диверсифікацією фінансових активів. До 2024 року структура кардинально змінилася, і найбільшим донором став Китай із показником 2095 млрд дол, що зумовлено масштабною акумуляцією капіталу, експортною орієнтацією економіки та прагненням диверсифікувати ризики. США зберегли провідну роль із 1608 млрд дол, однак їхня частка відносно зменшилася. Значне зростання Великобританії до 1243 млрд дол відображає її роль фінансового хабу з

розгалуженими офшорними зв'язками. Поява Тайваню з 700 млрд дол свідчить про зростання ролі високотехнологічних економік у глобальних фінансових потоках. Країни Близького Сходу істотно наростили присутність, що пояснюється доходами від енергоресурсів та інвестиційною експансією. Загалом еволюція донорів свідчить про зсув офшорного капіталу від традиційних західних економік до країн Азії та нових фінансових центрів.

Проведений аналіз засвідчує, що глобальні офшорні фінансові потоки мають стійку тенденцію до зростання, незважаючи на періодичні спади, спричинені фінансовими кризами, пандемією та геополітичними потрясіннями. Загальний обсяг офшорних операцій зріс, що свідчить про збереження високого попиту на офшорні механізми у світовій економіці. Водночас відбувся суттєвий перерозподіл офшорних потоків між юрисдикціями, з поступовим зниженням ролі традиційних європейських центрів та стрімким зростанням азійських податкових гаваней. Аналогічно трансформувалася структура країн-донорів, де лідерство перейшло від розвинених західних економік до Китаю та інших країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Такі зміни зумовлені поєднанням факторів, зокрема накопиченням капіталу в країнах, що швидко зростають, посиленням податкового контролю в Європі та США, а також адаптацією офшорного сектору до нових регуляторних умов. Загалом результати аналізу підтверджують, що офшорні фінансові потоки не зникають під впливом регулювання, а трансформуються та змінюють свою географію.

З огляду на виявлені тенденції доцільним є подальше посилення міжнародної співпраці у сфері податкової прозорості з урахуванням зміщення офшорної активності до Азії та нових фінансових центрів. Важливим напрямом має стати гармонізація податкових стандартів та механізмів обміну інформацією, що дасть змогу знизити зацікавленість у надмірному податковому плануванні, не створюючи перешкод для інвестиційної діяльності. Державам-донорам офшорного капіталу доцільно зосередитися на створенні конкурентоспроможних внутрішніх фінансових умов, зокрема через помірну податкову політику та підвищення якості інституційного середовища. Для

країн, що приймають офшорні потоки, актуальним є розвиток фінансової інфраструктури за одночасного дотримання міжнародних стандартів фінансової безпеки. Реалізація зазначених рекомендацій сприятиме більш збалансованому та прозорому функціонуванню глобальної фінансової системи в умовах подальшої трансформації офшорного сектору.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Offshore financial wealth. URL: <https://atlas-offshore-world.org/dataset/offshore-financial> [дата звернення 01.02.2026].

**Ганзюк Світлана Михайлівна**

кандидат економічних наук, доцент

**Луценко Катерина Геннадіївна**

Студентка

Дніпровський державний технічний університет

м. Кам'янське, Україна

## **ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ВІЙНИ**

**Анотація.** Досліджено теоретичні та практичні аспекти формування депозитного портфеля банківських установ в умовах війни. Визначено роль депозитних ресурсів у забезпеченні фінансової стійкості та ліквідності банків. Визначено фактори, що впливають на структуру та динаміку депозитів, зокрема: зміну поведінки вкладників, зростання ризиків і підвищення рівня невизначеності у фінансовому середовищі. Розглянуто основні тенденції розвитку депозитного ринку та окреслено напрями адаптації депозитної політики банків до умов воєнної нестабільності. Обґрунтовано необхідність застосування ефективних інструментів управління депозитними ресурсами з метою підтримання стабільності банківської системи.

**Ключові слова:** Депозитний портфель, банківська установа, депозитна політика, воєнний стан, ресурсна база банку, фінансова стійкість, банківські ризики, депозитний ринок.

Сучасна банківська система України функціонує в умовах підвищеної невизначеності, спричиненої повномасштабними воєнними діями, економічними потрясіннями та структурними трансформаціями фінансового сектору. За таких умов особливого значення набуває забезпечення стабільності

ресурсної бази банківських установ, ключовим елементом якої виступає депозитний портфель. Саме депозити формують основу пасивів банку та визначають його здатність здійснювати кредитні й інвестиційні операції, підтримувати ліквідність і виконувати зобов'язання перед клієнтами [1].

Депозитні операції традиційно розглядаються як один із базових напрямів банківської діяльності, що забезпечує акумулювання тимчасово вільних коштів населення та суб'єктів господарювання з метою їх подальшого перерозподілу в економіці [2, с.112]. Відповідно до ЗУ «Про банки і банківську діяльність», депозит є коштами, розміщеними клієнтами на договірних засадах із зобов'язанням банку повернути їх разом із нарахованими процентами [1]. Такий підхід підкреслює важливість довіри між банком і вкладником, яка в умовах кризових явищ набуває визначального значення.

У наукових дослідженнях депозитні операції трактуються як сукупність заходів банку щодо залучення фінансових ресурсів на визначених умовах для забезпечення активної діяльності та отримання прибутку [3, с. 126]. При цьому, ефективність управління депозитним портфелем значною мірою визначає фінансову стійкість банківської установи, адже саме стабільна депозитна база дозволяє мінімізувати ризики ліквідності та підтримувати безперервність банківських операцій.

Важливість депозитів підтверджується їх значною часткою у структурі зобов'язань банків, що свідчить про їх системоутворюючу роль у банківській діяльності. Через механізм депозитних операцій банки виконують функцію фінансового посередництва, трансформуючи заощадження в інвестиційні ресурси та сприяючи економічному розвитку держави [4, с. 87].

В умовах воєнного стану економічне середовище характеризується зростанням ризиків, інфляційним тиском, коливанням валютного курсу та зниженням ділової активності. Такі фактори безпосередньо впливають на процес формування депозитного портфеля, змінюючи як структуру заощаджень, так і поведінку вкладників. Зокрема, підвищений рівень

невизначеності стимулює клієнтів банків надавати перевагу більш ліквідним фінансовим інструментам, що дозволяють швидко отримати доступ до коштів.

Суттєвий вплив на формування депозитного портфеля мають макроекономічні фактори, серед яких рівень доходів населення, інфляція та загальний стан економіки. Погіршення цих показників, як правило, призводить до скорочення обсягів заощаджень і зменшення депозитної активності. Водночас, монетарна політика центрального банку, зокрема рівень облікової ставки, визначає привабливість депозитів як інструменту збереження коштів [5, с. 124].

Окрему роль відіграють поведінкові фактори, що відображають рівень довіри вкладників до банківської системи. Дослідження свідчать, що у кризові періоди саме психологічні аспекти часто стають визначальними при ухваленні фінансових рішень [5, с. 125]. За умов воєнної нестабільності вкладники орієнтуються не лише на дохідність депозитів, а й на надійність банку та гарантії збереження коштів. Стабілізаційну роль у цьому процесі відіграють державні механізми захисту вкладників та заходи регуляторної підтримки, що сприяють збереженню фінансової рівноваги навіть у періоди глибоких економічних потрясінь.

Однією з найбільш помітних тенденцій воєнного періоду є зміна структури депозитів у напрямі підвищення їх ліквідності. Орієнтація клієнтів на можливість швидкого доступу до власних коштів зумовлює зростання частки депозитів до запитання та водночас обмежує потенціал банків щодо довгострокового ресурсного планування.

Валютна складова депозитного портфеля також зазнає трансформацій. У ситуаціях макроекономічної нестабільності іноземна валюта часто розглядається вкладниками як інструмент збереження купівельної спроможності заощаджень, що підсилює потребу банків у збалансованому управлінні валютними ризиками.

Для узагальнення ключових факторів формування депозитного портфеля банківських установ доцільно подати їх у табличній формі (табл.1).

Таблиця 1.

**Фактори впливу на формування депозитного портфеля банків  
в умовах війни, [4, 5]**

<b>Група факторів</b>	<b>Характеристика впливу</b>	<b>Прояв у воєнних умовах</b>
<i>Макроекономічні</i>	Визначають обсяг заощаджень населення	Зниження доходів, інфляційний тиск
<i>Монетарні</i>	Формують дохідність депозитів	Жорстка процентна політика
<i>Поведінкові</i>	Впливають на рішення вкладників	Зростання попиту на ліквідні кошти
<i>Інституційні</i>	Забезпечують захист вкладників	Посилення ролі державних гарантій
<i>Фінансові</i>	Визначають довіру до банків	Концентрація депозитів у надійних банках

Як видно з таблиці, у воєнний період зростає значення інституційних і поведінкових чинників, тоді як традиційні економічні стимули частково втрачають визначальний вплив.

Попри значні виклики, банківська система України демонструє відносну стійкість та здатність адаптуватися до кризових умов. Банки активно переглядають депозитну політику, впроваджують нові фінансові продукти, розширюють дистанційні канали обслуговування та підвищують якість комунікації з клієнтами.

Ефективність формування депозитного портфеля значною мірою залежить від здатності банку забезпечувати оптимальне співвідношення між прибутковістю та ризиком. У сучасних умовах пріоритет зміщується у бік забезпечення стабільності ресурсної бази навіть за рахунок зростання вартості залучених коштів.

Важливим напрямом удосконалення депозитної діяльності є диверсифікація джерел ресурсів, що дозволяє зменшити залежність банків від окремих груп вкладників. Не менш актуальним є розвиток цифрових технологій, які підвищують доступність банківських послуг і сприяють залученню нових клієнтів.

Таким чином, формування депозитного портфеля банківських установ в умовах війни є складним і динамічним процесом, що потребує гнучкого управління та постійного моніторингу змін у фінансовому середовищі. Забезпечення стабільної депозитної бази виступає важливою передумовою фінансової стійкості банків та ефективного функціонування економіки загалом. Адаптація депозитної політики до сучасних викликів сприятиме зміцненню довіри вкладників і створенню умов для подальшого розвитку банківського сектору України.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 03.02.2026).
2. Дзюблюк О. В. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації : монографія. Тернопіль : *Економічна думка*, 2012. 462 с.
3. Литовченко О. Ю., Лихольот Н. І. Удосконалення процесу управління депозитними операціями банку. *Бізнес Інформ*. 2011. № 12. С. 125–128.
4. Mishkin F. S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. 12th ed. *New York : Pearson*, 2018. 720 p.
5. Мороз Н., Адаменко Д. Депозитна політика банків України: сучасний стан та особливості формування депозитного портфеля. *Галицький економічний вісник*. 2024. № 2. С. 122–128.

# MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

УДК 338.242.2:330.341.1(477.8)

**Федорак Володимир Васильович**

Директор навчально-наукового  
інституту мистецтв  
Карпатського національного університету  
імені Василя Стефаника  
к. іст. наук, доцент

**Качмар Олександра Василівна**

доктор філософ. наук, професор  
Карпатський національний університет  
імені Василя Стефаника  
Навчально-науковий інститут мистецтв

**Стратієнко Іван Іванович**

здобувач I курсу другого (магістерського рівня)  
Менеджмент соціокультурних проєктів  
креативних індустрій  
Карпатський національний університет  
імені Василя Стефаника  
Навчально-науковий інститут мистецтв

## КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

**Анотація.** У статті проаналізовано креативні індустрії як чинник регіонального розвитку з акцентом на управлінські механізми, культурну ідентичність та підприємництво Карпатського регіону, зокрема Івано-Франківщини, в контексті сталого соціально-економічного зростання регіонів та децентралізації.

**Ключові Слова:** креативні індустрії, регіональний розвиток, культурне управління, Карпатський регіон, Івано-Франківщина

Креативні індустрії являють собою сукупність видів економічної діяльності, що ґрунтуються на індивідуальній творчості, навичках і талантах та мають потенціал створення доданої вартості, робочих місць і соціального капіталу. До них належать музика, театр, дизайн, мода, кіно, видавнича справа, образотворче мистецтво, народні ремесла, фестивальна та подієва індустрія, а також нові форми цифрової культурної продукції. У сучасній науковій парадигмі креативні індустрії дедалі частіше розглядаються не лише як сегмент культурної сфери, а як стратегічний ресурс регіонального розвитку та складова економіки знань.

У регіональному вимірі креативні індустрії виконують комплекс взаємопов'язаних функцій — економічну, соціальну, культурну, комунікативну та іміджеву. Вони стимулюють розвиток малого й середнього підприємництва, сприяють зайнятості населення, активізують туристичні потоки, підвищують інвестиційну привабливість територій і формують позитивний символічний образ регіону. Саме тому у сучасних моделях регіонального управління креативні індустрії дедалі частіше інтегруються у стратегії сталого розвитку, культурні політики та програми просторового планування.

В умовах децентралізації та регіоналізації культурної політики креативні індустрії набувають значення інструменту вирівнювання соціально-

економічних диспропорцій між центром і периферією. Для Карпатського регіону, який історично розвивався поза потужними індустріальними центрами, креативна економіка відкриває можливості альтернативного розвитку, заснованого на використанні нематеріальних ресурсів — культури, традицій, ландшафту, символічного капіталу та людського потенціалу.

Карпатський регіон України (Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська, Чернівецька області) вирізняється високим рівнем збереженості локальних культурних практик і водночас активними процесами їх модернізації. Саме тут креативні індустрії часто виникають на перетині традиції та інновації: автентичні ремесла переосмислюються через сучасний дизайн, народна музика інтегрується у світову фестивальну культуру, а локальні наративи стають основою для культурних стартапів, арт-резиденцій і креативних хабів.

Важливим чинником розвитку креативних індустрій у Карпатах є їхня соціальна функція. У гірських і сільських громадах креативна діяльність нерідко виконує роль механізму соціальної згуртованості, міжпоколінної комунікації та збереження локальної ідентичності. Залучення молоді до культурних і мистецьких ініціатив сприяє зменшенню трудової міграції, формуванню відчуття приналежності до місця та розвитку локального лідерства.

Окремої уваги заслуговує вплив креативних індустрій на формування регіонального бренду Карпат. Образ регіону як простору автентичності, природної гармонії та культурної глибини активно конструюється саме через креативні продукти — фестивалі, мистецькі події, дизайн, гастрономічні бренди, культурні маршрути. У цьому контексті креативні індустрії виступають не лише економічним чинником, а й інструментом символічної репрезентації регіону в національному та міжнародному культурному просторі.

У сучасних умовах воєнних викликів значення креативних індустрій Карпатського регіону додатково посилюється. Регіон стає простором культурної релокації, міжрегіонального діалогу та мистецького осмислення травматичного досвіду. Це актуалізує потребу у стратегічній підтримці

креативних ініціатив з боку органів місцевого самоврядування, культурних інституцій та програм регіонального розвитку.

### **Функції креативних індустрій у регіональному розвитку (на прикладі Карпатського регіону)**

<b>Функції</b>	<b>Зміст</b>
Економічна	Створення доданої вартості, розвиток малого та середнього бізнесу, формування локальних ринків креативних продуктів
Соціальна	Соціальна інтеграція, зайнятість у громадах, залучення молоді та вразливих груп до творчої діяльності
Культурна	Збереження, актуалізація та сучасна інтерпретація традиційної культурної спадщини Карпат
Іміджева	Формування позитивного бренду регіону, підвищення його туристичної та інвестиційної привабливості
Комунікативна	Розвиток міжрегіонального та міжнародного культурного діалогу, культурної дипломатії

Івано-Франківщина вирізняється активним культурно-мистецьким середовищем, що поєднує традиційні форми народної культури з сучасними креативними практиками. Народні ремесла — різьблення по дереву, ткацтво, гончарство, художня обробка металу — у сучасних умовах дедалі частіше функціонують не лише як елементи спадщини, а як економічні активи, інтегровані у ринок сувенірної продукції, етнодизайну та культурного туризму.

Важливу роль у розвитку креативних індустрій регіону відіграють культурні інституції Івано-Франківська, які виконують функції платформ для креативного виробництва, освіти та комунікації. Зокрема, діяльність Івано-Франківської обласної філармонії імені Іри Маланюк демонструє, як класичне мистецтво може поєднуватися з сучасними форматами культурного менеджменту, фестивальними проектами та міждисциплінарними подіями. Філармонія виступає не лише концертним майданчиком, а й осередком культурної дипломатії та регіонального брендингу.

Обласна універсальна наукова бібліотека імені Івана Франка в Івано-Франківську трансформується у сучасний культурно-освітній простір, що поєднує традиційні бібліотечні функції з подієвими, виставковими та дискусійними форматами. Таким чином бібліотека стає елементом креативної інфраструктури, сприяючи розвитку локальних спільнот і культурного підприємництва.

Фестивально-подієва індустрія є одним із ключових драйверів креативної економіки Івано-Франківщини. Мистецькі форуми, театральні фестивалі, музичні події та міждисциплінарні культурні проєкти виконують роль так званих «культурних якорів», навколо яких формуються туристичні маршрути, локальні бізнеси та тимчасові креативні кластери.

Прикладом інтеграції фестивального руху у регіональну культурну політику є проведення Українського Шекспірівського фестивалю в Івано-Франківську, який поєднує академічний театр, сучасні режисерські інтерпретації та публічну культурну дискусію. Подібні події сприяють включенню регіону у загальноукраїнський та європейський культурний контекст, водночас активізуючи місцеві творчі спільноти.

Таким чином, у Карпатському регіоні креативні індустрії постають як багатомірний ресурс розвитку, що поєднує економічні, соціальні, культурні та ідентифікаційні аспекти. Їхній потенціал полягає не лише у створенні матеріальних продуктів, але й у формуванні стійких моделей регіонального розвитку, заснованих на культурній унікальності, локальній пам'яті та творчій ініціативі громад.

У воєнних умовах роль креативних індустрій Івано-Франківщини додатково посилюється. Регіон перетворюється на простір культурної релокації, міжрегіональної взаємодії та мистецького осмислення війни. У цьому контексті креативні індустрії виконують не лише економічну, а й терапевтичну, комунікативну та меморіальну функції, що має бути враховано у стратегічних документах регіонального розвитку.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Качмар О., Федорак В., Шотурма Н. Управління соціокультурними інноваціями через призму медіа та філософії культури. — Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 79, том 1, 2024. С.185-191.
2. Комар В. О. *Тенденції розвитку культурно-креативних індустрій в Україні першої чверті XXI століття*. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, № 4 (2024). С.112-118.
3. Комар В. О. *Мистецькі проекти в контексті трансформації культурно-креативних індустрій в Україні першої чверті XXI століття: культурологічні аспекти концептуалізації*. — Культурологічний альманах (2025).
4. Stoliarchuk N. *Cultural Analysis of the Development of Creative Industries in Ukraine*. *Cultural and Museum Studies*, No. 3-4 (2024). S. 33-40 .
5. UNESCO (2013). *Creative economy report: Widening local development pathways*. Paris: UNESCO Publishing.

**Долгальова Олена Вячеславівна**

доктор наук з державного управління

професор, професор кафедри

**Туровський Ігор Володимирович**

студент

Донецький національний медичний університет

м. Кропивницький, Україна

## **ДЕРЖАВНА КАДРОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ЧИННИК СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ**

**Анотація.** У статті розкрито теоретико-методологічні засади державної кадрової політики у сфері охорони здоров'я як складової публічного управління та чинника стратегічного управління людськими ресурсами. Проаналізовано еволюцію підходів до управління персоналом у системі охорони здоров'я, визначено роль держави та інституційних механізмів у формуванні сучасної кадрової політики. Обґрунтовано необхідність переходу від адміністративної моделі управління персоналом до стратегічно орієнтованої HR-моделі в умовах реформування галузі.

**Ключові слова:** державна кадрова політика, публічне управління, охорона здоров'я, людські ресурси, стратегічне HR-управління, заклади охорони здоров'я, реформа системи охорони здоров'я.

У системі державної соціальної політики публічне управління у галузі охорони здоров'я виступає ключовим інструментом реалізації конституційних гарантій, зокрема щодо забезпечення доступу населення до якісної медичної допомоги. В умовах реформування галузі, децентралізації влади та

трансформації фінансово-економічних механізмів її функціонування особливого значення набуває формування та реалізація ефективної державної кадрової політики.

Кадровий потенціал виступає визначальним ресурсом системи охорони здоров'я, адже саме від професійної підготовки, мотивації та ефективності використання людських ресурсів залежить якість надання медичних послуг і стійкість функціонування закладів охорони здоров'я. Водночас кадрова сфера тривалий час залишалася однією з найбільш проблемних, що проявляється у дефіциті медичних кадрів, нерівномірному їх розподілі, високому рівні професійного вигорання та обмежених можливостях кар'єрного розвитку.

Державна кадрова політика у сфері охорони здоров'я розглядається як цілеспрямована діяльність органів публічної влади щодо формування, розвитку та раціонального використання людських ресурсів галузі з урахуванням стратегічних цілей соціально-економічного розвитку держави. Вона охоплює систему принципів, механізмів і інструментів, спрямованих на регулювання кадрових процесів на макро-, мезо- та мікрорівнях публічного управління [1, с. 168].

У науковому дискурсі поняття кадрової політики тісно пов'язується з категорією публічного управління, що передбачає поєднання державного регулювання та автономії суб'єктів господарювання. У сфері охорони здоров'я це проявляється у переході від жорстко централізованої адміністративної моделі управління до більш гнучкої системи, заснованої на принципах децентралізації, контрактних відносин і стратегічного менеджменту.

На відміну від традиційної адміністративної логіки управління персоналом, яка зосереджується переважно на дотриманні нормативних вимог, формальному контролю та кількісному забезпеченні кадрами, стратегічно орієнтована HR-логіка розглядає людські ресурси як ключовий нематеріальний актив системи охорони здоров'я. У межах HR-підходу акцент переноситься з процедурного адміністрування на розвиток професійних компетентностей, мотивацію, лідерський потенціал і залученість персоналу до досягнення

стратегічних цілей закладів охорони здоров'я. Така трансформація управлінської парадигми зумовлює зміну ролі державної кадрової політики — від інструменту жорсткого регулювання до механізму стратегічного спрямування та координації розвитку людського капіталу галузі.

Сучасна модель публічного управління охороною здоров'я в Україні передбачає функціонування багаторівневої системи суб'єктів управління, до якої належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Національна служба здоров'я України та безпосередньо заклади охорони здоров'я. У межах цієї системи державна кадрова політика виконує інтегруючу функцію, забезпечуючи узгодженість стратегічних цілей галузі з реальними кадровими можливостями [4, с. 290].

Особливістю кадрової політики у сфері охорони здоров'я є її тісний зв'язок із нормативно-правовим регулюванням. Законодавчі та підзаконні акти визначають умови доступу до професії, вимоги до кваліфікації медичних працівників, порядок їх атестації, оплати праці та професійного розвитку. Водночас надмірна зарегульованість кадрових процесів обмежує гнучкість управлінських рішень на рівні закладів охорони здоров'я.

Реформа системи охорони здоров'я, зокрема запровадження організаційно-правової форми комунальних некомерційних підприємств, створила передумови для трансформації кадрової політики у напрямі стратегічного управління людськими ресурсами. Керівники закладів отримали ширші повноваження у сфері управління персоналом, включаючи формування штатного розпису, визначення системи мотивації та організацію внутрішнього навчання персоналу [2].

У цьому контексті стратегічне управління людськими ресурсами у сфері охорони здоров'я доцільно розглядати не як альтернативу державній кадровій політиці, а як її функціональне продовження на рівні організаційної практики. Саме узгодженість державних кадрових пріоритетів із внутрішніми HR-стратегіями закладів охорони здоров'я створює умови для ефективного реалізації реформ та підвищення інституційної спроможності галузі.

Стратегічне HR-управління у сфері охорони здоров'я передбачає орієнтацію не лише на поточне забезпечення кадрами, а й на довгостроковий розвиток людського потенціалу. Воно включає планування кадрових потреб, управління професійним розвитком, формування організаційної культури та підвищення залученості персоналу до досягнення стратегічних цілей закладу. У цьому контексті державна кадрова політика виступає рамковим інструментом, що визначає загальні правила та напрями розвитку HR-системи галузі.

Водночас ефективність реалізації державної кадрової політики значною мірою залежить від здатності поєднати адміністративні механізми управління з сучасними управлінськими підходами. Домінування формально-адміністративних методів не забезпечує належного рівня мотивації персоналу та не сприяє формуванню інноваційного середовища в закладах охорони здоров'я. Це обумовлює потребу в інтеграції інструментів стратегічного менеджменту, лідерства та управління змінами у практику публічного управління галуззю.

Отже, державна кадрова політика у сфері охорони здоров'я є ключовим чинником стратегічного управління людськими ресурсами та важливою передумовою підвищення ефективності функціонування закладів охорони здоров'я. Її розвиток має ґрунтуватися на поєднанні нормативно-правового регулювання з інституційною автономією, орієнтацією на результат та сталий розвиток кадрового потенціалу галузі. У практичному вимірі це передбачає необхідність інтеграції положень державної кадрової політики у стратегічні документи розвитку системи охорони здоров'я шляхом узгодження кадрових пріоритетів із програмами фінансування, професійного розвитку та управлінської підготовки керівників закладів охорони здоров'я. Реалізація стратегічно орієнтованої кадрової політики сприятиме зміцненню спроможності системи охорони здоров'я адекватно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати високий рівень медичної допомоги населенню.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

2. Руденко О. М. Управління кадровим потенціалом організацій : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 288 с. URL: <https://cul.com.ua> (дата звернення: 30.01.2026).
3. Сисоєнко І. А. HR-менеджмент у системі публічного управління : навч. посіб. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 234 с. URL: <https://oridu.odessa.ua> (дата звернення: 30.01.2026).
4. Ситник Г. П. Публічне адміністрування у сфері охорони здоров'я : підручник. Київ : НАДУ, 2018. 301 с. URL: <https://academy.gov.ua> (дата звернення: 31.01.2026).
5. Терещенко Т. В. Формування кадрового потенціалу медичних закладів. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 89-93. URL: <http://www.economy.in.ua> (дата звернення: 31.01.2026).
6. Федоренко Н. П. Управління людськими ресурсами в закладах охорони здоров'я : навч. посіб. Київ : Медицина, 2017. 198 с. URL: <https://medlit.com.ua> (дата звернення: 01.02.2026).

# SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE

УДК 377

**Ординович Віктор Андрійович**

аспірант

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

## **РОЛЬ ГРОМАДИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВETERANІВ/ВETERАНОК ВІЙНИ**

**Анотація:** у статті обґрунтовано роль територіальної громади в реінтеграції ветеранів/ветеранок, а також розкрито механізми її взаємодії з означеними категоріями. Автором виділено і схарактеризовано напрями роботи органів місцевого самоврядування з ветеранами/ветеранками та їх сім'ями. Стаття може бути використана ветеранами/ветеранками і членами їх сімей, фахівцями із соціальної роботи, фахівцями із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб, викладачами та студентами закладів перед вищої і вищої освіти.

**Ключові слова:** російсько-українська війна, ветерани/ветеранки, соціальна реінтеграція, цивільне життя, громада, органи місцевого самоврядування.

Після завершення військової служби ветеранів і ветеранок зустрічають їхні сім'ї та громади. Важливу роль у сприянні їхній адаптації відіграють органи місцевого самоврядування, адже саме вони стають своєрідним містком між

ветеранами та цивільним життям. Для полегшення процесу повернення додому й успішної інтеграції територіальні громади активно розвивають ветеранську інфраструктуру, створюють спеціалізовані простори, залучають гранти та інші ресурси для реалізації цих ініціатив [2]. Основний акцент ветеранської політики полягає в необхідності діалогу з цільовою аудиторією – безпосередньо ветеранами та їхніми родинами. Адже кожна громада має свої унікальні потреби. Водночас існують загальні пріоритети, визначені профільним міністерством, які рекомендовано враховувати органам місцевої влади у своїй діяльності [1; 4].

Розвиток людського капіталу, вшанування ветеранів та вплив ветеранської політики на зміцнення обороноздатності держави є ключовими напрямками. Відповідно до чинного законодавства України, у громадах проводяться заходи, спрямовані на реалізацію цих завдань. Зокрема, йдеться про розробку та затвердження операційних планів з підтримки ветеранів на місцях. Для їх впровадження громади можуть отримати субвенції на визначені цілі. Таке фінансування охоплює заходи соціальної підтримки, запуск роботи спеціалістів із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб у громадах, а також створення громадських просторів [5]. На практиці формується структура ветеранської політики, яка включає програмне планування, розбудову мережі ветеранських просторів, організацію «єдиних вікон» для надання послуг, розвиток інституту супроводу ветеранів війни і посилення фінансових механізмів допомоги. Втім, існує нерівномірність у розвитку відповідних сервісів. У великих містах і фінансово сильних громадах вже вибудовуються комплексні маршрути підтримки ветеранів. Водночас у середніх та малих громадах допомога здебільшого обмежується адресними виплатами або окремими заходами, без належної інфраструктури для сталого надання послуг [2; 3].

Розвиток людського капіталу, вшанування ветеранів та вплив ветеранської політики на зміцнення обороноздатності держави є ключовими напрямками. Відповідно до чинного законодавства України, у громадах проводяться заходи, спрямовані на реалізацію цих завдань. Зокрема, йдеться про розробку та

затвердження операційних планів з підтримки ветеранів на місцях. Для їх впровадження громади можуть отримати субвенції на визначені цілі. Таке фінансування охоплює заходи соціальної підтримки, запуск роботи спеціалістів із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб у громадах, а також створення громадських просторів [5]. На практиці формується структура ветеранської політики, яка включає програмне планування, розбудову мережі ветеранських просторів, організацію «єдиних вікон» для надання послуг, розвиток інституту супроводу ветеранів війни і посилення фінансових механізмів допомоги. Втім, існує нерівномірність у розвитку відповідних сервісів. У великих містах і фінансово сильних громадах вже вибудовуються комплексні маршрути підтримки ветеранів. Водночас у середніх та малих громадах допомога здебільшого обмежується адресними виплатами або окремими заходами, без належної інфраструктури для сталого надання послуг [4].

Таким чином, в Україні створено важливі передумови для впровадження комплексної ветеранської політики. Розробляються та впроваджуються регіональні і територіальні програми, запроваджується система підтримки ветеранів війни, облаштовуються ветеранські простори, ухвалюються інфраструктурні рішення, які дедалі частіше функціонують не як окремі ініціативи, а як системні шляхи допомоги. Ефективність цієї політики великою мірою залежатиме від рівня стандартизації наданих послуг, їх доступності у невеликих громадах, професійної спроможності фахівців соціальної підтримки ветеранів, а також від того, наскільки ефективно на місцях будуть використовуватись президентські та державні програми (житло, ветеранські простори, економічні інструменти) для сприяння інтеграції ветеранів і ветеранок війни в життя кожної громади.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ветеранська політика у громадах: яких чекати змін. URL: <https://communities.org.ua/novyny/veteranska-polityka-v-gromadah-yakyh-chekaty-zmin/>
2. Впровадження ветеранської політики у громадах: Мінветеранів створило Координаційний штаб. URL: <https://decentralization.ua/news/18350>
3. Соціальна політика в громадах: підтримка ветеранів у повноваженнях органів місцевого самоврядування: Міністерство Соціальної політики України. (2024, 31 січня). URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23488.html>.
4. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text>
5. Підсумковий аналітичний звіт «Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні з акцентом на інклюзивність ветеранів як вразливої категорії населення і роль, яку ветеранські організації можуть відігравати у забезпеченні інклюзивності». URL: [https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2024-01/veterans-social\\_reintegration\\_ukr.pdf](https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf)

# LAW AND INTERNATIONAL LAW

УДК 342.9:355.1(477)

**Цьось Юлія Станіславівна**

магістр

слухач 2-го курсу кафедри операційного права

Навчально-наукового інституту воєнної історії

права та соціальних наук

Національного університету оборони України

м. Київ, Україна

## **ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

**Анотація.** У тезах досліджується трансформація адміністративно-правового регулювання призову на військову службу за мобілізацією в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано ключові законодавчі зміни, зокрема запровадження цифрової мобілізації через реєстр «Оберіг», спрощення процедури вручення повісток та посилення відповідальності за ухилення від призову. Особливу увагу приділено судовій практиці Верховного Суду щодо оскарження дій територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, визначено типи порушення процедури призову та проблеми реалізації права на судовий захист призовників. Встановлено, що визнання процедури призову протиправною не призводить до автоматичного звільнення особи з військової служби. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання електронного вручення повідомлення, розширення

судового захисту прав військовозобов'язаних та встановлення чітких процедурних гарантій при дійсному призові за мобілізацією.

**Ключові слова:** мобілізація, призов, воєнний стан, цифровий облік, реєстр «Оберіг», застосунок «Резерв+», судова практика.

Сучасний етап розвитку української державності характеризується трансформацією всіх інститутів публічного права, що зумовлено необхідністю відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Центральним елементом цієї трансформації є переосмислення механізмів призову на військову службу за мобілізацією, які в умовах воєнного стану еволюціонували від переважно добровільних контрактних засад до жорсткого адміністративно-правового інструментарію мобілізації та цифрового обліку. Військова служба, будучи особливим видом державної служби, в умовах воєнного стану набуває ознак критично важливого конституційного обов'язку громадян, реалізація якого вимагає балансу між державним примусом та гарантіями прав людини.

У відповідь на російську збройну агресію проти України та з метою підвищення обороноздатності держави й забезпечення мобілізаційної готовності Збройних Сил України Президентом України було видано Указ Президента України № 69/2022 від 24.02.2022 року, що ґрунтувався на рішенні Ради національної безпеки і оборони України [1]. Цим указом було проголошено загальну мобілізацію. Правове забезпечення призову на військову службу за мобілізацією під час дії воєнного стану виконує стратегічну функцію зміцнення оборонного потенціалу держави та є запорукою безперервного оновлення особового складу.

Військова служба за своєю правовою природою розглядається як різновид публічної служби, що підтверджується судовою практикою. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 08.06.2022 року у справі №362/643/21 (провадження № 14-32цс22) однозначно визначила, що проходження військової служби є публічною службою, а спори, пов'язані з її прийняттям, проходженням та соціальним захистом військовослужбовців, належать до

адміністративної юрисдикції [2]. Це підтверджує розуміння призову на службу за мобілізацією не як трудового договору, а як виконання конституційного обов'язку громадян щодо оборони держави, який реалізується через односторонній адміністративний акт.

Адміністративно-правове регулювання призову на службу за мобілізацією зазнало суттєвих змін із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 року №3633-IX [3]. Ключовим вектором трансформації став перехід до концепції «цифрової мобілізації», що базується на обов'язковій актуалізації облікових даних протягом 60 днів з дати набрання чинності цим законом (з 18.05.2024 року) у Єдиному державному реєстрі «Оберіг» та застосунку «Резерв+». Це фактично означало легітимізацію Єдиного державного реєстру «Оберіг» як основного джерела інформації про мобілізаційний ресурс, забезпечивши прозорість та оперативність управління оборонним потенціалом держави в особливий період (в тому числі під час дії воєнного стану). Ключовими новелами стали: спрощення процедури вручення повісток, зокрема через електронний кабінет; заміна строкової служби базовою військовою підготовкою тривалістю до трьох місяців в умовах воєнного стану; посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від призову. Зазначені зміни спрямовані на підвищення оперативності мобілізаційних заходів та ефективності комплектування Збройних Сил України. Тобто, відбувся перехід до жорсткішої, але технічно досконалішої та оперативнішої системи управління оборонним потенціалом України.

Адміністративна процедура комплектування Збройних Сил України в особливий період (в тому числі під час дії воєнного стану) базується на ієрархічній системі суб'єктів, де ключова роль належить територіальним центрам комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП). Постановою Кабінету Міністрів України № 560 від 16.05.2024 року було деталізовано порядок проведення призову, якою процедуру вручення повістки

модернізовано шляхом введення електронних документів військовозобов'язаних та резервістів із QR-кодами, що дозволило миттєво верифікувати справжність документа [4].

Найбільш суттєвих трансформацій зазнала сфера військово-лікарської експертизи через повне скасування статусу «обмежено придатний». Запровадження оновленої класифікації ступенів придатності (придатний; придатний до служби в частинах забезпечення, ТЦК, логістики; тимчасово непридатний; непридатний з виключенням з військового обліку) забезпечило чітку диференціацію особового складу. Це зумовило необхідність масового повторного медичного огляду військовозобов'язаних, строки якого були додатково пролонговані Законом України «Про внесення зміни до п. 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» від 12.02.2025 року №4235-IX до червня 2025 року, що є критично важливим для коректного визначення мобілізаційної спроможності країни [5].

Окремим аспектом реформи військово-лікарської експертизи є те, що військово-лікарські комісії (далі - ВЛК) перестали бути суто медичними органами, перетворившись на адміністративні органи, чиї рішення мають прямий вплив на комплектування військ. Впровадження електронної черги та залучення цивільних медичних закладів стало відповіддю на виявлені недоліки, корупцію та бюрократизацію, що раніше деформували процес відбору [6]. Водночас судова практика свідчить про наявність проблем у цій сфері, які ще потребують вирішення. Наприклад, у постанові Касаційного адміністративного суду від 18.04.2024 року у справі №200/4567/23 суд встановив, що ВЛК не забезпечила належного додаткового обстеження особи з категорією «обмежено придатний», що стало підставою для призначення повторного медичного огляду із залученням незалежних фахівців.

Значну роль у процесі трансформації органів, які забезпечують комплектування Збройних Сил України під час дії воєнного стану відіграє судовий контроль, який акцентує увагу на упущеннях в процесі реформ.

Аналіз судової практики 2024-2025 років засвідчує зростання кількості позовних заяв та адміністративних справ у сфері публічної служби, вони становили 12 % проти 8 % позовних заяв і справ у 2023 році. [7]. У першому півріччі 2025 року (14%) питома вага позовних заяв і справ, пов'язаних із публічною службою зросла на 3% у порівнянні із першим півріччям 2024 року (11%) у співвідношенні до загальної кількості справ, що надійшли на розгляд до адміністративних судів за відповідні періоди [8].

Найбільш поширеними порушеннями, встановленими сулами, є: вручення повісток без дотримання встановленої процедури; необґрунтована відмова у наданні відстрочок особам, які мають на них законне право; порушення процедури медичного огляду у військово-лікарських комісіях при визначенні придатності до служби; недотримання встановленого порядку призову (призов осіб, які не досягли 25-річного віку, заброньованих осіб, тощо).

Встановлені судами порушення призову не гарантують повернення із статусу «військовослужбовець» у статус «військовозобов'язаний». Так, Верховний Суд у постанові від 05.02.2025 року у справі №160/2592/23 сформулював правову позицію, згідно з якою «процедура призову військовозобов'язаного на військову службу під час мобілізації є незворотною, тобто такою, що вже відбулася, а визнання процедури призову протиправною не спричиняє відновлення попереднього становища особи, призваної на військову службу» [9]. Це означає, що оскарження процесуальних порушень при призові можливе, однак саме по собі таке оскарження не призводить до автоматичного звільнення особи з військової служби. Водночас суди першої інстанції неодноразово приймали рішення про визнання процедури призову такою, що здійснена з порушенням закону, та зобов'язували усунути ці порушення, що свідчить про необхідність удосконалення правових механізмів захисту прав призовників.

Особливої уваги заслуговує питання електронного вручення повісток через реєстр «Оберіг». Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в постанові від 23.10.2024 року у справі № 380/2838/24 вказав, що «обов'язок військовозобов'язаної особи з'явитись за викликом до ТЦК установлений не повісткою, а Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», однак наголосив на необхідності дотримання процедури належного повідомлення [10]. З метою забезпечення правової визначеності доцільно законодавчо закріпити чіткі вимоги до електронного вручення повісток, зокрема: момент з якого повістка вважається врученою (напр. при отриманні повідомлення в електронному кабінеті за прикладом надсилання документів в підсистемі «Електронний Суд»); визначення мінімального та максимального строків між врученням повістки та датою явки до ТЦК та СП; можливість подання особою документів через електронний кабінет на підтвердження поважності причин неможливості явки за повісткою.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що трансформація адміністративно-правового регулювання призову на військову службу за мобілізацією в Україні пройшла шлях від реактивного реагування на загрози до створення комплексної цифрової системи управління мобілізаційним ресурсом. Ключовим викликом залишається дотримання балансу між комплектуванням Збройних Сил України із конституційними гарантіями прав громадян. Судова практика 2025 року вказує на неможливість оскарження самої повістки (справа № 380/2838/24), що зосереджує увагу на дотриманні процедурних вимог під час медичного огляду, при наданні відстрочок, бронюванні, актуалізації облікових даних. Майбутнє інституту комплектування Збройних Сил України лежить у площині повної автоматизації обліку та розвитку професійної армії, що стане запорукою стійкості держави у повоєнний період

Підсумовуючи викладене, висновується, що для вдосконалення адміністративно-правового забезпечення призову на військову службу за мобілізацією доцільно:

1. удосконалити правове регулювання електронного вручення повісток шляхом законодавчого закріплення детальної процедури підтвердження факту ознайомлення з повісткою – визначення моменту з якого повістка вважатиметься врученою та встановлення мінімального та максимального строків між врученням повістки та датою явки до ТЦК та СП;

2. передбачити можливість подання особою документів через електронний кабінет на підтвердження поважності причин неможливості явки за повісткою;

3. розширити можливості судового захисту прав призовників шляхом встановлення у Кодексі адміністративного судочинства України скороченого строку розгляду справ щодо оскарження дій ТЦК та СП (не більше 30 діб) та запровадження механізму автоматичного зупинення виконання оскаржуваного рішення (напр., наказу про призов) з моменту відкриття провадження по справі.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 69/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> (дата звернення: 02.02.2026).
2. Постанова Великої Палати ВС від 08.06.2022 року у справі №362/643/21 (провадження №14-32цс22) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301901> (дата звернення: 02.02.2026).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 року № 3633-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 19. Ст. 78.
4. Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2024 р. № 560. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2026).
5. Про внесення зміни до п. 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист»: Закон України від 12.02.2025 р. №4235-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4235-20> (дата звернення: 02.02.2026).
6. Про внесення змін до Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2025 р. №519. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/519-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2026).

7. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами в першому півріччі 2025 року: Верховний Суд України. URL: [https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Analiz\\_KAS\\_2024.pdf](https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Analiz_KAS_2024.pdf) (дата звернення: 02.02.2026).
8. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами в першому півріччі 2025 року: Верховний Суд України. URL: [https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Analiz\\_KAS\\_Ipivr\\_2025.pdf](https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Analiz_KAS_Ipivr_2025.pdf). (дата звернення: 02.02.2026).
9. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 05.02.2025 року у справі № 160/2592/23 (провадження №К/990/35899/24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202> (дата звернення: 02.02.2026).
10. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23 жовтня 2024 року у справі № 380/2838/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122522303> (дата звернення: 02.02.2026).

**Ягмуров Єгор Костянтинович**

магістр права, студент

Маріупольський державний

університет

м. Київ, Україна

## **ЕВОЛЮЦІЯ ЗАГРОЗ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ТА АРХІТЕКТУРНІ ВИКЛИКИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**Анотація:** У представленій науковій роботі здійснено аналіз сучасних викликів і майбутніх перспектив у сфері забезпечення захисту персональних даних в умовах швидкого розвитку цифрової трансформації та інноваційних технологій. Особлива увага приділяється впливу штучного інтелекту, алгоритмічного управління, а також біометричних і нейротехнологій на дієвість існуючих правових механізмів захисту приватності. Дослідження акцентує увагу на динаміці розвитку законодавства України у сфері захисту персональних даних, враховуючи процес гармонізації з європейськими стандартами. Підкреслено необхідність впровадження проактивного і ризик-орієнтованого підходу до регулювання задля підвищення ефективності правового регулювання в цій галузі.

**Ключові слова:** захист персональних даних, цифрова трансформація, кібербезпека, штучний інтелект, алгоритмічне управління, біометричні дані, право на приватність, GDPR, гармонізація законодавства, європейська інтеграція.

Цифрова трансформація, прискорення технологічного прогресу та експоненційне зростання обсягів даних радикально змінили ландшафт

кібербезпеки та конфіденційності. На сьогоднішній день національне законодавство про захист даних забезпечує безпеку та приватність громадян, проте технології, що динамічно розвиваються — генеративний штучний інтелект, квантові обчислення та нейроінтерфейси — ставлять під сумнів їхню довгострокову ефективність та створюють фундамент для потенційних порушень прав людини.

Закон України «Про захист персональних даних» [1], прийнятий у 2010 році, регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Також закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення в картотеку, із застосуванням неавтоматизованих засобів.

Наразі Україна проводить реформу законодавства про захист персональних даних та посилює гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, про що свідчать положення Дорожньої карти з питань верховенства права, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р [2].

Однак, вже навіть такий комплексний правовий акт, як Загальний регламент про захист даних Європейського Союзу [3], останнім часом усе частіше визнається таким, що не встигає за темпами технологічного прогресу. У перспективі наступних десяти років людство, ймовірно, зіткнеться з реальністю, де обробка персональних даних стане ще більш автоматизованою, непомітною для користувача і тісно вплетеною в повсякденне життя.

Одним із ключових викликів, що постане перед суспільством у майбутньому, є стрімке розширення використання систем штучного інтелекту та алгоритмічного управління, побудованих на масштабній обробці персональних і псевдонімізованих даних. Такі алгоритмічні механізми все

частіше застосовуються для прийняття рішень у критичних сферах, які мають прямий вплив на права і свободи людей. Це стосується соціального забезпечення, кредитування, працевлаштування, правопорядку та контролю за міграцією. У перспективі десяти років ці системи можуть стати ще більш автономними, що значно ускладнить встановлення відповідальних за їх роботу осіб та створення ефективних механізмів контролю за законністю обробки інформації. У такій ситуації гостро постає потреба забезпечення прозорості алгоритмів, зрозумілості їхніх рішень і можливості для суб'єктів даних ефективно реалізовувати свої права. Сюди входять доступ до інформації, її коригування та заперечення проти використання автоматизованих методів ухвалення рішень.

Розвиток біометричних і нейротехнологій заслуговує на особливу увагу, оскільки вже в найближче десятиліття вони можуть стати звичним інструментом ідентифікації та автентифікації особи. Технології розпізнавання облич, голосу, поведінкових характеристик, а також у перспективі аналіз нейронних сигналів відкривають новий рівень втручання у приватне життя. Унікальність і незмінність біометричних даних роблять їх можливий витік або зловживання ними надзвичайно небезпечними. Через десять років суспільство може опинитися у ситуації, коли біометричні ідентифікатори фактично витіснять традиційні документи, а відмова від їх використання стане неможливою без втрати доступу до базових послуг. Це створює потенційні ризики дискримінації, масового спостереження і послаблення принципу добровільності обробки персональних даних.

Не менш серйозним викликом є питання цифрового суверенітету та ролі держави в захисті персональної інформації. З одного боку, держави прагнуть використовувати ці дані для підвищення ефективності державного управління, гарантування безпеки та поліпшення соціальних послуг. Проте надмірна концентрація інформації в державних реєстрах і недбале ставлення до гарантій її збереження можуть призвести до порушень і втрати довіри громадян. У наступні десять років пошук балансу між суспільними інтересами та правами

людини стане одним із центральних питань політики у сфері захисту персональних даних.

У сучасному контексті особливої важливості набуває подальший розвиток національного законодавства України у сфері захисту персональних даних з урахуванням новітніх технологічних викликів. Чинний Закон України «Про захист персональних даних» [1], хоча і є основоположним документом у встановленні правових основ для обробки персональної інформації, був прийнятий у той час, коли сучасні технології, зокрема автоматизована та алгоритмічна обробка даних, штучний інтелект, біометричні та нейротехнології, ще не мали такого розмаху та впливу як сьогодні. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба не тільки в оновленні окремих положень законодавства, але й у докорінному перегляді підходів до регулювання захисту персональних даних.

Виклики щодо захисту персональних даних у найближчі десятиліття мають комплексний і багаторівневий характер, охоплюючи правові, технологічні, економічні та соціальні аспекти. Швидкий прогрес у сферах штучного інтелекту, біометрії, нейротехнологій, а також збільшення масштабів алгоритмічного управління і концентрації даних ставлять під сумнів дієвість традиційних механізмів регулювання приватності. З огляду на це стратегічним завданням стає перехід від реактивного до проактивного підходу регулювання, спрямованого на попередження ризиків ще на етапі створення і проектування новітніх технологій.

Для України це означає не лише продовження процесу гармонізації законодавства із нормами Європейського Союзу, але й розроблення власного довготривалого підходу до побудови ефективної системи захисту персональних даних із врахуванням глобальних технологічних трендів. Встановлення балансу між підтриманням інновацій, забезпеченням суспільних інтересів і дотриманням фундаментальних прав людини має стати ключовим орієнтиром державної політики у сфері цифрового розвитку. Лише за умов належної та своєчасної підготовки до майбутніх викликів можна забезпечити реальний та

ефективний захист персональних даних в умовах безперервної цифрової трансформації суспільства.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
2. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» від 14.05.2025 № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>.
3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних, GDPR) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_008-16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text).

# INSTITUTE OF LAW ENFORCEMENT, JUDICIAL SYSTEM AND NOTARY

УДК 343.1:341.231.14

**Нігальчук Єва Романівна**

Студентка факультету бізнесу і права  
Херсонський державний університет  
м. Херсон, Україна

## ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ ЄСПЛ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДІВ УКРАЇНИ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

**Анотація.** У роботі досліджується проблема впровадження стандартів Європейського суду з прав людини у кримінальне провадження України в контексті забезпечення основоположних прав і свобод людини. Проаналізовано правову природу рішень ЄСПЛ, їх місце у системі джерел кримінального процесуального права, а також типові порушення конвенційних гарантій, виявлені у справах проти України. Особливу увагу приділено питанням законності затримання, заборони катувань, допустимості доказів та реалізації права на справедливий суд, а також визначено проблеми й перспективи удосконалення національної правозастосовної практики з урахуванням стандартів ЄСПЛ.

**Ключові слова:** Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ, кримінальний процес України, Конвенція про захист прав людини, права і свободи людини, законність затримання, справедливий суд.

Впровадження стандартів Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у кримінальне провадження України має надзвичайно важливе значення, адже воно сприяє зміцненню гарантій дотримання основоположних прав і свобод людини, забезпеченню законності та неупередженості судового розгляду. Попри те, що Україна у 1997 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, практичне застосування рішень ЄСПЛ у діяльності національних судів залишається неповним і несистемним. Аналіз конкретних прикладів, зокрема випадків незаконного затримання, ненадання інформації родичам про місце утримання затриманих осіб, фальсифікації доказів чи порушення процесуальних прав в межах кримінального провадження, свідчить про нагальну потребу у глибшій інтеграції європейських правових стандартів кримінального процесу.

Правова природа рішень ЄСПЛ є доволі комплексною, оскільки вони поєднують властивості кількох джерел права та прямо чи опосередковано пов'язані з основним міжнародно-правовим документом – Європейською конвенцією з прав людини (далі – Конвенція). Рішення Страсбурзького суду виступають ключовим актом правозастосування суду, що належить до сфери об'єктивного права і водночас спрямоване на захист суб'єктивних прав і свобод громадян, оскільки вони мають природно-правовий та позитивно-правовий характер, належать до рекомендаційних джерел права і не мають обов'язкової сили для держав, які не є членами Ради Європи.

Особливість рішень ЄСПЛ полягає в їх багаторівневому характері: вони конкретизують зміст конвенційних прав, формують стандарти поведіння із затриманими та підозрюваними, визначають межі допустимого втручання держави у права людини. Верховний Суд у своїх правових позиціях неодноразово наголошував на обов'язковості врахування практики ЄСПЛ (наприклад, постанова Касаційного кримінального суду від 17.10.2019 у справі № 639/1183/16-к).

Ратифікація Конвенції зобов'язує Україну забезпечувати ключові права і свободи людини, серед яких: визнання невід'ємних прав, гарантування прав

людини у відносинах із державою, заборона звуження конституційних прав і свобод, регулювання свободи особи за принципом дозволеного, встановлення меж повноважень державних органів та посадових осіб, а також забезпечення рівності всіх перед законом. Додатково, загальні принципи права закріплені у положеннях Договору про заснування Європейської Спільноти, включаючи принцип верховенства права, допоміжності, прямої дії та єдиного застосування права ЄС [1].

Ситуація, що сталася у 2004 році, демонструє типові порушення, які неодноразово ставали предметом розгляду ЄСПЛ у справах проти України.

Після нападу на мешканку м. Хмельницького заявника було затримано через «підозрілу поведінку», без належної правової підстави відповідно до ст. 29 Конституції України та ст. 207 КПК України. Під час затримання у нього було «виявлено» пакет із зеленою речовиною, про підкидання якої він заявляв. Незважаючи на відсутність ознак адміністративного чи кримінального правопорушення (експертиза встановила, що речовина не є наркотичним засобом), заявника повторно затримали, не повідомивши родичів про його місцеперебування, що суперечить ст. 208 і 213 КПК України.

Ця ситуація вказує на можливі порушення:

ст. 3 Конвенції – через імовірне жорстоке або нелюдське поводження;

ст. 5 Конвенції – незаконне та безпідставне затримання;

ст. 6 Конвенції – порушення права на справедливий суд;

ст. 13 Конвенції – відсутність ефективного засобу юридичного захисту.

Подібні порушення вже були предметом розгляду ЄСПЛ у низці справ проти України: «Нечипорук і Йонкало проти України», «Салов проти України», «Яременко проти України», «Шабельник проти України», «Волох проти України»

Практика ЄСПЛ виконує функцію стандартизації правозастосування та забезпечує єдине розуміння змісту конвенційних прав. Її імплементація дозволяє:

підвищити якість роботи органів досудового розслідування;

забезпечити ефективну реалізацію права на захист;

запобігти незаконним затриманням та свавільному поводженню з боку правоохоронних органів;

формувати сталу судову практику відповідно до європейських стандартів [2].

Разом з тим головною проблемою залишається несистемність застосування правових позицій ЄСПЛ на національному рівні. Необхідною умовою є узгоджена практика судів та органів досудового розслідування, а також посилення ролі Верховного Суду у формуванні орієнтирів для правозастосування.

Ця ситуація наочно демонструє необхідність впровадження стандартів Європейського суду з прав людини у кримінальне законодавство та судову практику України. Зокрема, норми ЄСПЛ щодо законності затримання, права на повідомлення родичів, заборони підкидання доказів та забезпечення справедливого судового розгляду повинні враховуватися українськими судами, щоб гарантувати захист прав затриманих та запобігти порушенням, аналогічним описаному випадку.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів У. Б., Верба-Сидор О. Б., Верхола Ю. В., Вовк М. З., Грабар Н. М., Дутко А. О., Заяць О. С., Кельман Л. М., Майкут Х. В., Михайлів М. О., Пасайлюк І. В., Петрончак Ю. О., Рабінович С. П., Романів Х. Б., Юркевич Ю. М. Особливості застосування ЄСПЛ : навч. посібник [Електронний ресурс] / LvSUIAIR. — Режим доступу: URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2738/1/Юркевич%20--%20Особливості%20застосування%20ЄСПЛ--навч.%20посібник.pdf> (дата звернення: 10.11.2025)
2. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71547> (дата звернення: 10.11.2025)

# MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-95-2026-1>

УДК 351.86:316.4:17

**Ящук Петро Володимирович**

старший викладач кафедри  
психології та інклюзивної освіти, методик  
природничо-математичних дисциплін і технологій  
Хмельницького обласного інституту  
післядипломної педагогічної освіти  
імені Анатолія Назаренка  
м. Хмельницький, Україна

## **ВІТАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМА**

**Анотація.** У тезі здійснено концептуальний аналіз вітальної безпеки як антропоцентричної гуманітарної парадигми та обґрунтовано її наукову новизну у порівнянні з підходами human security, health security та societal resilience.

Показано, що зазначені концепції переважно зосереджені на зовнішніх умовах захисту — інституційних, інфраструктурних, медико-санітарних і політико-правових механізмах забезпечення безпеки, тоді як внутрішній антропологічний вимір життєстійкості залишається недостатньо концептуалізованим.

Обґрунтовано, що вітальна безпека заповнює цю теоретичну прогалину, вводячи в аналітичний обіг категорії вітальності, моральної автономії та смислової орієнтації на життя як базові умови стійкості людини і спільнот у кризових ситуаціях.

Доведено, що вітальна безпека не заперечує існуючі безпекові підходи, а поглиблює їх, інтегруючи зовнішні механізми захисту з внутрішніми ресурсами життєвості. У підсумку показано, що запропонована парадигма має міждисциплінарний потенціал і формує нову гуманітарну рамку осмислення безпеки в умовах війни та системних криз.

**Ключові слова:** Вітальна безпека; вітальність; моральність; *human security*; *health security*; *societal resilience*; антропоцентризм; гуманітарна парадигма.

### **Виклад основного матеріалу**

У сучасному безпековому дискурсі поняття безпеки зазнало суттєвої трансформації — від державоцентричних моделей до людиноорієнтованих підходів, у межах яких центральним об'єктом захисту проголошується людське життя та добробут. Саме в цьому контексті сформувалися концепції *human security*, *health security* та *societal resilience*, які розширили розуміння безпеки за межі військово-політичних загроз і включили соціальні, медичні та гуманітарні виміри. Водночас, попри очевидні здобутки цих підходів, у них зберігається методологічна асиметрія між зовнішніми умовами захисту та внутрішнім антропологічним виміром людської стійкості, що актуалізує потребу у подальшому концептуальному поглибленні [1; 2].

Концепція *human security* спрямована на захист людини від широкого спектра загроз — від збройного насильства до бідності, голоду та порушення прав людини. Її ключовою перевагою є переорієнтація безпеки на потреби індивіда, однак при цьому людина здебільшого розглядається як об'єкт захисту з боку держави та міжнародних інституцій. Основний акцент робиться на створенні зовнішніх умов безпеки, тоді як внутрішні ресурси життєвості,

здатність до морального самовизначення та збереження смислової орієнтації на життя залишаються поза системним аналізом. У кризових умовах війни цього виявляється недостатньо, оскільки навіть за наявності формальних гарантій людина може втрачати вітальність і суб'єктність [1; 3].

Підхід *health security* зосереджується на захисті населення від загроз здоров'ю, епідемій, біологічних ризиків та колапсу систем охорони здоров'я. Він має важливе практичне значення, особливо в умовах пандемій і воєнних дій, однак його фокус переважно залишається на біомедичних і організаційних аспектах. Здоров'я в такій логіці часто редукується до фізіологічних показників, тоді як психосоціальний, моральний і смисловий виміри життєвості людини не отримують належної концептуальної ваги. У результаті здоров'я захищається як стан, але не завжди як екзистенційна здатність людини залишатися «на стороні життя» у граничних ситуаціях [2; 4].

Концепція *societal resilience* робить крок у бік інтеграції внутрішніх і зовнішніх чинників, наголошуючи на здатності суспільств адаптуватися, відновлюватися та функціонувати в умовах шоків і криз. Проте й тут акцент часто зміщується у бік системної ефективності, інституційної гнучкості та соціальної адаптації, тоді як антропологічний вимір — моральна автономія, внутрішня вітальність і смислотворення — залишається імпліцитним. Людина розглядається як елемент системи, а не як носій життєвої сили, від якої зрештою залежить стійкість самої системи [5; 6].

На цьому концептуальному зламі постає концепція вітальної безпеки як антропоцентрична гуманітарна парадигма, що принципово змінює фокус аналізу. Вітальна безпека виходить з того, що жодні зовнішні механізми захисту не можуть бути ефективними без збереження внутрішніх умов життєвості людини. Центральним поняттям стає вітальність — інтегральна здатність особистості зберігати енергію життя, моральну автономію та смислову орієнтацію на життя в умовах загрози. У цьому сенсі вітальна безпека доповнює існуючі безпекові концепції, вводячи у їхню структуру внутрішній антропологічний вимір [7; 8].

На відміну від *human security*, де людина переважно є адресатом захисту, у вітальній безпеці вона постає активним суб'єктом, здатним до відповідального вибору і дії. На відміну від *health security*, де здоров'я трактується як об'єкт управління, вітальна безпека розглядає його як складову життєвості, нерозривно пов'язану з моральними й смисловими ресурсами. Порівняно з *societal resilience*, вітальна безпека не обмежується адаптацією до кризи, а ставить за мету збереження людяності як умови справжньої стійкості [7; 9].

Наукова новизна підходу вітальної безпеки полягає у системному поєднанні зовнішніх і внутрішніх вимірів безпеки. Вона концептуалізує безпеку не лише як сукупність умов і механізмів захисту, а як процес підтримки вітальності, що включає моральну автономію, здатність до смислотворення та збереження суб'єктності. Це дозволяє пояснити феномени, які залишаються поза увагою класичних підходів, зокрема антивітальні трансформації, вітальну віктимність та деградацію життєвого тону в умовах тривалих криз [8; 10].

У воєнний час така парадигма набуває особливої значущості, оскільки дозволяє інтегрувати інституційні зусилля з гуманітарними практиками підтримки внутрішніх ресурсів людини. Освіта, право, психосоціальна допомога та гуманітарні служби у межах вітальної безпеки розглядаються не як допоміжні елементи, а як ключові механізми «прошивання» безпеки на рівні людського буття. Завдяки цьому зовнішні умови захисту набувають антропологічного сенсу [9; 11].

Таким чином, вітальна безпека формує нову гуманітарну рамку безпекового мислення, у межах якої людина розглядається не лише як об'єкт політики чи медицини, а як носій життєвої сили, без якої будь-яка система безпеки втрачає стійкість і сенс [8; 11].

## **Висновки**

Проведений аналіз засвідчує, що концепція вітальної безпеки є якісно новим етапом розвитку людиноорієнтованого безпекового мислення. На відміну від підходів *human security*, *health security* та *societal resilience*, які

зосереджуються переважно на зовнішніх умовах захисту та функціональній стійкості систем, вітальна безпека вводить у фокус внутрішній антропологічний вимір — вітальність, моральну автономію та смислову орієнтацію на життя [7; 8].

Аналіз засвідчує, що без збереження цих внутрішніх умов жодні інституційні або інфраструктурні механізми не здатні забезпечити справжню стійкість людини і суспільства. Вітальна безпека не заперечує існуючі концепції, а концептуально поглиблює їх, інтегруючи зовнішні механізми захисту з внутрішніми ресурсами життєвості. У цьому вимірі полягає її наукова новизна та гуманітарна цінність [8; 10].

У воєнний час та умовах системних криз запропонована парадигма дозволяє сформувати цілісне бачення безпеки, орієнтоване не лише на виживання, а на збереження людяності, гідності та здатності людини залишатися суб'єктом власного життя. Це відкриває перспективи подальших міждисциплінарних досліджень і практичних застосувань вітальної безпеки у сфері державної політики, освіти, охорони здоров'я та гуманітарного реагування [9; 11].

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. UNDP. *Human Development Report: Human Security Now*. — New York: United Nations Development Programme, 2003.
2. WHO. *Global Health Security Agenda*. — Geneva: World Health Organization, 2014.
3. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. — New York: W. W. Norton & Company, 1968.
4. Frankl V. E. *Man's Search for Meaning*. — Boston: Beacon Press, 2006.
5. Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.

6. MacIntyre A. *After Virtue*. — Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007.
7. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. Vital security: rethinking human security in the context of hybrid peace // *Revista Amazonia Investiga*. — 2024.
8. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. The paradigm of vital security in the new millennium: coordinate system and state of the art // *Journal of Law and Political Sciences*. — 2025.
9. Ящук П. В. Дискурс вітальної безпеки людини в умовах війни та кризових трансформацій // *Creative Space*. — 2025.
10. Ящук П. В. Піраміда вітальної безпеки особи: методологія, рівні, індикатори та політики забезпечення // *Нотатки сучасної науки*. — 2025.
11. Ящук П. В. Стійкість у системі національної безпеки: концепція вітальної компоненти та вітальної безпеки // *Advanced Top Technology*. — 2025.

# PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 373.5.016:512

**Нігальчук Єва Романівна**

студентка факультету комп'ютерних наук

фізики та математики

Херсонський державний університет

м. Херсон, Україна

## ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ У ВИВЧЕННІ ПОХІДНОЇ

**Анотація:** у статті розглядаються особливості використання цифрових освітніх ресурсів під час вивчення теми «Похідна» у старшій школі. Обґрунтовується доцільність упровадження електронних освітніх ресурсів у процес навчання математики в умовах цифровізації освіти та поширення дистанційних і змішаних форм навчання. Проаналізовано основні труднощі, з якими стикаються учні під час засвоєння поняття похідної, зокрема проблеми розуміння швидкості зміни, границі та геометричного змісту похідної. Визначено педагогічні можливості цифрових інструментів, таких як GeoGebra та Microsoft Math Solver, для підвищення наочності навчального матеріалу, активізації пізнавальної діяльності учнів і формування глибокого концептуального розуміння похідної.

**Ключові слова:** похідна; цифрові освітні ресурси; навчання математики; старша школа; цифровізація освіти; GeoGebra; дистанційне навчання.

Використання електронних освітніх ресурсів є важливою складовою розвитку сучасного інформаційного суспільства та одним із ключових напрямів цифровізації освіти. У сучасних умовах, коли поширюються дистанційні та змішані форми навчання, виникає потреба в оновленні традиційних освітніх моделей і підходів. Система освіти швидко реагує на соціально-економічні зміни, тому впровадження електронних освітніх ресурсів сприяє підвищенню якості навчання, розвитку інтелектуального потенціалу учнів і забезпеченню доступності освіти незалежно від місця проживання.

Цифрове освітнє середовище відкриває нові можливості для організації та вдосконалення навчального процесу. Це зумовлює актуальність використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та оновлення нормативно-правової бази у сфері електронного навчання. Застосування електронних освітніх ресурсів у процесі навчання математики, зокрема під час вивчення теми похідної у старшій школі, дозволяє зробити навчальний матеріал більш наочним і зрозумілим, активізувати пізнавальну діяльність учнів та сприяє глибшому засвоєнню складних математичних понять [1, с. 227].

У процесі вивчення похідної у старшій школі важливе значення має раціональне поєднання самостійної роботи учнів із педагогічним супроводом учителя. Цифрові освітні ресурси доцільно використовувати як допоміжний інструмент для закріплення теоретичного матеріалу та формування практичних умінь і навичок. Вони можуть слугувати ефективною підтримкою для учнів у разі виникнення труднощів під час розв'язування задач, однак не повинні повністю замінювати безпосередню взаємодію з учителем.

Особливу роль у цифровому навчальному середовищі відіграє чітка організація навчального процесу, що передбачає надання зрозумілих інструкцій, пояснення навчальних завдань, проведення консультацій і забезпечення зворотного зв'язку. Такий підхід сприяє підвищенню навчальної мотивації учнів і забезпечує більш усвідомлене засвоєння навчального матеріалу.

Серед цифрових освітніх ресурсів, які доцільно використовувати під час вивчення похідної, особливу увагу варто приділити сервісу Microsoft Math

Solver та програмному середовищу GeoGebra. Зазначені інструменти забезпечують візуалізацію математичних понять, сприяють формуванню уявлень про геометричний та прикладний зміст похідної, а також можуть бути використані під час дослідження функцій і побудови їх графіків. Використання обмеженої кількості якісних цифрових ресурсів дозволяє уникнути перевантаження учнів і зосередити їхню увагу на ключових аспектах теми [2, с. 57].

Під час вивчення теми похідної учні старшої школи часто стикаються з різними труднощами, які пов'язані насамперед із недостатнім розумінням основних понять, а не з виконанням обчислень. Однією з поширених проблем є неправильне тлумачення поняття швидкості зміни. Учні нерідко плутають її із середньою швидкістю зміни або середнім значенням функції, а інколи розглядають лише зміну залежної змінної, не враховуючи відношення приростів. Особливо складним для сприйняття є застосування швидкості зміни в нелінійних ситуаціях або задачах, не пов'язаних безпосередньо з рухом.

Значні труднощі у школярів викликає також розуміння поняття границі. Часто учні сприймають границю як значення, до якого функція лише наближається, але ніколи його не досягає. Формальне означення границі залишається для багатьох незрозумілим і сприймається як абстрактне, відірване від практичного застосування, що ускладнює подальше засвоєння поняття похідної.

Окремої уваги потребує проблема розуміння геометричного змісту похідної як нахилу дотичної до графіка функції в точці. Сформовані раніше уявлення про дотичну як лінію, що торкається кривої лише в одній точці, часто заважають правильному сприйняттю цього поняття в курсі математичного аналізу. У результаті учні відчують труднощі під час аналізу графіків функцій та оцінювання їх поведінки.

Незважаючи на те, що багато учнів досить успішно застосовують правила диференціювання, їхні знання часто мають процедурний характер. Вони можуть знаходити похідні функцій, але не завжди розуміють, що означає отриманий

результат і як його використати під час розв'язування практичних задач. Особливо це проявляється у задачах на знаходження найбільших і найменших значень функції або задачах прикладного характеру. Усе це свідчить про необхідність удосконалення процесу навчання похідної та доцільність використання цифрових освітніх ресурсів для формування більш глибокого та усвідомленого розуміння навчального матеріалу [3, с. 17].

У результаті проведеного аналізу встановлено, що використання цифрових освітніх ресурсів під час вивчення похідної у старшій школі є педагогічно доцільним і ефективним. Цифрові інструменти сприяють подоланню типових труднощів, пов'язаних із розумінням швидкості зміни, границі та геометричного змісту похідної, а також допомагають поєднати алгоритмічні дії з усвідомленням математичного змісту отриманих результатів. Рациональне використання електронних освітніх ресурсів у поєднанні з педагогічним супроводом учителя забезпечує підвищення наочності навчального матеріалу, активізацію пізнавальної діяльності учнів і формування більш глибокого розуміння похідної як одного з ключових понять шкільного курсу математики.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Крупко С. Електронні освітні ресурси: реалії сучасного освітнього середовища. проблеми освіти. 2022. № 2(97). с. 226–238. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-97.2022.13> (дата звернення: 23.01.2026).
2. Войналович Н. М., Котельнікова С. О. Організація дистанційного навчання старшокласників на прикладі вивчення теми «похідна та її застосування». педагогічні науки. 2020. № 191. с. 55–58. URL: <https://doi.org/doi:10.36550/2415-7988-2020-1-191-55-58> (дата звернення: 23.01.2026).
3. Білоброва Марина. Роль цифрових освітніх ресурсів у подоланні типових труднощів учнів при засвоєнні теми «похідна». Студентська звітна

конференція.

2025.

№ 19.

с. 17–22.

URL: [https://fizmat.sspu.edu.ua/images/nauka/stud\\_konf\\_fizmat/2025/statti\\_sznk\\_2025\\_fe6fd.pdf#page=17](https://fizmat.sspu.edu.ua/images/nauka/stud_konf_fizmat/2025/statti_sznk_2025_fe6fd.pdf#page=17) (дата звернення: 23.01.2026).

# PHILOLOGY AND JOURNALISM

UDC 373.5.091.33:811.111:004

**Мартинюк Світлана Євгенівна**

вчитель англійської мови

Спеціалізована школа I-III ступенів

№ 96 ім. О.К Антонова

м. Київ, Україна

## **THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN TEACHING ENGLISH AT SECONDARY SCHOOL**

**Annotation.** The article explores the role of digital tools in teaching English within the New Ukrainian School framework. It focuses on competence-based learning, learner-centered approaches, formative assessment, and digital competence, highlighting practical classroom applications that enhance students' motivation, collaboration, and communicative skills in secondary education.

**Keywords:** educational process, English language teaching digital technologies, secondary school, New Ukrainian School, competence-based approach, formative assessment, learner-centered education, communicative skills.

The concept of the New Ukrainian School (NUS) emphasizes competence-based learning, student-centered education, and the integration of digital technologies into the educational process. Within this framework, teaching English at secondary school is closely connected with the development of key competencies, particularly communication in foreign languages and digital competence. This paper examines the role of digital tools in teaching English in Ukrainian secondary schools in accordance

with the principles of the New Ukrainian School and provides practical examples of their classroom implementation.

One of the core principles of the NUS is learner motivation and engagement. Digital tools significantly contribute to achieving this goal, as they create an interactive and supportive learning environment. Ukrainian secondary school students actively use digital devices in their daily lives; therefore, incorporating online platforms into English lessons increases their interest and involvement. For example, tools such as Kahoot, Quizizz, or Wordwall are widely used to practice vocabulary and grammar in a game-based format. These activities encourage active participation, collaboration, and healthy competition, which aligns with the NUS focus on positive learning motivation.

Digital tools also play an important role in developing communicative competence, which is a key objective of English language teaching under the NUS. Authentic digital resources allow students to experience real-life language use and cultural diversity. Platforms such as YouTube, British Council LearnEnglish, and BBC Learning English provide access to videos, interviews, and dialogues by native speakers. For instance, students may watch short videos related to everyday topics and then complete speaking tasks, role-plays, or group discussions. Such activities help learners develop listening comprehension, pronunciation, and fluency while fostering intercultural awareness.

In accordance with the NUS, English lessons should promote collaboration and teamwork. Digital tools support cooperative learning by enabling students to work together on shared tasks. Using Google Docs or Padlet, learners can collaborate on projects, presentations, or creative writing tasks. For example, students may create a digital poster about Ukrainian culture for an international audience or write a collaborative story in English. This approach develops not only language skills but also social and civic competencies, which are essential components of the New Ukrainian School model.

Another aspect of the NUS is differentiated and inclusive education. Digital tools allow teachers to address individual learning needs and provide personalized

support. Educational platforms and applications such as LearningApps, Liveworksheets, or Duolingo offer tasks of varying difficulty levels. In mixed-ability classrooms, this enables teachers to provide additional practice for students who need support while offering more challenging tasks to advanced learners. As a result, all students can progress at their own pace, which reflects the NUS principle of child-centered education.

Formative assessment is a key element of the New Ukrainian School, and digital tools significantly enhance this process. Online assessment platforms such as Google Forms or Microsoft Forms allow teachers to conduct quick checks of students' understanding and provide immediate feedback. For example, short online quizzes after a lesson help identify learning gaps and adjust further instruction. Peer assessment and self-assessment can also be implemented through digital tools, encouraging students to reflect on their learning progress and take responsibility for their results.

Digital technologies also support autonomous learning, which is strongly encouraged within the NUS framework. Learning management systems such as Google Classroom are widely used in Ukrainian schools to organize educational materials, assignments, and feedback. Students can access resources at any time, revise topics independently, and develop self-regulation skills. For instance, teachers may upload additional video explanations or interactive exercises for exam preparation or revision, promoting lifelong learning habits.

Despite the clear advantages, the use of digital tools in Ukrainian secondary schools also presents challenges, including unequal access to technology, technical difficulties, and the need for continuous teacher professional development. Therefore, it is essential to ensure systematic support for teachers and to use digital tools purposefully, in line with curriculum objectives and the values of the New Ukrainian School.

In conclusion, digital tools play a crucial role in teaching English at secondary school within the framework of the New Ukrainian School. They enhance motivation, support communicative and digital competencies, promote collaboration,

differentiation, and formative assessment. Effective integration of digital technologies, combined with traditional teaching methods, contributes to creating a modern, inclusive, and competence-oriented English learning environment that meets the educational goals of Ukraine.

# PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

УДК 342.8

**Шаповалова Алла Миколаївна**  
кандидат політичних наук, доцент,  
Київський національний університет  
технологій та дизайну  
м. Київ, Україна

## **ВИБОРИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ**

**Анотація.** У роботі досліджено правові та політичні аспекти проведення виборів в Україні в умовах війни. Проаналізовано конституційні обмеження, безпекові, інфраструктурні й демографічні виклики, проблеми легітимності влади та перспективи організації виборчого процесу у повоєнний період з урахуванням міжнародних стандартів.

**Ключові слова:** Вибори; воєнний стан; легітимність влади; виборче право; повоєнний період.

Питання проведення виборів під час повномасштабної війни в Україні є не лише юридичною проблемою, а викликом самому існуванню демократичного устрою в екстремальних умовах.

Правовий режим воєнного стану, запроваджений 24 лютого 2022 року, створює унікальне правове середовище, де забезпечення національної безпеки та фізичного виживання держави стає першочерговим пріоритетом, що домінує

над стандартними процедурами оновлення влади. Юридична конструкція української держави у цьому контексті базується на системній єдності норм Конституції та спеціального законодавства.

Конституція України, будучи Основним Законом, задає лише загальні рамки, а деталі регулюються профільними актами. Важливо розуміти, що в тексті Конституції відсутня пряма фраза «вибори заборонені», що іноді стає підґрунтям для маніпулятивних дискусій. Однак стаття 64 Конституції чітко визначає, які права можуть бути обмежені під час воєнного стану, а які є абсолютними [2]. Право обирати і бути обраним, зафіксоване у статті 38, не входить до переліку «захищених» прав, що дає державі конституційне право призупинити виборчий процес заради вищих цілей оборони.

Пряма законодавча заборона міститься у статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Ця норма ставить остаточну крапку, передбачаючи, що під час дії воєнного стану не проводяться вибори Президента України, вибори народних депутатів та місцеві вибори.

Слід зазначити, що така заборона обумовлена не лише юридичною логікою, а й практичною неможливістю забезпечити вільне формування волі виборців, рівний доступ кандидатів до медіа та безпеку всіх учасників процесу. Будь-які спроби створити «правове вікно» шляхом короткочасного скасування воєнного стану для проведення голосування можуть бути катастрофічними для обороноздатності, оскільки режим воєнного стану регулює безліч процесів – від комендантської години до мобілізаційних заходів [3].

Окрім правових викликів, поговорити слід і про фактичні. Проведення будь-якого волевиявлення потребує наявності фізичної інфраструктури, яка в Україні зазнала катастрофічних руйнувань. Станом на кінець 2025 року та початок 2026 року статистика, надана Центральною виборчою комісією, демонструє масштаби викликів, які стоятимуть перед організаторами виборів у повоєнний період.

За орієнтовними даними, понад 1 391 виборча дільниця офіційно вважається пошкодженою або повністю зруйнованою внаслідок бойових дій та ракетних ударів. Крім того, майже 6,5 тисячі дільниць розташовані на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією російської федерації. Про їхній стан немає жодної достовірної інформації, але досвід деокупованих територій свідчить, що більшість будівель (школи, будинки культури), де традиційно розміщувалися дільниці, або знищені, або розграбовані [8].

Безпековий аспект не обмежується лише станом будівель. Проблема тотального замінування є чи не найбільшою перешкодою. Близько 23% території України потребують обстеження та розмінування, перш ніж туди можна буде допустити цивільне населення для участі у голосуванні [1]. Виборчий процес передбачає масове скупчення людей, що в умовах постійних атак дронами та ракетами перетворює кожен дільницю на потенційну ціль для терористичного удару.

Також відзначаємо, що повномасштабна війна призвела до найбільшої міграційної кризи в Європі з часів Другої світової війни, що кардинально змінило структуру електорату. Державна система реєстрації виборців, яка раніше базувалася на місці постійної реєстрації («прописки»), наразі не відповідає фактичному розподілу населення.

Станом на середину 2025 року та початок 2026 року кількість українських біженців у світі перевищила 6,9 мільйона осіб [4]. Більшість із них перебувають у країнах Європи, що створює колосальне навантаження на закордонний виборчий округ. Традиційна модель голосування в консульствах та посольствах абсолютно не спроможна забезпечити право голосу для такої кількості людей.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) також складають значну частину виборчого тіла. За оцінками ООН та Міністерства соціальної політики, в Україні налічується від 3,3 до 4,5 мільйона ВПО. Розподіл переселенців по областях демонструє значне навантаження на західні та центральні регіони. Зокрема, у Києві станом на грудень 2025 року проживає понад 435 000 переселенців, і ця цифра продовжує зростати [8].

Проблема актуальності Державного реєстру виборців (ДРВ) стає критичною. У реєстрах досі числяться понад 54 000 виборців у Бахмуті – місті, яке фактично стерте з лиця землі [1]. Без повної ревізії реєстрів та впровадження механізму «активної реєстрації» (коли виборець сам заявляє про своє поточне місце перебування) проведення репрезентативних виборів є неможливим. Національний банк України (НБУ) у своїх прогнозах на 2026–2027 роки очікує початок чистого повернення мігрантів лише у 2027 році, що ще більше ускладнює планування виборчих процесів у короткостроковій перспективі.

Підкреслимо, що питання легітимності української влади стало одним із ключових об'єктів атак російської пропаганди. Наратив про те, що після травня 2024 року (закінчення 5-річного терміну Володимира Зеленського) президент втрачає повноваження, активно поширювався кремлем для підриву довіри як всередині країни, так і серед міжнародних партнерів.

Однак, аналіз позицій міжнародних інституцій, таких як ООН та ЄС, свідчить про повну підтримку принципу безперервності української влади. Доповідь Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (SCEEUS) за квітень 2025 року прямо називає заклики до негайних виборів «пропагандистським міражем» росії, спрямованим на дестабілізацію.

Більше того, ще у 2023 році понад 100 українських громадських організацій (включаючи мережу ОПОРА) підписали заяву про неможливість проведення виборів до кінця війни, наголошуючи, що будь-яке голосування під обстрілами буде маніпулятивним та недемократичним [7]. Питання легітимності в Україні має доктринальне підтвердження через «принцип континуїтету», який гарантує, що держава ні на мить не залишається без легітимного управління.

У контексті розпорошеності виборців часто звучать ідеї впровадження електронного голосування, зокрема через систему «Дія». Проте наукові дослідження та фахові дискусії 2024–2025 років вказують на значні ризики такого підходу.

Варто зауважити, що кібербезпека залишається головним бар'єром. В умовах постійних атак на державні реєстри та цифрову інфраструктуру, система електронного голосування стане пріоритетною ціллю для російських хакерів. Будь-яка підозра у втручанні в результати може призвести до незворотної втрати довіри до виборів як інституту. Окрім технічних ризиків, існує проблема таємниці голосування: неможливо гарантувати, що на виборця не чиниться тиск, коли він голосує зі свого смартфона в домашніх умовах або на тимчасово окупованій території.

Експерти Ради Європи у своєму звіті від грудня 2024 року зазначають, що інтернет-голосування може бути лише допоміжним інструментом, але не основою для перших повоєнних виборів [9, с. 1319]. Пріоритетом має залишатися традиційне голосування паперовими бюлетенями з максимальною верифікацією особи, що забезпечить найвищий рівень легітимності результатів.

Незважаючи на неможливість проведення виборів зараз, робота над зміною законодавства триває активно. У січні 2026 року Центральна виборча комісія схвалила та передала до парламенту комплексні пропозиції щодо організації виборів у повоєнний період.

Основною є пропозиція впровадження шестимісячного перехідного періоду після припинення або скасування воєнного стану. Цей час необхідний для відновлення інфраструктури, розмінування та актуалізації даних про виборців. Комісія пропонує, щоб фактичний виборчий процес розпочинався лише після завершення цього підготовчого етапу [5].

Слід пам'ятати, що Україна перебуває під постійним моніторингом Ради Європи та інших міжнародних організацій. Венеційська комісія у своїх останніх висновках (зокрема щодо реформи Конституційного Суду та судоустрою у 2025 році) підкреслює, що верховенство права та незалежність інституцій є фундаментом для майбутніх виборів.

Зараз зусилля партнерів зосереджені на підтримці України у розробці критеріїв оцінки безпекових умов, за яких вибори стануть можливими. Це не

лише фізична безпека, а й стан свободи слова, відсутність іноземного втручання та спроможність правоохоронної системи забезпечити порядок [10].

О, проведення виборів в Україні в умовах повномасштабної війни є юридично складним, політично ризикованим та технічно дуже важким завданням. Правовий режим воєнного стану забезпечує стабільність державного управління, а принцип безперервності влади гарантує легітимність інститутів до моменту відновлення миру. Стратегічним шляхом для України є завчасна підготовка законодавчої бази, яка включатиме згаданий нами шестимісячний перехідний період, механізми активної реєстрації виборців та розширення мережі закордонних дільниць. Лише системний підхід, узгоджений із міжнародними стандартами та підтриманий громадянським суспільством, дозволить провести перші повоєнні вибори, результати яких будуть беззаперечно визнані світом.

#### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Діденко О. Повоєнні вибори в Україні: час, коли немає права на помилку. ЦВК. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2025/12/Vistup-Golovi-UKR.pdf> (дата звернення: 01.02.2026)
2. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2026)
3. Макаров Г. Можливість проведення загальнонаціональних виборів в умовах воєнного стану. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennya-zahalnonatsionalnykh-vyboriv-v-umovakh-voennoho> (дата звернення: 01.02.2026)
4. ООН зафіксувала майже 7 мільйонів українських біженців. 2025. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/53150> (дата звернення: 01.02.2026)

5. Післявоєнні вибори в Україні – ЦБК пропонує шестимісячний перехідний період. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/351491-poslevoennye-vybory-v-ukraine-tsik-predlagaet-shestimesyachnyu-perekhodnyu-period> (дата звернення: 01.02.2026)
6. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.02.2026)
7. Семенюта І. Вибори під обстрілами. Як переобирати владу в Україні у разі довгої війни. 2023. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33087/2023-09-30-vybory-pid-obstrilamy-yak-pereobyraty-vladu-v-ukraini-u-razi-dovgoi-viynu/> (дата звернення: 01.02.2026)
8. Семенюта І. ЦБК назвала ключові виклики повоєнних виборів. Детектор медіа. 2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/246619/2025-12-26-tsvk-nazvala-klyuchovi-vyklyky-povoiennykh-vyboriv/> (дата звернення: 01.02.2026)
9. Цебенко С. Б. Захист персональних даних і запровадження електронного голосування в Україні. Наукові перспективи. 2025. № 9(63). С. 1314–1321. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/29593/29543> (дата звернення: 01.02.2026)
10. Supporting democratic post-war elections in Ukraine – Phase II. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/reform-of-the-electoral-practice-in-ukraine> (дата звернення: 01.02.2026)

**Donii Nataliia Yevgeniivna**

Doctor of Philosophy Sciences, Professor  
Professor of the Department of Humanities

**Honcharenko Oksana Hrygorivna**

Doctor of Economics, Professor  
Professor of the Department of Humanities

Penitentiary Academy of Ukraine

Chernihiv, Ukraine

## **THE UNFREEDOM AS A VALUE FOR INDIVIDUALS PRONE TO RECIDIVISM**

**Abstract.** The article analyses the phenomenon of unfreedom as a value for individuals prone to recidivism. It substantiates the paradox of the transformation of unfreedom into a need and a benchmark, as a marker of the comfort zone. Criminological and existential determinants of recidivism are considered, and the latest statistics on recidivism in Ukraine and other countries are compared.

**Keywords:** Lack of freedom, value, individuals prone to recidivism, “escape from freedom”, stigmatisation.

In contemporary scientific discourse, it is generally accepted that basic categories and concepts already have established definitions and are used in their generally accepted meanings. At the same time, there are concepts which, despite their long history of interpretation and widespread representation in scientific discourse, continue to function in extremely controversial and even mutually exclusive contexts. One such concept is the concept of freedom. It can be argued that almost every person strives for freedom and at the same time tries to “escape from freedom” (E. Fromm), avoiding responsibility or the existential burden of loneliness.

Despite the considerable attention paid to the phenomenon of freedom, its opposite – unfreedom – usually remains on the periphery of scientific analysis. Meanwhile, it is precisely unfreedom that probably allows us to understand the essence of freedom more deeply, since it accompanies all the questions that freedom raises. Unfreedom appears as a contrast and at the same time an organic element of freedom, its logical offspring. These categories were also in such a dialectical relationship in the philosophy of G. Hegel, who believed that each of them inevitably gives birth to the other.

In the everyday consciousness of the average person, freedom is considered the highest value, while unfreedom is associated with punishment. However, in modern society there is a specific group of people – repeat offenders – for whom lack of freedom eventually becomes a value in itself. Quantitative indicators of this phenomenon vary depending on the source. According to the latest statistics for the period from January to December 2025, the number of persons notified of suspicion is 101865, of whom 33398 persons committed criminal offences and 68 467 persons committed crimes. Accordingly, of this number, 9997 persons have not had their convictions removed or expunged in accordance with the procedure established by law, including 2985 persons who committed criminal offences and 7012 persons who committed crimes [1]. According to a publication on global practices released in 2023: “Recidivism data for people released from prison were available for 33 countries. A two-year reconviction was the most commonly reported outcome. In released prisoners, 2-year reconviction rates ranged from 17.6% in Norway to 54.9% in Australia <...>. For community-sentenced individuals, data were available for 20 countries, with a two-year reconviction being most commonly reported. The 2-year reconviction rates for community sentenced individuals ranged from 9.7% in Chile to 46.6% in Denmark” [2].

Scientific literature has established a position according to which recidivism is determined by two groups of factors: general factors inherent in crime as a whole, and specific factors characteristic of repeat offences. V. Golin identifies three main groups of specific determinants.

The first group covers factors related to the initial conviction and the first crime: the socio-economic and political situation of the state, family upbringing, the influence of the immediate environment and the mass media, biological and psychophysiological characteristics of the individual (temperament, intelligence, hereditary diseases, accentuations, etc.), as well as specific life situations in which various criminogenic phenomena are combined.

The second group of determinants is related to the process of serving a sentence. Studies convincingly prove that imprisonment is accompanied by significant moral, psychological and material losses for convicts, which leads to a decrease in their social value and increased alienation from society. The psychological restructuring that takes place in conditions of isolation is complex and often destructive for most prisoners.

The third group covers the determinants of post-penitentiary adaptation, in particular difficulties with employment, housing, organisation of daily life, social rehabilitation and control after release [3, p. 189-192].

Therefore, the main factors influencing recidivism have been broadly identified. However, there is another aspect that is often overlooked or only indirectly mentioned in these categories: the lack of freedom as a distinct state of being. For individuals who are likely to reoffend, this lack of freedom can serve as a form of psychological compensation following a crime. Over time, it may evolve into a deeply felt need that resonates on a nearly physiological level.

Within the prison environment, everything is structured, predictable and understandable for individuals prone to recidivism: it is an environment where they have a certain status and where there is no need to make an effort to change antisocial behaviour into socially acceptable behaviour, to develop socially relevant skills, to make an effort to work on themselves and to develop themselves. Many individuals who have been released often face significant social isolation due to stigma and alienation from their communities. As a result, some find support from antisocial groups and may quickly commit new crimes. They do this in an attempt to return to their “comfort zone” – the places of confinement. In these environments, they

experience a sense of dependence and a lack of freedom that relieves them of the need to work, make decisions, and shoulder daily responsibilities in their lives. In this sense, the unfreedom paradoxically becomes negative freedom, “freedom from...”, thus acquiring characteristics inherent to the concept of freedom. This metamorphosis is extremely dangerous, because after passing through the “school of criminal professionalization” (M. Gernet), such individuals identify themselves exclusively with the criminal environment and do not seek fulfilment outside prison.

In summary, for individuals prone to recidivism, unfreedom acquires value through prolonged imprisonment, stigmatisation and alienation from society. This paradox can be minimised if society realises that it is necessary to “reduce expectations of prison imprisonment and pay more attention to community correction” [4, p. 542]. With this approach, punishment will not “tear” a person away from society and create dependence on imprisonment, but rather preserve their responsibility for their own actions, bringing sanctions closer to a state of semi-freedom than complete isolation.

#### **REFERENCES:**

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2025 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>
2. Yukhnenko D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. *J Crim Justice*, 2023, Sep-Oct, Vol. 88. P. 102-115. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10933794/>
3. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження. *Вісник Академії правових наук*. 1999. № 1. С.189-196.
4. Barkan S. *Criminology: A Sociological Understanding*. Prentice Hall: Upper Saddle River, 1997. 622 p.

# PEDAGOGY AND EDUCATION

UDC 372.881.111.1:373.3:37.091.212(437.6)

**Bc. Oleksandra Lavrivska**

Jana Evangelisty Purkyně

University in Ústí nad Labem, Czech Republic

## **SPECIFICS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO FOREIGN STUDENTS IN PRIMARY SCHOOLS OF THE KARLOVY VARY REGION**

**Abstract.** The growing number of foreign pupils in Czech primary schools has significantly influenced the organization and methodology of English language teaching. This trend is particularly evident in the Karlovy Vary Region, where demographic decline among local families coincides with an increasing inflow of migrant and refugee children, primarily from Ukraine, Vietnam, and other post-Soviet countries.

The aim of this study is to analyse the methodological specifics of teaching English to foreign pupils in primary schools of the Karlovy Vary Region and to identify effective pedagogical approaches that support both language acquisition and social integration. Foreign pupils often encounter a triple-language learning context, where English is acquired as a third language (L3), Czech serves as the language of schooling (L2), and the home language (L1) remains dominant. This configuration leads to linguistic interference, increased cognitive load, and delayed comprehension of classroom instructions.

In addition to linguistic barriers, pupils differ in educational background, assessment traditions, and classroom interaction norms. These factors require

teachers to adapt instructional strategies beyond standard English as a Foreign Language methodologies traditionally designed for Czech native speakers.

The paper highlights the effectiveness of a flexible methodological framework combining Communicative Language Teaching, Task-Based Learning, and elements of the Lexical Approach. Emphasis is placed on simplified classroom language, visual scaffolding, predictable lesson structure, cooperative learning, and formative assessment. Cultural sensitivity, positive reinforcement, and interdisciplinary cooperation between English teachers, Czech language instructors, teaching assistants, and parents are identified as key factors for successful educational outcomes.

In conclusion, teaching English to foreign pupils in primary schools of the Karlovy Vary Region requires a learner-centered, inclusive, and culturally responsive methodology. Such an approach not only enhances English language competence but also promotes social integration, educational equity, and long-term academic development within the Czech educational system.

**Keywords:** English as a Foreign Language; foreign pupils; primary education; multilingual classrooms; Karlovy Vary Region; intercultural pedagogy; inclusive education.

<b>Challenge</b>	<b>Description</b>	<b>Recommended Methodological Response</b>
<b>English as a third language (L3)</b>	English is acquired through Czech (L2) while the home language (L1) remains dominant	Simplified classroom language, visual scaffolding, repetition
<b>Limited proficiency in Czech</b>	Difficulty understanding instructions and school routines	Multimodal instruction, predictable lesson structure
<b>Different educational backgrounds</b>	Variation in grading systems and teaching traditions	Task-Based Learning and formative assessment
<b>Cultural communication differences</b>	Different norms of participation, feedback, and authority	Culturally sensitive classroom management
<b>Learning anxiety and low confidence</b>	Fear of making mistakes in multilingual environments	Communicative activities and positive reinforcement
<b>Cognitive overload</b>	Simultaneous learning of English and Czech	Short tasks, focus on oral communication

**Table 1. Key Challenges in Teaching English to Foreign Pupils and Methodological Responses**

### **REFERENCES:**

1. Bačáková, M. (2017). Education in the Czech Republic. UNHCR.
2. Cenoz, J. (2003). The additive effect of bilingualism on third language acquisition. *International Journal of Bilingualism*.
3. Dörnyei, Z. (2009). The L2 motivational self system. In *Motivation, Language Identity and the L2 Self*.
4. Littlewood, W. (1981). *Communicative Language Teaching*. Cambridge University Press.
5. Lewis, M. (1993). *The Lexical Approach*. Language Teaching Publications.
6. OECD. (2015). *Immigrant Students at School: Easing the Journey towards Integration*.

7. Šindelářová, J., & Škodová, S. (2012). Teaching English in multilingual classrooms. Charles University.

**Стрельченко Олена Олексіївна**

Директор

Заклад дошкільної освіти(ясла

садок) «Пролісок»

Визирської сільської ради

Одеського району

Одеської області

Україна

**МІНІМУЗЕЙ «УКРАЇНСЬКА СВІТЛИЦЯ» — ЯК ОСЕРЕДОК ДЛЯ  
ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-  
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНЯТ**

**Анотація.** Освітні реформи в Україні направлені на глибокий аналіз і перебудову освіти. Дошкільна освіта – є фундаментом створення нового освітнього простору. Виховання національної ідентичності та національно-патріотичне виховання починається саме з дошкільного віку. Одним з напрямків виховання патріотизму є народознавство. Музейна педагогіка представлена як інноваційна технологія у сфері особистісного виховання , ознайомлення вихованців з кращими традиціями українського народу . У статті встановлено єдність принципів музейної педагогіки у закордонній та вітчизняній практиці, викладено досвід створення міні музею в закладі дошкільної освіти. Висвітлено досвід виховання національної ідентичності та національно-патріотичного виховання через практику створення міні музею. Складні та суворі випробування сучасної історії в умовах війни в Україні, внесли зміни у пошук ефективних шляхів у питання національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку та змусили по новому усвідомлювати ставлення до своєї держави.

**Ключові слова:** Національно-патріотичне виховання, заклад дошкільної освіти, музейна педагогіка, міні музей, експозиції, національна ідентичність.

## ВСТУП

Життя людини, як стрічечка, на якій є намистинки, які прикрашають її життя, дарують радість, підсвічують життя промінчиками, які зігріватимуть людину все життя: батьківська садиба з хатою, любов рідних, пам'ять про предків, знання роду свого, повага до звичаїв та традицій родини та народу, рушник на згадку від бабусі, родинні фото, які навівають тепло, і разом з ним, і смуток на душу. Без знань історії, мови, культури, звичаїв та традицій, неможливо виховати шанобливе ставлення до свого народу у молодого покоління. Мова про ту культуру, що протягом століть творилася й зберігалася простими українцями, передавалася з вуст в уста, від покоління до покоління, яка зберігалася в пам'яті людей тисячоліттями.

Саме зараз, під час війни в рідній Україні, нам необхідно зрозуміти та вберегти велич нашої народно-традиційної культури, її гуманізм, героїзм, добробут, щирю гостинність, щоб спрямувати свої дії, вчинки, на утвердження української духовності, національної ідентичності. Пошук ефективних шляхів виховання морально й духовно досконалої особистості дитини, визнання ідентичності нації, нині є доленосною справою, від якої залежить майбутнє покоління українців, адже культура насильства сьогодні істотно впливає на функціонування культури людської гідності.

«Слід констатувати, що головна причина розвитку насильства—в самій людині: їй властиві внутрішні его-сили, що спричиняють зростання насильства. Якщо не вживати заходів, пропаганда насильства гальмуватиме та спотворюватиме прогресивний розвиток сучасної цивілізації. Відбувається інтенсивна примітивізація свідомості дітей. Посилюються цинізм, егоїзм, брутальність, жорстокість, агресивність. Знижується виховний вплив національних традицій»[3].

Важливим напрямом виховання патріотизму у малят є прилучення до народознавства: вивчення культури, побуту, звичаїв українців. Велику роль у вихованні мають народні традиції: досвід предків, звичаї українців, погляди, норми (правила) поведінки, смаки, вподобання, що склалися історично і передаються з покоління в покоління: шанобливе ставлення до старших, піклування про дітей, відзначення дат і т.д. Оновлення змісту освіти, її модернізація засобами народознавства та національно-патріотичного виховання набуває особливої актуальності.

### **ОСНОВНА ЧАСТИНА**

З метою популяризації музейної педагогіки як інноваційної технології у сфері особистісного виховання, ознайомлення вихованців з кращими традиціями українського народу в нашому закладі дошкільної освіти (ясла-садок) «Пролісок» було створено мінімузей «Українська світлиця». Створюючи світлицю в закладі освіти, ми прагнули до того, щоб цікаво в ній було насамперед дітям, щоб експонати не просто були для розгляду дітьми, а були навчальним осередком, центром, який об'єднає всіх учасників освітнього процесу: дітей, педагогів, батьків. «Ми ставили перед собою питання «Чи розуміємо ми, що таке міні музей, з якою метою ми його створюємо? З чого починати?»[2]. І до роботи взявся весь колектив: педагоги, техпрацівники, батьки та мешканці села.

Проаналізувавши світову практику (опрацювали чимало статей та познайомились з досвідом за кордоном), практику закладів дошкільної освіти в Україні, ми побачили тенденцію—активна робота з дітьми дошкільного віку по ознайомленню з музеями. «Добре відома практика водити дітей дошкільного віку у музеї в Європі»[2]. Музей в розумінні сучасних зарубіжних музеологів – особливе освітнє середовище. «Сполучені Штати Америки вважають батьківщиною дитячих музеїв» [2].

«Музейна педагогіка є інноваційною технологією у сфері особистісного виховання дітей, створює умови занурення особистості у спеціально організоване предметно-просторове середовище» [1].

Використання засобів музейної педагогіки в закладі дошкільної освіти пробуджує в дітях відчуття приналежності до свого роду, до рідного краю, бажання долучитися до культури українців, їх історії, традицій та звичаїв.

Призначення мінімузею «Українська світлиця» — формування у дітей дошкільного віку початкових уявлень про музеї, пізнавальний розвиток дітей, розвиток художніх смаків, образотворчих навичок. Наш мінімузей — це розширений освітній розвивальний простір, який створено з метою впливу на дитячу емоційну сферу, розширення культурного та національного світогляду дитини, формування життєвої компетентності, формування почуттів, впливу на свідомість дитини, а головне – надати змогу дитині відчути свою національну ідентичність та виховати справжніх патріотів своєї держави.

У більшості музеїв не можна брати експонати в руки, а в нашій «Українській світлиці» можна! Навіть можна створити експонати самим! Діти можуть брати експонати у руки(вони у нас безпечні), розглядати їх, обстежувати тактильно, створювати власну експозицію, деякі експонати діти створювали колективно, разом з вихователями та батьками. У звичайному музеї дитина – лише пасивний спостерігач, а тут вона – співавтор. Як відомо, з раннього дошкільного віку діти починають цікавитись предметним світом. У них найбільш яскраво виражена потреба в наочності. Знайомство зі світом, його пізнання здійснюється шляхом накопичення чуттєвих вражень від сприйняття оточуючих предметів. Тож вихователям для проведення занять з дітьми не потрібно приносити наочні посібники, атрибути в групу для проведення занять з народознавства, бесід, народних свят та розваг, для цього лише потрібно прийти до мінімузею.

Мінімузей «Українська світлиця» збагачує дитину позитивними емоціями та враженнями від зовсім нових, невідомих предметів, які вона раніше ніколи не бачила та й не могла бачити в навколишній дійсності. Це надзвичайно

розширює її світогляд, поглиблює уявлення про навколишній світ, розвиває мислення, творчість, надихає на створення чогось незвичного або подібного.

Мінімузей – це скарбниця освітніх і педагогічних надбань, є провідним пошуковим, краєзнавчим, художньо-естетичним, методичним, науково-дослідним та пропагандистським центром.

З рідного дому, оберегу, починається родина, село, край, Батьківщина, Україна. Настав час змін в житті українського народу, змін в освіті, змін у суспільстві, рухаючись вперед, не варто забувати про наші народні традиції, культуру, історію, бо то багатовіковий спадок, який не можна замінити сучасністю.

Наша «Українська світлиця» – стала осередком введення дитини у світ культурно – історичної спадщини українського народу, розуміння своєї національної ідентичності, виховання високо – морального, національно – свідомого підростаючого покоління – патріотів- українців, які продовжуватимуть національні традиції, керуючись досвідом попередніх поколінь та враховуючи сумні Уроки історії України.

Актуальність проблеми.

Велика увага в теорії і практиці дошкільної освіти приділяється музейній педагогіці. Музейна педагогіка, як один з напрямків діяльності мінімузею, стає щораз більш звичною в практиці духовно-морального, громадянсько-патріотичного, історико-краєзнавчого виховання особистості в освітньому процесі. «Музейна педагогіка – це наукова дисципліна на перетині музеєзнавства, педагогіки і психології, яка розглядає мінімузей – як освітню систему» [1]. В багатьох закладах дошкільної освіти України створені мінімузеї, світлиці, картинні галереї. Різні визначення, але одна мета – створення умов для розвитку особистості шляхом багатогранної діяльності.

Мінімузей «Українська світлиця» – це особливий осередок, який ми створили для ознайомлення вихованців з декоративно-ужитковим мистецтвом, історією рідного краю, розширення й збагачення культурного й національного світогляду, формування життєвої компетентності, визнання своєї

національної ідентичності, нерозривності зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім.

Оформлюючи експонати, ми дотримувались правил, які встановили при оформленні експозицій мінімузею «Українська світлиця»:

1) експонати повинні бути естетично оформлені ;

2) тематика експонатів розрахована для сприйняття дітьми дошкільного віку;

3) бути змістовними (матеріал розрахований для дітей дошкільного віку, експонати мінімузею повинні мати освітньо-виховне значення для дітей, викликати допитливість, бути цікавими, яскравими, викликати цікавість );

4) експонати можна брати до рук;

5) експонати безпечні (дотримання правил безпеки, гігієнічних норм);

6) при плануванні роботи з дітьми, педагогічні працівники враховують наявні експонати та експозиції та тематичність відповідно до БКДО та програми, за якою працює група.

7) наявність дитячих меблів та обладнання.

Профіль нашого мінімузею «Українська світлиця» - краєзнавчий.

Мета створення мінімузею «Українська світлиця» :

- розширення освітнього простору ЗДО (ясла-садок) «Пролісок» ;

- залучення усіх учасників освітнього процесу до пошукової, краєзнавчої роботи;

- ознайомити дітей з історією, культурою українського народу, з народними промислами та ремеслами , з побутом українців в різні часи;

- ознайомити з історією рідного села Визирка, краю, регіону;

- виховувати національно-патріотичні почуття та гордість за Україну;

- вчити поважати та зберігати традиції та звичаї українців;

- розвивати інтерес до експонатів музею ;

- формувати поняття про музеї, як місця, де зберігаються предмети культурно-історичного значення;

-знайомити дошкільників з різними видами музеїв та їх значенням для людства.

Основні напрямки діяльності мінімузею «Українська світлиця» в закладі дошкільної освіти(ясла-садок) «Пролісок» є:

1) виховання ціннісного ставлення особистості до культурної спадщини і прищеплення смаку до музейних цінностей.

2) Розвиток здібностей дошкільнят сприймати інформацію через мову музейних експонатів.

3) Розвиток фантазії та творчих здібностей, емоційних вражень, мислення.

4) Використання нових освітніх технологій у формі окремих проєктів.

5) Мінімузей «Українська світлиця» - осередок волонтерської діяльності усіх учасників освітнього процесу.

6) Співпраця з установами ТГ та громадськістю.

Основні завдання, які ставлять педагоги нашого закладу :

1.Формувати позитивне ставлення до культурно-історичного надбання засобами музейної педагогіки.

2. Розширення і поглиблення знань про культуру, побут, ремесла та життя наших предків.

3.Формування усвідомлення своєї приналежності до українського народу, національної ідентичності.

4. Формування у дітей розуміння послідовного зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім.

5. Реформування , розвиток та удосконалення освітнього процесу в закладі.

6.Залучення учасників освітнього процесу, громадськості до пошуково-дослідницької роботи.

7. Надання допомоги педагогам у впровадженні нових нетрадиційних форм у роботі з дітьми. Розширення можливостей педагогічних працівників у пошуках творчих ідей для роботи з дітьми.

Наш мінімузей є особливим, тому що він освітній і він – дитячий, адже основна аудиторія – це вихованці. В умовах закладу дошкільної освіти неможливо створити експозиції, які б повністю відповідали б вимогам музейної справи. Я вважаю, що це і не потрібно.

Вже розвинулось село, повиростали будинки, котеджі, а ми вирішили створити нашу світлицю, такою, якою вона була за сивої давнини.

В мінімузеї відтворено українську хату-світлицю: піч, ліжко, мисник, стіл, полиці, образи, одяг, побутові речі.

Світлиця стала осередком, де вихователі проводять заняття, ігри, розваги з народознавства, народні свята, коли всі необхідні атрибути, матеріали, зразки для демонстрації, знаходяться в одній кімнаті. В українській хаті найтеплішою, найсвітлішою, найчистішою кімнатою була світлиця. У нашому закладі мінімузей «Українська світлиця» став оберегом всієї нашої освітньої родини. Тут є частинка праці вкладена кожним із працівників, дітей, батьків, жителів села. Тут плекається любов до своїх рідних, народу, країни.

Експонати мінімузею «Українська світлиця» — це речі домашнього вжитку, які торкалися тисячі раз руки, натруджені долоні людей, яких ми не знаємо і людей, які живуть у пам'яті та на фото. Ці речі протягом життя слугували людям, вони стали схожими на них, проросли в їхні душі корінням і отримали частинку тепла цих людей, яке ще жевріє в них і досі.

Світлиця це - образ, символ, а не макет у натуральну величину. Часто фото — це єдине, що лишилося від наших родичів, колись живих, сильних, молодих. Світлини змушують замислитися: вони не були першими, а ми не станемо останніми на цій землі.

Експозиції, які представлені в нашому мінімузеї «Українська світлиця»:

Експозиція «Куточок пам'яті»

Страшна війна увійшла горем у наше життя. Тепер кожне село, селище, місто України має свої місця скорботи — Алеї слави тих, хто віддав своє життя за Україну. Чи думали ми до 2022 року, що в наше життя може

прийти війна? Фото загиблих захисників громади –страшне нагадування про час, в якому живемо.

Щоранку о 9.00 год діти і працівники заходять до світлиці, щоб Хвилиною мовчання вшанувати пам'ять тих, хто віддав своє життя за нашу країну. Пам'ять про загиблих захисників, які ціною власного життя боронили рідну Землю, житиме в наших серцях вічно

Світла пам'ять і слава Героям !

Стало традицією зустрічі воїнів ЗСУ та вихованців, де діти передають свої сувеніри та побажання на передову.

Експозиція «Діти України»

"У кожній людині є сонце, тільки дайте йому світити", - вважав Сократ

В експозиції «Діти України» представлені ляльки в національному одязі, костюми для дітей дошкільного віку, колиска з немовлям, лялька- берегиня і т.д. . Вихованцям можна одягнути костюми, уявити себе в ролі, приміряти солом'яний бриль. Адже це місце, де експонати оживають.

Експозиція «Моє село – для мене ти єдине»

В експозиції зібрані матеріали історії села Визирка: заснування, розвиток в різні часи, розвиток освіти (зокрема дошкільної). Знайомимо дітей з історією козацтва(на місцевому кладовищі збереглись козацькі могили). Прийом у козачата та змагання козаків - це заняття , від яких у дітей захоплює подих. Експозиція «Релігія в житті українців»

Ікони, язичництво, християнська віра... Все переплітається в житті прашурів. Але віра була завжди... Віра в добро, яке перемає зло, віра в краще майбутнє, віра в людей ... В мінімузеї «Українська світлиця» є старовинні ікони, які передали на тимчасове зберігання працівники закладу. Родзинкою в нашому мінімузеї є ікони місцевого майстра-іконописця – Валентини Гарбузенко. Вихованці мають можливість познайомитися з таким видом мистецтва як іконопис.

Експозиція «Українська піч».

Важливою у хаті українців була піч. Це —оберіг тепла і затишку, в печі народжувався хліб. Макет української печі з казанами та всім необхідним для господині приладдям розмістили у світлиці. Вихованці мають змогу ознайомитися з предметами, дізнатись , як їх називали у різних куточках України, взяти їх до рук, потримати, спробувати , як ними користувались наші пращури. Праски минулого століття, газові лампи – необхідні речі в оселі українців. Доповнює експозицію мисник з різноманітним посудом, який розписано різними видами декоративного розпису.

Експозиція «Лялька-мотанка— оберіг української душі»

Загадкові лялечки - мотанки, які виготовили діти, вихователі, працівники.

Це експозиція, яка створена вже після початку роботи мінімузею, працівниками та вихованцями, під час занять та майстер-класів. На початку роботи мінімузею для педагогічних працівників директор закладу провела консультацію «Лялька-мотанка - український оберіг. Є ляльки-мотанки, які виготовлені нетрадиційно, в сучасному стилі: з колосків, з ниток для в'язання, з серветок і т.д .

Експозиція «Вишиванко моя, вишиванко»

Мова не лише про вишитий одяг :сорочки, спідниці, але і про рушники, серветки.В нашому міні-музеї «Українська світлиця» є рушники, серветки, одяг, килими, постільна білизна і т.д. Діти дізнаються про історію вишивки, традиції, види, кольори вишиванок в різних регіонах України та багато цікавого про вишивку.

Різноманітність рушників вражає. Є в нас експонати-рушники, яким більше 100 років. А полотно? Як воно стає білим? Це все цікаво для дітей.

Заняття з декоративного малювання вже традиційно проводяться у світлиці: це і розпис різного виду посуду, розмальовки рушників, серветок , скатертини та ін..

В мінімузеї можна побачити різновиди вишивки: вишивка на сукні(килимова), вишивка стрічками, вишивка бісером, вишивка гладдю, вишивка хрестиком.

Ще одна з експозицій, створена дітьми, це вироби –обереги з монет, які виготовляли колективно. Вихованці приймали участь у акції від нацбанку, де отримали сертифікати за участь.

Мінімузей «Українська світлиця» — осередок українознавства, яка початково мала бути аудиторією для проведення екскурсій та занять з національно-патріотичного виховання та українознавства, круглих столів та консультацій для педагогів, але фактично стала осередком національно-громадянського виховання, центром волонтерства та добрих справ. Мінімузей «Українська світлиця» створювалася для дітей, більшість експонатів, матеріалів для експозицій були зібрані працівниками закладу та небайдужими жителями. Світлиця стала і осередком добрих справ. В країні війна, то ж ми не лишились осторонь волонтерської діяльності: «Дерево добрих справ», допомога ВПО, військовослужбовцям, дітям - це невеликий перелік того, чим займається колектив. А наша «Українська світлиця» надихає нас на добрі справи, бо ми – українці!

## ВИСНОВКИ

Впевнено крокуючи тернистим шляхом до Європи, пам'ятаймо, що ми повинні шанувати свої корені, свій рід, родину. Ми є народ, який зберігає свої традиції та звичаї, мудрість попередніх поколінь, маємо право на своє власне незалежне життя, яке на даний час виборює Україна. Зрозумівши цю просту істину, яку пронесли через віки покоління наших предків, отримавши Уроки історії, якими б гіркими та сумними вони не були, українці об'єднались і правдиво дивлячись у очі світу, розпочали зі світом правдиву, відверту, щиру розмову. Чим впевненіша та змістовніша ця розмова, при якій не буде втрачено зв'язок між поколіннями українців, національними коренями та національними традиціями, тим більше буде розуміння від Європи та світу.

Виховання національної ідентичності, розуміння мудрості рідного народу, починається в дитинстві. Зароджуючись у сім'ї, продовжується у закладах дошкільної освіти, центрах розвитку дитини, гімназіях, ліцеях закладаються основи історичного патріотизму, відчуття своєї національної

ідентичності. Створення таких осередків у закладах дошкільної освіти має велике практичне значення. Це експозиція нашої історії, культури, цінностей родини, села, краю, країни. Не має значення, чи це буде мінімузей, чи куточок в груповій кімнаті, чи світлиця з однієї кімнати, чи це буде музей з декількох зал чи навіть окремо створений музей в громаді. Це буде ваше таке гніздечко, де разом з вихователями вихованці зможуть вчитися народним ремеслам, пізнавати минуле, своє коріння, прикрасити таке нелегке сьогодення, мріяти про майбутнє.

Складні та суворі випробування сучасної історії в умовах війни в Україні, внесли зміни у пошук ефективних шляхів у питання національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку та змусили по новому усвідомлювати ставлення до своєї держави. І діти, і дорослі своє громадянство підтверджують державною символікою, беруть участь у волонтерському русі, допомагають воїнам ЗСУ, одягають національний одяг не лише на свята, розмовляють українською, пам'ятають і шанують своїх Героїв. Коли ми бачимо, з якою любов'ю малюють діти малюнки для захисників, готують сувеніри разом з батьками та вихователями, то розуміємо – наша робота не даремна, Україна має майбутнє! А музейна педагогіка може стати гарним помічником у роботі педагогам дошкільних закладів, щоб наші діти вирости вдячними відвідувачами музеїв світу, інтелегентними, досвіченими людьми, патріотами своєї країни.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. НАПНУ.НАМУ. Музейна педагогіка в умовах пандемії COVID-19 :круглий стіл. Київ, 2021 рік.
2. Т.Вороніна. Музей у дошкільному навчальному закладі. З досвіду роботи школи-дитячого садка імені Софії Русової. Київ: Шкільний світ, 2011.128с.
3. Полевікова О.Б. Патріотичне виховання дошкільників у сучасному освітньому просторі. Харків: Основа, 2018.125с.

**Сидоренко Сергій Юрійович**

аспірант кафедри публічної служби та  
управління навчальними й соціальними закладами  
Навчально-наукового інституту публічного управління  
ДЗ «Луганський національний університет  
імені Тараса Шевченка»  
м. Полтава, Україна

## **ЦИФРОВА ЗРІЛІСТЬ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕГРАЦІЇ LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS У СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ**

**Анотація.** У статті досліджується проблема цифрової зрілості закладів професійно-технічної освіти в умовах цифрової трансформації та кризових викликів сучасності. Обґрунтовано, що інтеграція Learning Management Systems (LMS) у систему управління закладом освіти є не лише технологічним інструментом, а ключовим чинником формування інституційної цифрової зрілості. Розкрито управлінські, педагогічні та організаційні аспекти впровадження LMS, визначено основні компоненти цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти та запропоновано підхід до її оцінювання на основі рівня інтеграції LMS.

**Ключові слова:** Цифрова трансформація освіти, LMS, професійно-технічна освіта, система управління закладом освіти, цифрова зрілість, EdTech.

Сучасна система професійно-технічної освіти функціонує в умовах стрімкої цифровізації, воєнних загроз, кадрових викликів та необхідності швидкої адаптації до потреб ринку праці. За таких обставин цифрові технології перестають виконувати допоміжну роль і перетворюються на

системоутворювальний елемент управління освітнім процесом. Водночас у практиці багатьох закладів професійно-технічної освіти цифровізація має фрагментарний характер і зводиться до використання окремих платформ або сервісів без їх інтеграції в єдину систему управління.

Однією з ключових проблем є відсутність цілісного бачення цифрового розвитку закладу освіти, що унеможлиблює перехід від формального впровадження цифрових інструментів до формування цифрово зрілої інституції. У цьому контексті актуалізується поняття цифрової зрілості закладу освіти, яке відображає рівень готовності організації до системного використання цифрових технологій у навчальній, управлінській та аналітичній діяльності.

Особливе місце у формуванні цифрової зрілості займають Learning Management Systems (LMS), які за умови глибокої інтеграції здатні виконувати роль ядра цифрової екосистеми закладу професійно-технічної освіти. Саме тому дослідження LMS у контексті управління та інституційного розвитку є актуальним і науково обґрунтованим напрямом.

Метою статті є обґрунтування ролі LMS як чинника формування цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти та визначення основних компонентів і критеріїв такої зрілості.

## **ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ЦИФРОВОЇ ЗРІЛОСТІ В ОСВІТІ**

Поняття цифрової зрілості (digital maturity) сформувалося у межах теорії організаційного розвитку та цифрової трансформації й поступово було адаптоване до освітньої сфери. У загальному розумінні цифрова зрілість організації характеризує ступінь усвідомленого, системного та ефективного використання цифрових технологій для досягнення стратегічних цілей розвитку. На відміну від початкових етапів цифровізації, які зосереджені на

впровадженні окремих інструментів, цифрова зрілість передбачає глибоку інтеграцію цифрових рішень у всі ключові процеси організації.

У сфері освіти цифрова зрілість розглядається як здатність закладу освіти трансформувати педагогічні, управлінські та організаційні практики з опорою на цифрові технології. Вона охоплює не лише технічний рівень оснащення, а й управлінську культуру, готовність персоналу до змін, а також здатність закладу використовувати цифрові дані для прийняття рішень [1].

Особливістю професійно-технічної освіти є її багатофункціональність, що поєднує освітній процес, виробниче навчання та соціальну взаємодію з роботодавцями й місцевими громадами. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до цифрової зрілості, який виходить за межі суто навчальних платформ. Цифрово зрілий заклад професійно-технічної освіти здатний не лише забезпечити доступ до навчальних матеріалів, а й організувати управління освітнім процесом на основі даних, прогнозування та аналітики.

У наукових дослідженнях цифрову зрілість освітніх установ пов'язують із такими чинниками, як цифрове лідерство адміністрації, наявність єдиного цифрового середовища, рівень цифрових компетентностей педагогічних працівників і використання інструментів освітньої аналітики [2]. У цьому контексті LMS виступає ключовим інструментом, що забезпечує інтеграцію навчального процесу, комунікації та управлінських функцій у межах одного середовища.

Таким чином, цифрова зрілість закладу професійно-технічної освіти може бути розглянута як результат цілеспрямованої інтеграції цифрових технологій у систему управління, де LMS виконує роль системоутворювального елемента.

Поняття цифрової зрілості (digital maturity) широко використовується у сфері менеджменту, державного управління та бізнесу для опису рівня інтеграції цифрових технологій у ключові процеси організації. У сфері освіти цифрова зрілість розглядається як здатність закладу системно використовувати цифрові інструменти для досягнення освітніх і управлінських цілей [1].

На відміну від цифровізації як процесу впровадження окремих технологій, цифрова зрілість характеризує якісний стан організації, що проявляється у зміні управлінських підходів, педагогічних моделей та організаційної культури [2]. Для закладів професійно-технічної освіти це особливо важливо, оскільки вони поєднують освітню, виробничу та соціальну функції.

У наукових дослідженнях цифрова зрілість освітніх установ часто пов'язується з такими складовими, як цифрове лідерство, готовність персоналу, наявність інтегрованої інформаційної інфраструктури та використання даних для прийняття управлінських рішень [3]. LMS у цьому контексті виступає як інструмент, що об'єднує навчальний процес, комунікацію та аналітику в єдиному цифровому середовищі.

У сучасних умовах LMS перестає бути лише інструментом для дистанційного навчання та розміщення навчальних матеріалів. Функціонал сучасних LMS значно розширився та охоплює планування навчального процесу, автоматизацію оцінювання, збирання статистичних даних, комунікацію між учасниками освітнього процесу та інтеграцію з іншими інформаційними системами [3].

Для закладів професійно-технічної освіти LMS може виконувати роль ядра цифрової екосистеми, навколо якого формуються всі основні процеси управління освітньою діяльністю. Через LMS здійснюється координація навчальних планів, контроль виконання освітніх програм, моніторинг успішності здобувачів освіти та взаємодія між педагогами, адміністрацією і здобувачами освіти.

Інтеграція LMS у систему управління дозволяє перейти від інтуїтивного або формального управління до управління, заснованого на даних. Аналітичні інструменти LMS забезпечують доступ до агрегованої інформації про відвідуваність, успішність, активність здобувачів освіти та ефективність педагогічних підходів. Це створює передумови для прийняття обґрунтованих управлінських рішень і підвищення якості освітніх послуг.

Важливим аспектом є інтеграція LMS з іншими цифровими платформами, зокрема системами електронного документообігу, електронними журналами, комунікаційними сервісами та платформами управління персоналом. Така інтеграція забезпечує безперервність цифрових процесів і сприяє формуванню єдиного інформаційного простору закладу професійно-технічної освіти.

Таким чином, LMS у цифрово зрілому закладі освіти виконує не допоміжну, а центральну функцію, забезпечуючи системність цифрової трансформації та її зв'язок зі стратегічними цілями розвитку закладу.

Традиційно LMS розглядалися переважно як платформи для дистанційного навчання та розміщення навчальних матеріалів. Однак сучасні LMS значно розширили свій функціонал і перетворилися на комплексні системи управління освітнім процесом, що включають інструменти оцінювання, комунікації, аналітики та автоматизації адміністративних процедур [4].

Для закладів професійно-технічної освіти інтеграція LMS у систему управління означає можливість централізованого планування навчального процесу, моніторингу навчальних досягнень здобувачів освіти та формування управлінської аналітики. LMS у такому випадку перестає бути окремим сервісом і стає складовою управлінської інфраструктури закладу.

Практика впровадження LMS у закладах професійно-технічної освіти демонструє, що найбільшу ефективність забезпечує поєднання LMS з іншими інформаційними системами управління, зокрема електронними журналами, системами документообігу та комунікаційними платформами. Така інтеграція створює передумови для формування єдиного цифрового середовища закладу освіти.

## Рівні цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти

Рівень цифрової зрілості	Характеристика	Роль LMS
Початковий	Використання окремих цифрових інструментів без інтеграції	LMS застосовується фрагментарно для зберігання матеріалів
Функціональний	Часткова автоматизація навчального процесу	LMS використовується для організації курсів і тестування
Інтегрований	Поєднання LMS з управлінськими та комунікаційними системами	LMS виконує роль єдиного освітнього середовища
Цифрово зрілий	Системне управління на основі освітніх даних	LMS є ядром цифрової екосистеми та аналітики

Аналіз теоретичних підходів і практичного досвіду цифрової трансформації закладів освіти дозволяє визначити цифрову зрілість як багатовимірне явище.

Аналіз теоретичних підходів і практичного досвіду цифрової трансформації закладів освіти дозволяє визначити цифрову зрілість як багатовимірне явище. Для закладів професійно-технічної освіти доцільно виокремити кілька взаємопов'язаних компонентів цифрової зрілості.

Організаційний компонент відображає рівень інтеграції цифрових технологій у систему управління закладом освіти. Він охоплює цифрове планування, автоматизацію управлінських процесів, використання електронних сервісів у внутрішньому документообігу та комунікації.

Педагогічний компонент пов'язаний із трансформацією освітнього процесу на основі цифрових технологій. Йдеться про використання LMS для організації змішаного та дистанційного навчання, персоналізації освітніх траєкторій, формувального оцінювання та зворотного зв'язку.

Технологічний компонент характеризує рівень розвитку цифрової інфраструктури закладу освіти, включаючи доступ до мережі Інтернет, наявність сучасних пристроїв, інтеграцію програмних платформ і стабільність їх функціонування.

Аналітичний компонент передбачає використання освітніх даних, які генеруються LMS та іншими цифровими системами, для моніторингу якості освітнього процесу та прийняття управлінських рішень. Це дозволяє перейти від описового аналізу до прогнозування та стратегічного планування.

Кадровий компонент визначає рівень цифрової компетентності педагогічних працівників і управлінського персоналу, а також їх готовність до використання цифрових інструментів у професійній діяльності. Саме цей компонент часто стає вирішальним у процесі формування цифрової зрілості закладу освіти.

Інтеграція LMS впливає на всі зазначені компоненти, забезпечуючи комплексний характер цифрової трансформації та створюючи умови для досягнення цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти.

На основі аналізу наукових підходів та практичного досвіду впровадження цифрових платформ доцільно виокремити такі ключові компоненти цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти:

організаційний компонент, що відображає рівень інтеграції цифрових технологій у систему управління закладом;

педагогічний компонент, пов'язаний із використанням цифрових інструментів у навчальному процесі;

технологічний компонент, який характеризує стан цифрової інфраструктури та інтеграцію платформ;

аналітичний компонент, що включає використання освітніх даних для прийняття управлінських рішень;

кадровий компонент, який визначає рівень цифрової компетентності педагогічних працівників та управлінського персоналу.

Відповідно до глибини реалізації зазначених компонентів можна виокремити рівні цифрової зрілості закладу професійно-технічної освіти, подані в таблиці (табл. 1).

Інтеграція LMS впливає на всі зазначені компоненти, забезпечуючи комплексний підхід до цифрового розвитку закладу освіти. Рівень цифрової

зрілості може бути оцінений за ступенем використання LMS не лише в навчальній, а й в управлінській діяльності.

Незважаючи на значний потенціал LMS як інструменту цифрової трансформації, процес їх інтеграції у систему управління закладом професійно-технічної освіти супроводжується низкою проблем і ризиків. Однією з найбільш поширених є опір змінам з боку педагогічних працівників, що зумовлений як недостатнім рівнем цифрових компетентностей, так і психологічною неготовністю до зміни усталених практик.

Іншою проблемою є фрагментарність цифрової інфраструктури, коли LMS функціонує ізольовано від інших інформаційних систем закладу освіти. За таких умов цифровізація не призводить до системних змін, а лише ускладнює управлінські процеси.

Окрему групу ризиків становить формальне впровадження LMS, коли платформа використовується лише для виконання звітних або адміністративних вимог без реальної трансформації освітнього процесу. У такому випадку цифрові інструменти не сприяють підвищенню якості освіти та не формують цифрову зрілість закладу.

Подолання зазначених проблем потребує комплексного підходу, що включає підвищення кваліфікації персоналу, стратегічне планування цифрового розвитку та поетапну інтеграцію LMS у систему управління закладом професійно-технічної освіти.

Незважаючи на значний потенціал LMS, процес їх інтеграції у систему управління закладом професійно-технічної освіти супроводжується низкою проблем. До найбільш поширених належать опір змінам з боку педагогічних працівників, недостатній рівень цифрових компетентностей та фрагментарність цифрової інфраструктури [5].

Крім того, існує ризик формального впровадження LMS без реальної зміни управлінських і педагогічних підходів. У такому випадку цифровізація не призводить до підвищення цифрової зрілості закладу, а обмежується використанням окремих функцій платформи.

Результати дослідження свідчать, що цифрова зрілість закладу професійно-технічної освіти формується не стільки через наявність окремих цифрових інструментів, скільки через рівень їх інтеграції у систему управління та освітній процес. Learning Management Systems у цьому контексті виступають ключовим елементом цифрової екосистеми, що поєднує навчальну, управлінську та аналітичну складові діяльності закладу освіти.

Запропонована модель рівнів цифрової зрілості дозволяє оцінити стан цифрового розвитку закладу професійно-технічної освіти та визначити напрями подальшого вдосконалення. Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованих критеріїв для стратегічного планування цифрової трансформації ПТНЗ.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на емпіричну перевірку запропонованої моделі цифрової зрілості, а також на розроблення інструментарію кількісного оцінювання ефективності інтеграції LMS у систему управління закладами професійно-технічної освіти.

Інтеграція Learning Management Systems у систему управління закладом професійно-технічної освіти є важливим чинником формування цифрової зрілості освітньої установи. LMS виступає не лише технологічним інструментом, а й основою для побудови цілісної цифрової екосистеми, що охоплює навчальний процес, управління та аналітику.

Цифрова зрілість закладу освіти проявляється через комплекс організаційних, педагогічних, технологічних та кадрових змін, у яких LMS відіграє системоутворювальну роль. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення методик оцінювання цифрової зрілості закладів професійно-технічної освіти та визначення ефективних стратегій цифрової трансформації.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027 : improving the provision of digital skills in education and training. Publications Office of the European Union, 2020. Available at: URL: [https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020\\_en.pdf](https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020_en.pdf) (дата звернення: 27.01.2026).
2. OECD. Education in the Digital Age. OECD Publishing, Paris, 2020. 127 p. Available at: URL: [https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/10/education-in-the-digital-age\\_49057de2/1209166a-en.pdf](https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/10/education-in-the-digital-age_49057de2/1209166a-en.pdf) (дата звернення: 27.01.2026).
3. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. Bloomsbury Academic, London – New York, 2021. ISBN: 9781350145566.
4. Watson W., Watson S. An Argument for Clarity: What Are Learning Management Systems? // *TechTrends*, 2007. Vol. 51, No.2, pp. 28–34.
5. Fullan M. Leading in a Culture of Change. Jossey-Bass, San Francisco, 2018. 176 p.

**Пилипенко Наталія Вікторівна**

**Чібірева Людмила Вікторівна**

асистенти вчителя

комунальний заклад

«Харківський ліцей №105

Харківської міської ради»

м.Харків, Україна

## **ПІДЗЕМНА ШКОЛА: БЕЗПЕЧНИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

**Анотація.** У статті розкрито роль підземної школи як безпечного інклюзивного простору для дітей з ООП в умовах воєнного стану. Акцентовано на соціалізації, командній роботі фахівців, психолого-педагогічному супроводі та створенні стабільного середовища для повноцінного навчання й розвитку

**Ключові слова:** Підземна школа, інклюзивна освіта, діти з ООП, асистент учителя, психолого-педагогічний супровід, безпечний освітній простір, соціалізація, адаптація навчання, ресурсна кімната, командна робота, корекційно-розвиткові заняття, емоційна підтримка, стабільність середовища, співпраця з фахівцями, воєнний стан.

Попри запровадження воєнного стану та виклики, що постали перед освітньою системою, держава продовжує забезпечувати реалізацію права кожної особи на інклюзивну освіту як складову освітньої політики та соціальної рівності [1,19].

Важливо, щоб навіть у підземному просторі дитина відчувала себе прийнятою, захищеною та могла повноцінно долучатися до навчання разом з однолітками. Особливу роль відіграє командна робота — співпраця всіх учасників освітнього процесу [2,84]. Саме завдяки спільним зусиллям вдається

забезпечити психолого-педагогічний супровід, корекційні заняття та адаптацію освітнього середовища під можливості й потреби кожної дитини. Навіть у складних умовах укриття дотримуються принципи доступності, підтримки та поваги до індивідуальності дитини, щоб інклюзивна освіта залишалася реальною, а не формальною. Останні роки змінили українську освіту кардинально. Через постійні загрози безпеці школи були змушені шукати нові рішення, і одним із них стали підземні школи. Це не просто укриття, а повноцінні навчальні простори, де діти можуть навчатися навіть під час повітряних тривог. Для дітей з особливими освітніми потребами такі школи стали ще й важливим місцем для соціалізації. Чим підземна школа особлива саме для дітей з ООП? Для дитини з ООП будь-яка різка зміна обстановки — це стрес [3,4]. Постійні переходи до укриттів, шум, напруження дорослих можуть викликати тривогу й замкненість. У підземній школі ситуація інша. По-перше, тут дитина почувається більш захищеною. Стабільний простір, у якому не потрібно кожного разу переривати заняття й бігти в укриття, допомагає знизити рівень тривоги. А коли дитині спокійніше — їй легше спілкуватися та взаємодіяти з іншими. По-друге, навчання і спільні активності не обриваються на півслові. Діти можуть дограти гру, завершити завдання або проєкт разом, а це дуже важливо для формування соціальних навичок і розуміння правил взаємодії. Команда супроводу — ключ до соціалізації. У підземній школі особливо помітною стає роль команди психолого-педагогічного супроводу. Саме ці фахівці допомагають дитині з ООП не загубитися в колективі, а знайти своє місце. Асистент учителя — це людина, яка щодня допомагає вибудовувати контакт між дитиною й класом[4,156]. Асистент підтримує дитину під час уроків і перерв, пояснює правила спільної роботи, допомагає вчителю адаптувати матеріал та завдання під можливості дитини, а також допомагає однокласникам зрозуміти, чому їхній друг може поводитися трохи інакше. Психолог, дефектолог та логопед, працюють у спеціально облаштованих ресурсних кімнатах[5,12]. Тут вони проводять корекційно — розвиткові заняття для учнів згідно інклюзивно — ресурсного центру. У підземній школі багато

уваги приділяється живому спілкуванню. Дітей навчають просити про допомогу, висловлювати свої думки, чути інших. Ресурсна кімната використовується асистентом вчителя для зняття напруження і переключення уваги. Діти з задоволенням відвідують ресурсну кімнату. Завдяки цьому поступово знижується рівень агресії, діти вчаться співпрацювати, розподіляти обов'язки в групових проєктах і підтримувати одне одного. Для дитини з ООП це особливо важливо — вона починає відчувати, що її думка має значення, а сама вона є частиною команди. В підземній школі школі проводяться групові заняття з психологом де використовуються: Хібукі терапія, різні вправи на розвиток емпатії, вправи для саморегуляції, тощо. Малий простір — великі можливості. Підземна школа — це компактне середовище, де діти й дорослі часто перетинаються. Команда супроводу використовує це як перевагу. Під час спільних обідів і перерв дітей навчають простим правилам спілкування й етикету. А спокійна, злагоджена робота педагогів зменшує загальну напругу. Коли дорослі впевнені й спокійні, дитина відчуває це й швидше відкривається до контакту. Підземна школа — це не просто бетонні стіни під землею. Це безпечний простір, у якому діти з ООП мають змогу не лише навчатися під час небезпеки, а й вчитися бути серед людей. Саме тут вони знаходять друзів, опановують навички спілкування та відчувають себе частиною шкільної спільноти. І саме тут, у непростих умовах, закладається основа для їхнього майбутнього в суспільстві.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами).
2. Постанова Кабінету Міністрів України № 872 від 15.08.2011 р. «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (зі змінами).
3. Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні. – МОН України.

4. Лорман Т., Деспелер Д., Гарві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка різноманітності у класі. – Київ: Видавнича група «Шкільний світ», 2019.
5. Винник Н.О. Ресурсна кімната як складова інклюзивного освітнього середовища. – Науково-методичний журнал «Інклюзивна освіта», 2021.

**Башкірова Наталія**

к.мед.н., доцент, доцент кафедри сімейної медицини, пропедевтики  
внутрішньої медицини та лабораторної діагностики  
Дніпровський державний медичний університет

**Краус Орина**

асистент кафедри сімейної медицини, пропедевтики внутрішньої медицини та  
лабораторної діагностики  
Дніпровський державний медичний університет

**ПЕРШИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ -ІНТЕРНІВ ЗА  
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ЛАБОРАТОРНА ДІАГНОСТИКА, ВІРУСОЛОГІЯ,  
МІКРОБІОЛОГІЯ»**

**Анотація.** В статті представлено перший досвід підготовки лікарів-інтернів за спеціальністю «Лабораторна діагностика, мікробіологія, вірусологія» на базі Дніпровського державного медичного університету. Проаналізовано структуру освітньої програми підготовки, яка поєднує освітню та практичну складову. Окремо розглядають позитивні сторони запровадження оцінки практичних компетентностей за допомогою розробленої «карти-звіту». Освітлено особливості атестації лікарів інтернів. Висловлюється думка, що підготовка універсальних фахівців лабораторної діагностики шляхом підготовки в інтернатурі за новою спеціальністю є кроком до подолання кадрового дефіциту в лабораторній галузі охорони здоров'я України та підвищення консультативної взаємодії між лабораторією та клініцистами.

**Ключові слова:** Інтернатура, лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія, атестація.

**Вступ.** На сьогодні не тільки в європейських країнах, а й в усьому світі існує проблема нестачі кваліфікованих кадрів у галузі лабораторної медицини [1]. Україна також має кадровий дефіцит у медицині. За літературними даними кадрове забезпечення лабораторної, санітарної, патологоанатомічної, наркологічної, фтизіатричної та інфекційної служб та системи невідкладної медичної допомоги складає близько 75% посад [2]. Найнижчий показник укомплектованості кадрами має спеціальність лабораторної діагностики [1]. Вже сьогодні в державі робляться кроки для вирішення проблеми дефіциту медичних кадрів лабораторної галузі. А саме можливості навчання на бакалавраті 224 «Технології медичної діагностики та лікування» протягом 4 років, що дозволить після успішної здачі державного іспиту Крок Б набути освітній рівень і можливість працювати в медичній лабораторії на посадах середнього персоналу, лаборанта, фельдшера-лаборанта. Іншим позитивним кроком є затвердження Міністерством охорони здоров'я України (МОЗ України) програми інтернатури «Лабораторна діагностика, мікробіологія, вірусологія», яка має дві суттєві прогресивні особливості [3], що уніфікує підготовку висококваліфікованих кадрів.

**Основна частина.** Кафедра сімейної медицини, пропедевтики внутрішньої медицини та лабораторної діагностики у 2024-2025 та 2025-2026 навчальних роках отримала перший досвід підготовки лікарів - інтернів за спеціальністю «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія».

Випускники закладів вищої освіти ступеня магістра за спеціальностями 222 «Медицина», 224 «Технології медичної діагностики та лікування» у вересні 2024 року вступити до інтернатури за спеціальністю «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» обравши Дніпровський державний медичний університет.

Підготовка проводилась відповідно до освітньої програми підготовки в інтернатурі за спеціальністю «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» (затверджена Вченою радою ДДМУ 31.08.2023 рік), складеної відповідно до «Примірної програми підготовки в інтернатурі, з галузі знань «22

Охорона здоров'я», спеціальність «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія», післядипломна освіта, первинна спеціалізація» (Наказ МОЗ України від 31 березня 2022 року № 556 [3]) у відповідності до положення про Інтернатуру, затвердженого наказом МОЗ України від 22.06.2021 року № 1254 [4].

Підготовка лікарів-інтернів-лаборантів відбувалась за новою програмою підготовки (2652 годин; 17 місяців - 88,4 кредитів ECTS ). Тривалість навчання в інтернатурі становила 1 рік і 5 місяців, з них 4,5 місяці (702 години - 23,4 кредитів ECTS) – це освітня очна частина на базі кафедри сімейної медицини, пропедевтики внутрішньої медицини та лабораторної діагностики ДДМУ, а 12,5 місяців (1950 годин) - стажування на клінічних базах та лабораторіях, де відпрацьовувались набуті компетентності.

Структура освітньої програми була представлена наступними циклами: цикл 1 "Загальні принципи менеджменту якості лабораторних досліджень" (курс 1 - 5); цикл 2 "Клінічна лабораторна діагностика" (курс 6 - 9); цикл 3 "Сучасні методи дослідження в лабораторній діагностиці" (курс 10 - 14); цикл 4 "Мікробіологія та вірусологія" (курс 15 - 21) та додаткові програми (військово-медична підготовка, медицина невідкладних станів, епідеміологія, інфекційні хвороби). З метою практичної реалізації програми в межах освітньої частини підготовки, заняття проводились на двох клінічних базах: Комунальне некомерційне підприємство «Клінічне об'єднання швидкої медичної допомоги» Дніпровської міської ради та Державна установа «Дніпропетровський обласний центр контролю та профілактики хвороб Міністерства охорони здоров'я України» м. Дніпро.

Особлива роль нами приділялась якості відпрацювання практичних навичок на базах стажування, з метою контролю яких викладачами кафедри було розроблено «карту-звіт про виконання практичних навичок на базі стажування лікарем-інтерном», в якій відображено перелік практичних навичок / компетентностей для оволодіння на базі стажування за курсами програми, рівень оволодіння кожною з них та кількість, яка була виконана

лікарем інтерном. Рівень оволодіння кожної компетенції, практичної навички визначався в діапазоні від «А» до «D»: де А: Знає, описує, В: Виконує, демонструє під наглядом, С: Виконує, демонструє самостійно, D: Виконує, вчить або контролює інших у демонстрації та виконання. Бази стажування мали достатнє, необхідне для забезпечення якісного навчання інтернів матеріально-технічне оснащення, обладнані сучасною лабораторною апаратурою.

При проведенні заключної атестації лікарів-інтернів нами використовувалась методика інтегративного підходу. Перший етап – ліцензійний інтегрований іспиту «Крок 3» за спеціальністю «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» у письмовій (бланковій) формі, критерій складання – 66 %. Другий етап - прийом практичних навичок з визначенням вміння інтерпретувати результати лабораторних досліджень, призначати додаткові обстеження для підтвердження попереднього діагнозу та проводити диференційну діагностику. Проведення третього етапу атестаційного іспиту включало співбесіду з членами атестаційної комісії за білетами. Білет складався з трьох питань за програмою підготовки в інтернатурі.

Загальна оцінка визначалась з урахуванням всіх отриманих оцінок в межах 1,5-річного навчання, а саме, за 4 теоретичні цикли, практичні навички, оцінки проміжного оцінювання та результатів ліцензійного іспиту КРОК -3.

В цілому лікарі-інтерни під час підготовки в інтернатурі проявили себе, як фахівці, що мають стійку мотивацію до професійного розвитку, відповідально відносяться до своїх обов'язків, мають достатній рівень теоретичної підготовки у відповідності до кваліфікаційної характеристики.

Слід зазначити, що лікарі-інтерни за спеціальністю «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» за період навчання отримали всебічну професійну підготовку, що забезпечило формування таких професійних компетентностей, як здатність до реалізації лабораторно-діагностичного процесу, оволодіння класичними та сучасними методами лабораторної діагностики та уміння забезпечувати консультативну взаємодію з клініцистами.

**Висновки.** Підготовка інтернів за спеціальністю «лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» є новим напрямом роботи на кафедрі сімейної медицини, пропедевтики внутрішньої медицини та лабораторної діагностики ДДМУ. Отриманий нами досвід дозволяє констатувати, що якісна підготовка універсального спеціаліста, здатного працювати одночасно у сферах клінічної діагностики, мікробіології та вірусології дозволить не лише скоротити дефіцит кадрів у лабораторній галузі в Україні, але й сформувати нову професійну спільноту медичних фахівців.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Натрус Л. Поступові кроки вирішення проблеми дефіциту медичних кадрів у галузі лабораторної діагностики України. Українські медичні вісті, 2023. №1-2 (94-95). С. 37–41. URL: <https://doi.org/10.32782/umv-2023.1.7>
2. Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. Українські медичні вісті. 2020. Т. 12. № 1(84). DOI: 10.32471/umv.2709-6432.84.57.
3. Наказ МОЗ України від 31.03.2022 № 556 «Про затвердження примірних програм підготовки в інтернатурі за спеціальностями «Лабораторна діагностика, вірусологія, мікробіологія» та «Фармація». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0556282-22>
4. Наказ МОЗ України від 22.06.2021 № 1254 «Про затвердження Положення про інтернатуру та вторинну лікарську (провізорську) спеціалізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-21#Text>

**Панчук Ольга Іванівна**

вчитель української мови та літератури

практичний психолог

Кулевчанський опорний заклад-лицей

з початковою школою та гімназією

Кулевчанської сільської ради

Білгород-Дністровського району

Одеської області

## **ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ**

**Анотація.** У статті розглянуто проблему впливу батьків на формування особистості дитини як одну з ключових у системі сучасної психологічної та педагогічної науки. Узагальнено наукові підходи до визначення ролі сім'ї як провідного соціального інституту, у межах якого відбувається становлення емоційної, моральної та соціальної зрілості дитини. Вивчено механізми взаємодії батьків і дітей, що забезпечують формування базових життєвих орієнтирів, системи цінностей, самооцінки й соціальної поведінки. Проаналізовано теоретичні та емпіричні дослідження, присвячені ролі матері й батька у виховному процесі, визначено провідні психологічні чинники, що впливають на розвиток відповідальності, емпатії, моральної свідомості та внутрішньої дисципліни дитини. Показано, що батьки є не лише першими вихователями, а й моральними орієнтирами, прикладом поведінки, на основі якого формується світогляд майбутньої особистості. Особливу увагу приділено ролі батька як носія авторитету, справедливості та рішучості, який сприяє формуванню у дитини самоповаги, упевненості й готовності до соціальної взаємодії. Розкрито значення материнської турботи як джерела емоційної підтримки, любові та психологічної безпеки, необхідних для розвитку довіри до

світу. Обґрунтовано, що гармонійне поєднання материнського й батьківського впливів створює оптимальні умови для виховання цілісної, морально стійкої й духовно зрілої особистості. Доведено, що стиль сімейного виховання, рівень емоційної взаємодії та власний приклад поведінки батьків є визначальними факторами соціалізації дитини. Наголошено на доцільності партнерської моделі взаємодії між батьками, заснованої на довірі, повазі, спільній відповідальності й узгодженості виховних впливів. Запропоновано розглядати родину як середовище не лише психологічного, а й духовно-морального становлення особистості, у якому дитина вчиться співпереживати, діяти етично та приймати усвідомлені рішення.

**Ключові слова:** Батьківський вплив; сімейне виховання; формування особистості; дитяча психологія; емоційний розвиток; роль батька і матері; «Я-концепція» дитини; соціалізація; моральні цінності; гармонійний розвиток.

**Постановка проблеми.** Сім'я є першим і найважливішим соціальним інститутом, у якому розпочинається процес становлення особистості дитини. Саме в родинному середовищі дитина отримує первинний соціальний досвід, формує уявлення про добро і зло, вчиться нормам поведінки, довірі, співчуттю та відповідальності. Як зазначають Н. Берегова та П. Федорчук, родина має унікальний вплив на розвиток індивідуальності, оскільки забезпечує не лише задоволення базових фізичних і емоційних потреб, а й створює умови для інтелектуального, морального та духовного зростання [1, с. 12].

У сімейному колі дитина засвоює моделі соціальної взаємодії, наслідує поведінкові зразки, спостерігає за ролями матері й батька, що стають основою для формування її власної ідентичності. Змінюючись разом із суспільством, сучасна сім'я зазнає впливу глобалізаційних процесів, цифровізації та переосмислення гендерних ролей, що часто ускладнює традиційний розподіл виховних функцій. У таких умовах особливої актуальності набуває переосмислення ролі батьків у становленні дитини як особистості – не лише з

позицій матеріального забезпечення, а насамперед у контексті морального, емоційного й духовного виховання.

Особливо значимою постає роль батька як носія авторитету, моральної опори, прикладу відповідальності та зразка мужності. Саме батько, поряд із матір'ю, формує у дитини уявлення про соціальну справедливість, самоповагу й здатність діяти самостійно. Тому дослідження сучасних підходів до розуміння впливу обох батьків на формування особистості дитини є важливим завданням психології, педагогіки та соціальної практики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання впливу сімейного виховання на розвиток дитини розглядається у працях сучасних українських і зарубіжних учених. Так, С. Кондратюк та І. Лінкевич підкреслюють, що сімейне виховання визначає базові риси характеру дитини, її моральну позицію і ставлення до соціуму [6, с. 76]. На думку І. Гриника, сім'я виступає духовно-моральним середовищем, де формуються основи гуманізму, любові та співпереживання [2, с. 35].

Вагомий внесок у дослідження психологічних аспектів формування дитини зробила Д. Карпова, яка разом із Н. Потапчук зазначає, що модель сімейних взаємин безпосередньо впливає на майбутню поведінку дитини у власній сім'ї [3, с. 255]. Подібну думку висловлює і Т. Цуркан, яка доводить, що стиль спілкування між батьками та дитиною є визначальним чинником її емоційного розвитку та самоприйняття [12, с. 121].

Психологи В. Кобильченко та І. Омельченко наголошують, що у педагогічному й психологічному вимірі саме сім'я є базовим середовищем формування «Я-концепції» дитини, тобто системи її уявлень про власну особистість, можливості та соціальну значущість [4, с. 350]. У родинному колі закладаються перші моделі самооцінки, емоційного реагування та ставлення до інших. При цьому, як вказує А. Ковальчук, у неповних сім'ях формування особистості може супроводжуватися труднощами в розвитку самооцінки, емпатії та соціальної адаптації, що свідчить про важливість ролі обох батьків у цьому процесі [5, с. 403].

Водночас роль батька у формуванні особистості дитини нерідко залишається недооціненою в наукових дослідженнях, хоча, як слушно зауважує В. Павленко, ще А. Макаренко наголошував, що батьківський авторитет має глибокий психологічний зміст [9, с. 98]. Саме образ батька стає для дитини символом захисту, стабільності й сили. Його ставлення до життя, поведінка у складних ситуаціях і спосіб прийняття рішень формують у дитини почуття впевненості у власних можливостях, готовність долати труднощі. Наявність турботливої та послідовної батьківської фігури допомагає дитині виробити реалістичне уявлення про світ, розвинути самоконтроль і почуття справедливості, що в подальшому визначає її моральну стійкість і зрілість.

**Мета дослідження.** Метою статті є аналіз впливу батьків, особливо батька, на процес формування особистості дитини, з урахуванням сучасних психологічних, соціальних і педагогічних підходів до сімейного виховання.

Мета статті полягає у всебічному аналізі психологічного впливу батьків на процес формування особистості дитини, визначенні основних чинників і механізмів цього впливу в контексті сучасних соціокультурних змін.

**Виклад основного матеріалу.** Формування особистості дитини в сім'ї є складним і динамічним процесом, який відбувається у взаємодії трьох взаємопов'язаних компонентів: емоційного, когнітивного та поведінкового. Саме в сімейному середовищі дитина вперше вчиться усвідомлювати власні емоції, інтерпретувати почуття інших і будувати соціально прийнятну поведінку. Як підкреслює С. Михальська, спілкування між батьками та дітьми є провідним чинником розвитку емоційної сфери, оскільки саме через вербальну й невербальну взаємодію формується здатність до довіри, відкритості, співчуття та розуміння власних переживань [7, с. 229]. У родинях, де панує атмосфера любові, прийняття й підтримки, дитина засвоює моделі позитивного емоційного реагування, розвиває впевненість у собі та вміння налагоджувати міжособистісні зв'язки. Натомість у сім'ях, де домінує авторитарність, байдужість або емоційна дистанція, часто спостерігається формування емоційної закритості, страху перед самовираженням і труднощів у встановленні

соціальних контактів. Такі діти схильні уникати глибоких емоційних зв'язків, демонструють невпевненість і мають нижчий рівень адаптивності у соціальному середовищі.

Водночас у сучасному інформаційному суспільстві роль батьків набуває нового змісту, адже цифрове середовище стає одним із провідних чинників соціалізації дитини. Як зазначають С. Кондратюк та І. Лінкевич, ефективне сімейне виховання передбачає гнучкість і здатність батьків адаптуватися до соціальних змін, у тому числі до зростаючого впливу медіа на свідомість дитини [6, с. 77]. У цьому контексті важливим чинником виступає стиль взаємодії в родині, який формує поведінкові зразки, самооцінку, емоційну стабільність і критичне мислення дитини. Батьки мають контролювати інформаційні потоки й навчати дітей медіаграмотності – уміння критично сприймати контент, оцінювати його моральні наслідки та протистояти деструктивним впливам цифрового простору. Поєднання емоційної підтримки, довірливого стилю спілкування та батьківської медіаосвіченості створює сприятливе середовище, у якому дитина навчається безпечно взаємодіяти з інформаційним світом, не втрачаючи власних гуманістичних орієнтирів.

Як зазначають Є. Одошевська та О. Бобирева, стиль сімейного виховання визначає не лише загальну атмосферу в родині, а й задає базові рамки формування поведінкових моделей дитини, впливаючи на її самооцінку, мотивацію та спосіб реагування на соціальні ситуації [8, с. 118]. Демократичний стиль, заснований на повазі, підтримці та взаємній довірі, сприяє розвитку самостійності, відповідальності та внутрішньої дисципліни. У таких умовах дитина вчиться усвідомлювати наслідки власних дій, проявляти ініціативу й співпрацювати з іншими. Натомість авторитарний стиль, побудований на жорсткому контролі та покараннях, часто формує зовнішню слухняність без внутрішнього прийняття норм, що породжує покірність або, навпаки, опір, агресивність і протестні форми поведінки. Тривале перебування в таких умовах може призводити до емоційної напруженості, низької впевненості у собі та труднощів у самореалізації.

Батько у структурі сімейного виховання виконує багатовимірну роль, що виходить далеко за межі традиційних економічних чи захисних функцій. Його вплив має глибокий психологічний зміст, адже саме він задає орієнтири соціальної поведінки, формує у дитини уявлення про силу волі, справедливість і моральну відповідальність. Як зазначає В. Поліщук, постать батька виступає для дитини своєрідною моделлю соціальної активності та прийняття моральних рішень, сприяючи становленню свідомої, самостійної та врівноваженої особистості [10, с. 142]. Участь батька у повсякденному житті дитини допомагає їй усвідомлювати межі дозволеного, навчитися контролювати власні емоції та дотримуватися принципу справедливості у взаємодії з іншими. Саме завдяки цьому формується внутрішній моральний компас, що визначає подальшу поведінку дитини у суспільстві.

Р. Федоренко у своїх дослідженнях доводить, що в родинях, де батько бере активну участь у вихованні, діти демонструють вищий рівень когнітивного розвитку, емоційної стабільності та соціальної впевненості [11, с. 214]. Такі діти легше долають труднощі, проявляють ініціативу, здатні до відповідальної поведінки та мають сформоване почуття власної гідності. Водночас, як наголошує А. Ковальчук, відсутність батьківської фігури чи її пасивність у виховному процесі часто стає причиною труднощів у формуванні гендерної ідентичності, насамперед у хлопчиків, які не мають прикладу мужності, рішучості й соціальної зрілості [5, с. 404]. Такий дисбаланс у сімейній системі може призвести до нестійкої самооцінки, емоційної залежності або, навпаки, до надмірної агресивності як форми компенсації браку батьківського авторитету.

Важливо зазначити, що психологічні й поведінкові аспекти сімейного впливу тісно переплітаються з морально-ціннісним виміром виховання. Дитина засвоює емоційні реакції чи соціальні ролі, формує власне уявлення про добро, справедливість і людяність, спостерігаючи, як ці принципи реалізуються в родині. Як підкреслює В. Поліщук, моральне виховання у сім'ї є фундаментом для розвитку етичної свідомості, що зумовлює подальше ставлення особистості до себе, інших людей і суспільства [10, с. 144]. Отже, саме на стику

психологічного та духовно-морального виховання формується цілісний характер дитини, у якому поєднуються емоційна зрілість і внутрішня моральна стабільність.

З позиції духовно-морального виховання, як зазначає І. Гриник, сім'я є «першою школою любові», у якій дитина вчиться не лише розуміти, а й відчувати основні цінності людяності – доброту, совість, співчуття, вдячність і повагу до інших [2, с. 37]. Саме в родинному колі закладаються підвалини моральної культури, формується внутрішня система цінностей, що визначає світогляд, поведінку та емоційно-вольову стійкість особистості. У теплій емоційній атмосфері дитина отримує перший досвід взаємної підтримки, вчиться співпереживати, ділитися, усвідомлювати наслідки власних вчинків і приймати моральну відповідальність за них. Таким чином, сім'я виступає духовним осередком, у якому дитина засвоює норми моралі й сенс людських відносин, що ґрунтуються на любові та повазі.

У цьому контексті особлива роль належить батькові, який постає не просто вихователем, а духовним наставником, носієм морального авторитету і прикладом внутрішньої сили. Його поведінка, ставлення до праці, сім'ї, суспільства й самого себе створюють для дитини еталон гідності, справедливості й відповідальності. Батько своїми вчинками навчає дитину долати труднощі, не відмовлятися від принципів і вірити у власні можливості. Саме через спостереження за батьківським прикладом дитина формує уявлення про обов'язок, честь і патріотизм, а також розвиває здатність діяти з позиції добра й совісті. Таким чином, духовно-моральна роль батька в сім'ї полягає у створенні внутрішнього стрижня дитини – її моральної стійкості, віри в себе та прагнення жити у злагоді з власними переконаннями.

М. Чепіль, своєю чергою, розглядає сім'ю як ключовий соціальний інститут, що виконує культуротворчу та громадянсько-формувальну функцію. Саме в родинному середовищі дитина вперше долучається до системи соціальних відносин, засвоює моральні норми, традиції та цінності, які згодом стають основою її громадянської свідомості та національної ідентичності. Як

підкреслює дослідниця, важливою складовою цього процесу є спільна діяльність у родині – участь у сімейних святах, дотримання звичаїв, виконання спільних обов'язків, що сприяє згуртованості поколінь і зміцненню духовних зв'язків [13, с. 221]. Такі виховні практики створюють особливий простір морального становлення, у якому дитина вчиться поважати історію та культуру свого народу, усвідомлює власну приналежність до спільноти, формує відповідальне ставлення до навколишнього світу. Вони сприяють укоріненню етичних норм, розвитку соціальної активності, емпатії та толерантності. Саме через збереження традицій і передачу духовних цінностей сім'я забезпечує наступність поколінь і формує підґрунтя для гармонійного розвитку особистості, здатної жити за принципами добра, взаємоповаги, справедливості та любові до ближнього.

У сучасних умовах глобалізації, соціальних трансформацій та переосмислення гендерних ролей у суспільстві особливої актуальності набуває питання збереження гармонійного балансу між материнським емоційним впливом і батьківським авторитетом. Материнська турбота забезпечує дитині емоційне тепло, почуття безпеки та прийняття, тоді як батьківська участь формує здатність до самоконтролю, рішучості та соціальної відповідальності. Як зазначають В. Кобильченко та І. Омельченко, саме партнерський тип виховання, у якому мати й батько взаємодіють на засадах рівноправності, довіри та спільної відповідальності, є найбільш ефективним для розвитку дитини [4, с. 353]. У таких сім'ях діти демонструють вищий рівень психологічної стабільності, соціальної зрілості та усвідомлення власної ролі в суспільстві. Узгодженість виховних підходів, емоційна підтримка обох батьків і відсутність суперечливих моделей поведінки створюють передумови для цілісного розвитку особистості.

Як підкреслюють С. Кондратюк та І. Лінкевич, результативність сімейного виховання безпосередньо залежить від характеру комунікації між членами родини [6, с. 77]. Коли в основі взаємодії лежать доброзичливість, повага та взаємне слухання, батьки перестають бути лише контролюючими фігурами, а

стають партнерами й союзниками у розвитку дитини. Такий підхід сприяє формуванню відкритої емоційної атмосфери, у якій дитина не боїться висловлювати свої думки, ділитися переживаннями та шукати підтримку. Саме через позитивну комунікацію та спільне проживання життєвих ситуацій виховується особистість, здатна до емпатії, відповідальності, критичного мислення та внутрішньої гармонії – як у родині, так і в суспільстві загалом.

Не менш важливим чинником у формуванні особистості дитини є власний приклад поведінки батьків. Як свідчать дослідження Н. Берегової та П. Федорчук, саме через спостереження за щоденними діями дорослих дитина засвоює моральні норми, соціальні ролі та моделі взаємодії з оточенням [1, с. 13]. Вона наслідує не стільки слова, скільки реальну поведінку, тому гармонійна атмосфера у сім'ї, побудована на взаємоповазі, чесності та етичності, стає основою морального розвитку. Батьківська послідовність у діях, узгодженість між словами й вчинками формують у дитини відчуття справедливості, довіри до світу й упевненість у власних моральних орієнтирах. Натомість, коли дитина стикається з подвійними стандартами, наприклад, коли дорослі декларують одні цінності, а поведуться всупереч їм, у її свідомості виникає когнітивний і емоційний дисонанс. Така суперечність може призводити до плутанини у розумінні добра і зла, знижувати рівень довіри до батьків і дорослого світу загалом. Як наслідок, у подальшому житті це нерідко проявляється у внутрішніх конфліктах, труднощах із самовизначенням і побудовою гармонійних стосунків. Отже, приклад батьків є найдієвішим інструментом виховання, який формує поведінкові моделі й ціннісне ядро майбутньої особистості.

**Висновки.** Формування особистості дитини є складним і багатограним процесом, що охоплює емоційний, моральний, соціальний і когнітивний розвиток, а вирішальна роль у цьому належить сім'ї. Саме родинне середовище створює умови для становлення світогляду, характеру, моральних цінностей і життєвих орієнтирів дитини. Батьки є першими вихователями, прикладом для наслідування і водночас головними посередниками між дитиною та

суспільством. Їхня любов, послідовність і взаємоповага формують базове відчуття безпеки, довіри до світу та здатність до саморегуляції.

Особливої уваги заслуговує роль батька, яка виходить далеко за межі матеріального забезпечення сім'ї. Батько виступає носієм моральних принципів, прикладом сили волі, справедливості та відповідальності, формує у дитини почуття впевненості у власних силах і вчить діяти самостійно. Як справедливо підкреслює І. Гриник, гармонійне поєднання материнської любові та батьківської мудрості створює найсприятливіші умови для формування цілісної, емоційно зрілої особистості [2, с. 38].

У контексті сучасних соціокультурних змін і переосмислення сімейних ролей важливо не втратити моральну спадкоємність поколінь. Зміна соціальних умов не повинна руйнувати базові принципи сімейного виховання, засновані на любові, взаємній повазі та відповідальності. Навпаки, партнерський тип взаємодії між батьками, побудований на рівноправності, підтримці та спільній участі у вихованні, є ключем до стабільного емоційного розвитку дитини.

Отже, гармонійна сім'я, у якій обидва батьки активно беруть участь у виховному процесі, залишається найважливішим чинником становлення особистості. Така сім'я задовольняє базові потреби дитини й формує її духовно-моральне ядро, соціальну компетентність, самостійність. Виховання, побудоване на любові, справедливості, взаємоповазі та відповідальності, формує основу для становлення зрілої, гідної й свідомої особистості, здатної до саморозвитку, морального вибору та активної участі в житті суспільства.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 10-15. DOI: 10.30970/2522-1876-2020-6-2

2. Гриник І. М. Роль сім'ї у духовно-моральному вихованні особистості дитини. *Молодь і ринок*. 2022. № 7-8. С. 34-38. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3784>
3. Карпова Д. Є., Потапчук Н. Д. Вплив батьківської сім'ї на формування дитини як майбутнього сім'янина сім'янина. *Габітус*. 2023. Вип. 45. С. 254-258. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/14784>
4. Кобильченко В., Омельченко І. Формування особистості дитини у педагогічному та психологічному дискурсі. *Освітній простір: психологія, педагогіка, соціальна робота*. 2023. Вип. 1. С. 349-360. DOI: <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17715>
5. Ковальчук А. С. Психологічні умови формування особистості дитини в неповній сім'ї. *Наукові перспективи*. 2021. № 5 (11). С. 400-406. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-400-406](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-400-406)
6. Кондратюк С. М., Лінкевич І. В. Сімейне виховання як важлива умова формування особистості дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 75-78. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp\\_2016\\_2\(1\)\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_2(1)_15)
7. Михальська С. А. Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості дитини. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 31. С. 227-237. DOI: 10.32626/2227-6246.2016-31.227-237*
8. Одошевська Є. С., Бобирева О. С. Пріоритет впливу стилю сімейного виховання на формування особистості дитини. *Наука майбутнього : збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених / гол. ред. В. В. Гоблик. Мукачево : РВВ МДУ, 2022. Випуск 1(9). С. 116-120. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9091>*
9. Павленко В. В. А. С. Макаренко про роль батьківського авторитету у вихованні дітей. *Національна освіта у контексті творчості А. Макаренка*

- : *збірник наукових праць* / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир : ЖДЦНТІЕІ, 2013. С. 97-99. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/13478/>
10. Поліщук В. М. Психологія сім'ї: підручник. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
  11. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 480 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21440>
  12. Цуркан Т. Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 120-125. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO\\_2015\\_3\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2015_3_23)
  13. Чепіль М. М. Сім'я як соціальний інститут виховання дітей/ *Людинознавчі студії : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка* / М-во освіти і науки України, ДДПУ ім. І. Франка ; редкол. : М. Чепіль, Л. Морська, Н. Муқан та ін. Дрогобич : ВД «Гельветика», 2023. Вип. 16/48 : Педагогіка. С. 218-223. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2451>

**Іванчикова Людмила Іванівна**

заступник директора з навчально-виховної роботи

Одеський міжшкільний ресурсний центр № 2

Одеської міської ради

м. Одеса, Україна

## **ПИСАНКАРСТВО: ТИХА СИЛА ПРЕДКІВ**

**Анотація.** В статті розкривається значення писанкарства як важливого елемента української культури та його особлива роль у воєнний час. Писанка постає не лише як мистецький витвір, а як символ життя, надії, духовної стійкості та національної єдності. У тексті підкреслюється терапевтична й об'єднавча функція писанкарства, його значення для психологічної підтримки людей та благодійної допомоги військовим. Автор наголошує, що збереження традицій є формою культурного спротиву та важливим чинником наближення перемоги України.

**Ключові слова:** Писанкарство, писанка, українське народне мистецтво, традиції, символи, культура України, воєнний час, духовна підтримка, психологічна рівновага, надія, єдність, національна ідентичність, закодована пам'ять, благодійність, допомога військовим, дивлення, ладування, проявлення культурний спротив, інструмент відновлення, віра в перемогу, відродження, мирне майбутнє.

24 лютого 2022 рік. Війна. Цей день увійшов в нашу реальність. День, який для кожного українця закарбувався в пам'яті по своєму. Війна принесла у життя людей біль, тривогу та невизначеність. Саме у такий складний час особливо мати те, що підтримує дух, нагадує про коріння, дає надію та віру в

майбутнє. Одним із таких джерел сили стало писанкарство – давнє народнє мистецтво, яке не втратило свого значення й у воєнний час.

Писанка здавна вважалася символом життя, відродження та перемоги добра над злом. Кожен орнамент і колір має своє значення: сонце – життя й тепло, хрест – захист, коло – вічність, червоний колір – любов і сила, жовтий – світло й надія. Через кольори і візерунки людина може передати власні почуття, навіть не озвучуючи їх словами. Це особливо корисно для дітей та людей, яким складно говорити про переживання. Творчий процес підвищує самооцінку, дарує відчуття завершеності та успіху від створеного виробу. Сьогодні ці символи звучать особливо глибоко, адже українці борються за право на життя, свободу та власну культуру.

Створення писанки – процес сакральний. У слов'янській видічній традиції визначаються три найголовніші священні стани: дивлення, ладування та проявлення.

Дивлення – це стан повної відсутності думок. Під час писання писанки можна «забутися» і просто виписувати орнамент. Сучасні психологи називають такий стан «трансом», коли людина повністю розслабляється, відключається контроль свідомості, і тоді можна поспілкуватися зі своєю душею.

Ладування – це зосередження на якомусь образі. Коли пишемо писанку, ми концентруємо увагу на образі бажаного.

Проявлення – це направлення енергії для матеріалізації певного образу. Писанка – це давній спосіб матеріалізації подій. Знаки - символи допомагають утримувати в уяві образ потрібного та спрямовувати на нього енергію для матеріалізації. Сама писанка стає своєрідним якорем, дозволяє бачити образ цілісно, допомагає зосередити увагу на ньому.

У воєнний час писанкарство стало не лише мистецтвом, а й способом психологічної підтримки. Під час створення писанки людина заспокоюється, зосереджується на добрих думках і вкладає у свою роботу віру і перемогу. Крім того, спільнє заняття писанкарством зміцнює соціальні зв'язки. Численні майстер-класи з писанкарства для дітей і дорослих допомагають відволікатися

від страхів, згуртовують громаду та дарують відчуття єдності. Люди відчувають, що вони не самі у своїх переживаннях.

Особливо важливо зазначити, що писанкарство нині часто поєднується з благодійністю. Писанки продаються на ярмарках, а зібрані кошти спрямовують на допомогу військовим, пораненим та переселенцям. Таким чином давнє мистецтво стає реальним внеском у спільну справу – наближення перемоги.

Писанкарство вартє відродження не з ностальгії, а з необхідності. Це мистецтво працює одразу на кількох рівнях – культурному, психологічному й навіть практичному – і кожен з них сьогодні критично важливий.

Писанка – це закодована пам'ять. Наші пращури не писали маніфестів на папері, вони писали їх воском на шкаралупі яйця. Коли ми відтворюємо ці символи, ми відновлюємо безперервність культури. Без цього ланцюжка нація швидко стане просто населенням із паспортом.

Відродження писанкарства – це акт культурного самозахисту. У часи, коли українську ідентичність намагаються знецінити або стерти, збереження традицій стає формою тихого, але впертого спротиву. Поки жива традиція – жива мова символів, жива історія, жива держава.

Є й суто людський вимір. Писанкарство вчить зосередженості, терпінню й повазі до процесу. Це навичка повільності у світі поспіху. Для дітей – спосіб сформуваннє естетичний смак і відчуття коріння. Для дорослих – інструмент відновлення внутрішньої рівноваги. Для громади – спільна мова без слів.

І нарешті, традиція живе лише тоді, коли її практикують. Писанки в музеї – це експонат. Писанка в руках дитини – це майбутнє. Відроджуючи мистецтво писанкарства, ми не озираємось назад, ми тягнемо вперед усе те, що допомогло нашим пращурам вижити – і допомагає нам вистояти сьогодні.

Культура не зберігається сама по собі. Її або щодня створюють, або щодня втрачають. Писанкарство – один із тих тихих інструментів, якими нація тримає себе збіраною.

Писанкарство у воєнний час – це тихий, але потужний спротив. Воно доводить, що під час війни українці зберігають свою культуру, традиції та

душу. Поки живе писанка – живе нація, жива надія і віра в мирне майбутнє України.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Іванишин М. По білому яйці воскові узорі. Львів: Дизайнстудія «Гердан Графіка» 2006.
2. Зdzeба З. Магія писанки. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А. 2018.
3. Датченко Ю. Писанки Катеринославщини. Посібник з писанкарства. Дніпропетровськ: Герда 2011.
4. Власний педагогічний досвід та авторські напрацювання.

**Олексюк Наталія Степанівна**

доктор педагогічних наук

професор

**Гукалюк Андрій Ігорович**

аспірант

Тернопільський національний

педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

**ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД  
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ  
У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

**Анотація.** Стаття присвячена аналізу закордонного досвіду підготовки майбутніх викладачів закладів професійної освіти до роботи в умовах сьогодення, зокрема – формування у них соціальної компетентності, яка розглядається європейцями як комплексна здатність ефективно взаємодіяти, адаптуватися й співпрацювати та розвивається через соціальну активність (університетські спільноти, волонтерство, репетиторство) й міжнародні обміни. Прикметно, що означені механізми формування соціальної компетентності спрямовуються на розвиток у здобувачів освіти навичок комунікації, емпатії та здатності вирішення конфліктів, а також забезпечують його готовність в різноманітних соціокультурних умовах.

**Ключові слова:** Професійна освіта, майбутній викладач, соціальна компетентність, закордонний досвід, навчання, формування.

Важливою складовою системи освіти України, яка гнучко реагує на запити ринку праці, дозволяючи опанувати професію як молоді, так і дорослих є професійна освіта – комплекс педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток їх компетентності та професіоналізму, виховання їх загальної та професійної культури [1]. Наявність у випускника закладу професійної освіти відповідних компетентностей сприяє його швидкій адаптації на робочому місці, налагодженню співпраці з колективом, здобуттю поваги та належної оплати праці, розширенню зони використання на робочих місцях, швидкому набуттю нових знань та навичок, а відтак – швидкому професійному та кар'єрному зростанню. Однією з визначальних умов якісної підготовки фахівця в закладі професійної освіти є ефективна робота викладача, який володіє сукупністю професійних знань, умінь та навичок, що відобразяться в його компетентностях [4].

У контексті європейської інтеграції компетентнісна ідея має потужний поступ в Україні. Закони України «Про освіту» (2017), «Про професійну освіту» (2025) проголошують метою освіти (в тому числі – професійної) всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі економічного, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення розвитку України та її європейського вибору [2].

Слід підкреслити синхронізацію бачення компетентнісної освіти у Законі з європейським – перелік ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, визначений Законом, фактично ідентичний європейському, означеному у оновленій Європейській довідковій

рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018). У Рамці компетентності трактуються як поєднання знань, умінь і ставлень [3]. Зокрема, соціальна компетентність (вона в документі поєднується з особистісною та вмінням вчитися) є здатністю розмірковувати, ефективно управляти часом та інформацією, працювати з іншими у конструктивній формі, мати власну позицію та керувати власним навчанням і кар'єрою. Ця компетентність включає також здатність справлятися з невизначеністю і складнощами, вміння вчитися, підтримувати фізичне та емоційне самопочуття і здоров'я, бути здатним вести усвідомлене здорове та орієнтоване на майбутнє життя, співпереживати і керувати конфліктами в інклюзивному та підтримуючому контексті. Таким чином, Європейська рамка підкреслює важливість особистісного й соціального розвитку здобувача освіти (у тому числі – майбутнього викладача закладу професійної освіти) для його подальшої успішної професійної діяльності та інтеграції в суспільство [3].

Соціальна компетентність здобувачів освіти в університетах Європи розглядається як комплексна здатність ефективно взаємодіяти, адаптуватися та співпрацювати, що розвивається через університетські спільноти, волонтерство й міжнародні обміни [1]. Аналіз змісту професійної підготовки майбутніх викладачів дозволяє стверджувати, що основними механізмами формування у них соціальної компетентності є: розвиток через соціальну активність (університети заохочують участь здобувачів у студентських організаціях, клубах та екологічних і волонтерських проєктах, допомозі в організації заходів, репетиторстві або роботі в громадських організаціях, що формує у них лідерські якості, розвиває комунікабельність, дає можливість налагодити корисні зв'язки) та культурна інтеграція (соціалізація в нових культурних середовищах, що є надзвичайно важливим для розвитку навичок, необхідних для вирішення соціальних завдань, співробітництва й контролю соціальних ситуацій, формування компетенцій громадянського суспільства) [4].

Окрім того, закордонний досвід формування соціальної компетентності у майбутніх викладачів акцентує увагу на інтерактивних технологіях, партнерстві

та практико-орієнтованому підході. Основними методами, які використовуються в освітньому процесі при цьому є: кейс-метод, рольові ігри, соціальні проєкти, спрямовані на розвиток комунікації, емпатії та вирішення конфліктів. Усе перелічене забезпечує готовність майбутнього викладача до роботи в різноманітних соціокультурних умовах [5].

Таким чином, вивчення закордонного досвіду формування соціальної компетентності у здобувачів освіти дозволяє використати кращі його зразки для імплементації в роботу університетів України, а відтак – для удосконалення змісту та посилення ефективності професійної підготовки майбутніх викладачів закладів професійної освіти.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Глушко, О. (2021). Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід. Науково-педагогічні студії, (5), 8–21. URL: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-8-21>
2. Закон України «Про професійну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text>
3. Локшина, О. (2019). Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. Український Педагогічний журнал, (3), 21–30. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>
4. Никитюк, І. (2018). Розвиток професійних компетентностей педагогів в умовах інноваційного освітньо-виховного середовища. Педагогічний пошук. № 3. С. 73–76.
5. Шпарик, О. (2021). Концептуальні засади цифрової трансформації освіти: європейський та американський дискурс. Український педагогічний журнал, 4, 66–76. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-65-76>

**Савіщенко Вікторія Миколаївна**

доктор юридичних наук, кандидат

педагогічних наук, професор

професор кафедри психології та педагогіки

Дніпровський державний

університет внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

## **ГЕНЕЗИС ФЕНОМЕНА НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПЕДАГОГІКИ**

**Анотація.** В статті висвітлюються історичні етапи формування і розвитку наукового пізнання. Розглядається значення науки як рушійної сили цивілізаційного розвитку людства. Аналізується чуттєвий, емпіричний рівень пізнання людиною світу в донауковому періоді, розглядаються психолого-педагогічні закономірності виникнення наукового рівня пізнання. Визначаються елементи феномена наукового пізнання. Обґрунтовується новий вектор психолого-педагогічних досліджень.

**Ключові слова:** Еволюція, людина, емпіричне пізнання, теоретичне пізнання, наукове пізнання, наука, наукова теорія, науково-дослідна практика, цивілізаційний розвиток, суспільство, психолого-педагогічне дослідження.

Наука багатогранна і бере участь у самих різних сферах життєдіяльності суспільства як безпосередня потужна інтелектуальна міць. Тільки наука є головною рушійною силою підвищення добробуту і навіть зайнятості населення. Наука була актуальною в стародавні часи, є актуальною сьогодні і, безсумнівно, буде актуальною і в майбутньому. Кажуть, що якби не було Баха, то світ ніколи б не почув музики. Але якби не народився Ейнштейн, то теорія відносності рано чи пізно була б відкрита яким-небудь іншим вченим. І

афоризм Френсіса Бекона з праці «*Meditationes Sacrae*» – «Знання саме по собі сила» сьогодні актуальний, як ніколи. Зростання ролі знання (а ще більшою мірою – методів його отримання) в житті суспільства неминуче повинно супроводжуватися посиленням пізнання методології педагогічних досліджень [1].

Генезис феномена наукового пізнання педагогіки охоплює етапи від класичної дидактики (Я. Коменський), гуманістичної та соціальної концепції (Г. Песталоцці, П. Наторп) до сучасної методології педагогічної науки. В українському науковому дискурсі освіту як форму соціокультурного пізнання розглядав В. Кремень; логіку педагогічних досліджень, структуру наукового педагогічного пізнання аналізував С. Гончаренко; гуманістичну парадигму пізнання в педагогіці досліджував І. Зязюн; дидактичні моделі як форми наукового пізнання освітньої реальності вивчав О. Савченко; критерії науковості в педагогіці розробляла В. Лозова.

Сучасний стан науки є результатом тривалої еволюції людини. Дослідницька складова пізнання обумовила становлення та розвиток науки, в якому можна виділити етапи: донауковий (доісторичний, античний, середньовічний, епоха Відродження) і власне науковий (класичний XVII – XIX ст., некласичний – перша половина XX ст., постнекласичний – друга половина XX ст.). Наука стає самостійною формою пізнання лише у XVII ст. за доби Нового часу, що пов'язане з експериментальною діяльністю, дослідженням. У донауковому періоді об'єктом пізнання був цілісний космос, природа, людина, які вивчалися шляхом чуттєвого споглядання.

Одним із різновидів людської діяльності є пізнання, котре визначається як процес осягнення людиною світу, здійснюється на чуттєвому, емпіричному (від давньогрец. *ἐμπείρία* – досвід) рівнях, а узагальнення його результатів формулюється у гіпотезах, теоріях, законах, відбувається на логічному, раціональному, теоретичному рівні. Духовна природа людини спонукала її до пізнання світу, стала основою для спостереження, активації пізнавальних психічних процесів (мислення, мовлення, відчуття) і як

наслідок – генералізації знання на чуттєвому та раціональному рівні.

Чуттєвий, емпіричний рівень пізнання притаманний донауковому періоду. Народна мудрість є прикладом такого рівня пізнання світу. Народні приказки, прислів'я, пісні, прикмети, ритуали, виконуючи виховну функцію, передавали з давніх-давен досвід з одного покоління до іншого. Він ґрунтувався не на наукових теоріях і концепціях, а на багаторазовому повторенні однакових дій, спостереженні та вірі. Історія засвідчує, що в первісному суспільстві потреба у виживанні, праця, виникнення мови стали основою для розвитку *Homo sapiens*, появи *Homo scriptor* (з лат. людини, що пише), *Homo creator* (з лат. людини творчої). З позиції педагогіки і психології саме мовлення є рушійною силою розвитку інтелекту, творчості, засобом комунікації та створення суспільства. І недаремно в священних писаннях зазначається, що спочатку було Слово.

У первісному суспільстві донаукове стихійно-емпіричне пізнання одночасно набуло форму практичної діяльності. Мета виховання в дородовій общині полягала у формуванні навичків виживання в умовах дикої природи: дітей вчили рибалити, полювати, виготовляти одяг, посуд. У родовій общині виховання ускладнилося. Найбільш досвідчені її члени знайомили дітей із традиціями роду, вчили скотарству, землеробству, ремеслу, виготовленню знарядь праці, долучали до релігійних вірувань та обрядів. Дорослість дітей визначалась їх переходом до повноправних членів общини через ритуал «посвятити» – публічних випробувань для молоді. Конфлікти, потреба в території та її захисті стала основою виникнення військового виховання. На цьому етапі людської цивілізації дітей вчили стріляти, боротися, виховували сміливість, мужність, загартованість. Отже, емпіричний педагогічний досвід накопичувався, виховний процес поступово ускладнювався і набував організованого характеру. Педагогічне донаукове стихійно-емпіричне пізнання характеризувалося тим, що воно спиралося на багаторазове повторення людьми окремих дій, практичну орієнтацію результатів (традицій виховання), широкий

і невизначений об'єкт, домінування чуттєвого компоненту творення знання шляхом спостереження, яке набувало форми фактів.

Зародження науки у прадавні часи ґрунтувалося на практичному освоєнні речей у повсякденному житті та виробництві. Мисленева діяльність людини формувала ідеалізований об'єкт практичних перетворень матеріальних предметів. Це надало можливість оперувати предметами як з ідеальними об'єктами. Так, давньоєгипетські таблиці додавання та віднімання – це таблиці оперування з реальними предметами – тваринами, рослинами, камінням для будівництва. Потреба розрахунків площ ділянок обумовила розробку основних видів геометричних фігур – трикутника, прямокутника, трапецію, кола. Таким чином, практичне освоєння речей було передумовою переходу людства на наступну сходинку цивілізаційного розвитку, виникнення наукового пізнання, перетворення розумової, фізичної та духовної діяльності у відносно самостійні сфери.

Наукове пізнання мало вже іншу логіку побудови знань: тепер знання виводиться не з практики, а з ідеальної теорії і лише потім перевіряється на практиці. Наприклад, у Піфагора число ототожнюється із предметом. Розвиток наукового мислення дозволило людині розглядати його як ідеальний самостійний об'єкт, яким можна оперувати – додавати, віднімати, ділити, множити. Число стає предметом вивчення математики. Означений спосіб побудови знань утверджується у природничих науках, дозволяє висувати гіпотези із подальшим їх дослідним обґрунтуванням.

У структурі феномена наукового пізнання можна виділити елементи:

- людей, які досягли високо рівня майстерності, світогляду, методологічної компетентності;
- мету пізнання, що спрямована на досягнення істинного, достовірного, систематизованого знання;
- об'єкт, предмет, гіпотези пізнання;
- методи та засоби пізнання;
- результати пізнання: закони, теорії, концепції, формули, моделі та ін.;

- практичне застосування результатів пізнання.

Наукове пізнання є логічним, більш складним і передбачає зв'язок між людиною і світом за допомогою логічних засобів – теорій, понять, концепцій. Основою цієї діяльності є наукова проблема, протиріччя, розв'язання яких починається із збору наукових фактів, їх критичного аналізу, систематизації і на цьому фундаменті конвергенції нових наукових знань, які не тільки описують природні або суспільні явища, що спостерігаються, а й дозволяють простежити причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати їх розвиток та шляхи вдосконалення.

У науковому пізнанні розрізняють два рівні:

- емпіричний – спостереження об'єктів, фіксація фактів, проведення експерименту, встановлення емпіричних співвідношень та закономірних зв'язків між окремими явищами;
- теоретичний – створення системи знань, теорій, у яких розкриваються загальні та необхідні зв'язки, формулюються закони в їх системній єдності та цілісності.

На емпіричному рівні досягаються лише явища, а не сутність. Формою вираження знання емпіричного рівня є система суджень та умовиводів, яка є фундаментом для побудови теоретичного знання.

На теоретичному рівні наукового пізнання здійснюється більш високий рівень переосмислення емпіричних даних у науковій картині світу, об'єкт вивчається шляхом раціональної обробки даних емпіричного пізнання; суб'єкт, здійснюючи сходження від емпіричних даних до абстракцій, ідеалізованих теорій, концепцій, отримує результат – нове знання.

Теоретичний та емпіричний рівні наукового пізнання характеризуються лише відносною самостійністю, єдність між ними базується на єдності наукової теорії та науково-дослідної практики.

Еволюційні сходи наукового пізнання підняли Homo sapiens на найвищий щабель серед живих істот на Землі, забезпечили розвиток суспільства від первісного до інформаційного, цифрового. Наукоємні

технології забезпечили вдосконалення виробництва, техніки, медицини, покращили якість життя сучасної людини. Науковий прогрес зробив людину не тільки домінантною істотою, а й відповідальною за збереження життя на планеті. Такий вектор цивілізаційного розвитку висуває перед сучасним Homo sapiens нове надскладне завдання: вижити в умовах глобалізованого світу, загострення міжнаціональних конфліктів, світової конфронтації держав, розвитку штучного інтелекта. У свою чергу це концептуально змінює вектор психолого-педагогічних досліджень, адже на порядок денний виходить не передача чи накопичення знань, а відповідальне їх використання.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Савіщенко В. М. Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2016, 515 с.

**Спиридонова Александра Олександрівна**

заступник директора з навчально-виховної роботи

вчитель початкових класів

Херсонський навчально-виховний комплекс –

загальноосвітня школа I-III ступенів № 9

Херсонської міської ради

м. Херсон, Україна

**Зозуля Оксана Василівна**

асистент вчителя, Херсонський навчально-виховний комплекс –

загальноосвітня школа I-III ступенів № 9

Херсонської міської ради

м. Херсон, Україна

## **ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ**

**Анотація.** У статті здійснено теоретичний аналіз та узагальнення практичних підходів до організації логопедичного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасної інклюзивної освіти. Розкрито сутність логопедичного супроводу як складової комплексної психолого-педагогічної підтримки, акцентовано увагу на його міждисциплінарному характері та системній взаємодії фахівців освітнього закладу. Обґрунтовано значення індивідуалізованого підходу, єдності діагностичних і корекційно-розвивальних впливів, а також дотримання принципів безперервності, гуманістичної спрямованості та діяльній організації роботи. Визначено роль сім'ї як активного суб'єкта логопедичного супроводу та окреслено ефективні форми співпраці з батьками, спрямовані на

підвищення результативності мовленнєвого розвитку та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

**Ключові слова:** Логопедичний супровід; діти з особливими освітніми потребами; інклюзивна освіта; корекційно-розвивальна робота; міждисциплінарна взаємодія; співпраця з батьками.

Сучасна система освіти функціонує в умовах безперервних змін, спрямованих на її оновлення та пошук ефективних моделей організації освітнього процесу, що особливо загострюється в умовах воєнного стану в країні. Одним із ключових завдань освіти на сьогодні є забезпечення відповідності запитам трансформованого демократичного суспільства. Відповідно до положень статті 24 Конвенції ООН про права осіб з особливими освітніми потребами, держави-учасниці визнають право таких осіб на здобуття освіти та зобов'язуються гарантувати його реалізацію без проявів дискримінації та на засадах рівних можливостей, забезпечуючи розвиток інклюзивної освіти на всіх рівнях і підтримку навчання впродовж життя [1].

Вагомий внесок у її розв'язання зробили вітчизняні науковці, які розробили психокорекційні програми спеціального навчання й виховання для різних категорій дітей з особливими освітніми потребами (І. Бех, В. Бондар, Т. Вісковатова, А. Душка, В. та Н. Засенки, Т. Ілляшенко, В. Кобильченко, С. Максименко, О. Мамічева, С. Миронова, Л. Прохоренко, Т. Сак, В. Синьов, Т. Скрипник, Н. Софій, О. Хохліна, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.). Разом із тим низка аспектів логопедичного та психолого-педагогічного супроводу й надалі потребує ґрунтовного теоретичного осмислення та практичного вдосконалення.

У наукових дослідженнях останніх років акцентується увага на значущості міждисциплінарної командної взаємодії та системності дій у процесі організації додаткового супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Водночас проблема формування комплексної, узгодженої та багаторівневої системи психолого-педагогічного супроводу таких учнів і дотепер залишається

недостатньо розв'язаною. У зв'язку з цим актуалізується потреба в удосконаленні науково-методичних засад психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами та їхньої соціальної інтеграції, розширенні діагностико-корекційного інструментарію щодо розвитку особистісної сфери, а також поглибленні наукових уявлень про залучення цих дітей до активного соціального життя. Не менш важливим є розроблення цілісної системи психолого-педагогічного супроводу дітей і їхніх батьків у процесі міжсуб'єктної взаємодії.

Реалізація психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами є можливою за умови урахування низки ключових чинників, зокрема наявності у фахівців відповідної спеціальної підготовки, здійснення науково обґрунтованого психолого-педагогічного вивчення дитини, впровадження заходів психопрофілактики, психолого-педагогічної корекції та надання психологічного консультування [2,с.35].

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі розглядається як динамічна система взаємодії педагогів, дітей і батьків, спрямована на забезпечення результативного особистісного та соціального розвитку дитини на всіх етапах навчання. Рівень ефективності функціонування такої системи визначається позитивною динамікою соціального й особистісного становлення дітей у межах окремих освітніх етапів. Наслідком упровадження психолого-педагогічного супроводу є зростання соціальної компетентності дітей з особливими освітніми потребами, що зумовлює переорієнтацію освітнього процесу з переважно інформаційного на проблемно-діяльнісний формат, а також сприяє продуктивному використанню соціально-психологічних механізмів у системі взаємин дитини в умовах макро- та мікросередовища. За таких умов діяльність педагогів щодо супроводу дітей набуває ознак цілісності, системності та організованості [3, с.85].

До ключових завдань психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами належать:

- створення умов для гармонійного особистісного розвитку школярів з особливими освітніми потребами;

- реалізація диференційованого та індивідуалізованого підходу до кожної дитини в освітньому процесі на основі комплексного психолого-педагогічного вивчення її індивідуальних особливостей;

- організація та проведення системної профілактичної й корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Корекційно-розвивальна діяльність розглядається як комплекс цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів, спрямованих на подолання або зменшення порушень інтелектуального, соціального розвитку та поведінкових проявів у дітей з особливими освітніми потребами, а також на формування соціально прийнятної життєвої позиції [4,380]. У межах освітнього закладу така робота охоплює не лише зміст корекційно-освітніх завдань, а й ігрові форми їх реалізації, а також активну участь психолога як координатора діяльності корекційних груп.

Упровадження корекційно-розвивальної діяльності ґрунтується на дотриманні низки принципів організації та здійснення психолого-педагогічного супроводу [5,с.36], які представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Принципи організації корекційно-розвивальної психолого-педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами**

<b>Принцип</b>	<b>Короткий зміст</b>
Безперервності та співпраці з сім'єю	Забезпечує систематичний корекційний супровід дитини протягом усього періоду навчання та активне залучення батьків як рівноправних учасників освітнього процесу.
Комунікативної спрямованості	Орієнтований на розвиток комунікативної активності та формування базових компетентностей, необхідних для ефективно соціалізації дитини.
Діяльнісного підходу	Передбачає організацію корекційної роботи з урахуванням провідної діяльності дитини (навчальної з елементами гри).
Інтегративності	Спрямований на перенесення та закріплення сформованих компетентностей у різних сферах життєдіяльності дитини.
Систематичності та послідовності	Забезпечує логічну наступність етапів корекційної роботи та поступовість у формуванні компетентностей.
Концентричності	Передбачає поетапне розширення й закріплення компетентностей з опорою на досягнуті результати.
Моделювання	Орієнтує корекційну діяльність на використання теоретично й емпірично обґрунтованих моделей супроводу.
Єдності діагностики та корекції	Забезпечує поєднання діагностичної та корекційної роботи з постійним моніторингом розвитку дитини.
Гуманістичної спрямованості	Ґрунтується на визнанні самоцінності особистості дитини та створенні умов для її гармонійного розвитку.
Формування позитивного ставлення	Сприяє прийняттю дитини з ООП родиною та соціальним оточенням, формуванню позитивних ціннісних установок.
Індивідуалізації	Забезпечує врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини під час організації корекційної роботи.
Залучення соціального середовища	Передбачає активну взаємодію педагогів, батьків і соціального оточення у процесі супроводу дитини.
Когнітивно-поведінковий	Спрямований на розвиток інтелектуальної сфери, адаптивних умінь і практичного застосування набутих компетентностей.
Оптимізації виховних впливів	Орієнтований на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків і педагогів.
Єдності психолого-педагогічних і медичних засобів	Забезпечує міждисциплінарну взаємодію фахівців для комплексного вирішення корекційних завдань.

За необхідності дітям з особливими освітніми потребами надається психолого-педагогічна допомога у складних або кризових ситуаціях з метою полегшення адаптації до навчання та міжособистісного спілкування.

Профілактична робота спрямована на своєчасне запобігання можливим порушенням особистісного розвитку, труднощам у міжособистісних взаєминах та виникненню конфліктних ситуацій в освітньому середовищі.

На нашу думку, ефективною формою організації корекційно-розвивальної роботи є проведення спільних дитячо-батьківських консультацій. Зазначений формат сприяє налагодженню конструктивної взаємодії між фахівцями, дитиною та її родиною, а також підвищенню результативності психолого-педагогічного супроводу.

Основною метою роботи з батьками в межах таких консультацій є: розширення пізнавального потенціалу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, та активізація процесів усвідомлення власної батьківської позиції; оптимізація дитячо-батьківських взаємин; підвищення рівня психологічної чутливості батьків до індивідуальних особливостей розвитку дитини, її потреб і можливих труднощів; гармонізація внутрішньо сімейних стосунків.

Робота з батьками передбачає використання різноманітних форм організації взаємодії, зокрема лекційних занять, індивідуального консультування, виконання домашніх завдань, а також тренінгових і практико орієнтованих заходів [6,с.15]. Приклади реалізації зазначених форм взаємодії з батьками представлено у таблиці 2.

Таблиця 2.

### Характеристика форм роботи з батьками в системі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами

Форма роботи	Зміст та приклади реалізації
Лекції	Інформування батьків про особливості психічного та мовленнєвого розвитку дітей з ООП, вікові можливості дитини, типові труднощі та шляхи їх подолання.
Індивідуальні консультації	Аналіз запиту сім'ї, обговорення індивідуальних особливостей розвитку дитини, рекомендації щодо оптимізації взаємодії в родині та підтримки дитини в освітньому процесі.
Домашні завдання	Виконання батьками разом з дитиною вправ, спрямованих на розвиток комунікації, емоційної сфери, саморегуляції та формування позитивного досвіду взаємодії.
Тренінгові заходи	Формування ефективних батьківських стратегій спілкування, розвиток емпатії, навичок активного слухання, конструктивного реагування на складну поведінку дитини.
Спільні дитячо-батьківські вправи	Виконання ігрових, комунікативних та творчих завдань, спрямованих на зміцнення емоційного контакту між дитиною та батьками.

Під час організації корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами використовуються низка спеціальних прийомів, спрямованих на забезпечення ефективності взаємодії та формування сприятливого психологічного середовища [8,с.70]. Одним із ключових прийомів є подолання недовіри з боку дітей, що передбачає відкритість і відвертість у спілкуванні, тактовність, а також високий рівень комунікативних навичок психолога. Це створює основу для довірчих стосунків та активного залучення дітей до корекційного процесу.

Не менш важливим є формування доброзичливого психологічного клімату в корекційній групі. Для цього акцент робиться на питаннях, які є значущими для дітей, поданих у доступній формі, а також на підтримці спілкування поза межами основних занять. Участь психолога у прогулянках, екскурсіях та інших

спільних активностях сприяє створенню комфортної та безпечної атмосфери для розвитку дитини.

Ще одним важливим прийомом є забезпечення конфіденційності, що гарантує дітям та їхнім батькам нерозголошення результатів корекційно-розвивальної роботи. Дотримання цього принципу сприяє формуванню довіри до фахівця та підвищує ефективність корекційних впливів, адже дитина та сім'я почувуються захищеними та впевненими в процесі взаємодії.

Таким чином, подолання недовіри, створення доброзичливої атмосфери та забезпечення конфіденційності є основними прийомами, які визначають якість і результативність корекційно-розвивальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що логопедичний супровід дітей з особливими освітніми потребами є невід'ємною складовою системи психолого-педагогічної підтримки в умовах інклюзивної освіти. Його ефективність зумовлюється цілісним і міждисциплінарним підходом, спрямованим на забезпечення мовленнєвого, особистісного та соціального розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних можливостей і освітніх потреб.

Обґрунтовано, що результативність логопедичного супроводу забезпечується єдністю діагностичного й корекційно-розвивального компонентів, системністю та послідовністю впливів, а також дотриманням принципів індивідуалізації, гуманістичної спрямованості та безперервної взаємодії з родиною. Активне залучення батьків до процесу супроводу підвищує узгодженість корекційної роботи та сприяє закріпленню сформованих мовленнєвих умінь у повсякденному середовищі.

Отже, логопедичний супровід доцільно розглядати як динамічний процес, що потребує скоординованої діяльності фахівців і подальшого методичного вдосконалення відповідно до сучасних вимог інклюзивної освітньої практики.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Душка А. Л. Формування адекватних способів взаємодії батьків з дитиною, що має психофізичні відхилення. *Науковий вісник Південноукраїнського державного університету*. 2013. № 1. С. 34–48.
3. Засенко В. В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. Київ : Науковий світ, 2006. Вип. 8. С. 85–88.
4. Недозим І. В., Скрипник Т. В. Система технологій психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі. *Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. (м. Кіровоград, 29–30 вересня 2015 р.). Кропивницький : Ексклюзив-систем, 2015. С. 379–382.
5. Прохоренко Л. І. Діагностика психологічного супроводу навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 3 (79). С. 36–44.
6. Соколова Г. Б. Теоретико-методичні засади психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 40 с.
7. Інклюзивне навчання : офіційний портал Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivnenavchannya> (дата звернення: 01.02.2026).
8. Шевченко Ю., Дубяга С. Формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

*Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. 2022. Вип. 1 (28). С. 69–74.*

9. Методики «Діти і війна: навчання технік зцілення». URL: <https://www.mh4u.in.ua/ya-fahivecz-iz-psyhichnogo-zdorovya/metodyka-dityi-vijna-navchannya-tehnik-zczilennya/> (дата звернення: 01.02.20266).

**Добридень Алла Володимирівна**

кандидат педагогічних наук, доцент

**Самборко Інна Миколаївна**

здобувачка вищої освіти

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

## **МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Анотація.** У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми ментального здоров'я молодших школярів як актуального педагогічного явища сучасної початкової школи. Розкрито сутність поняття «ментальне здоров'я», охарактеризовано його основні компоненти та чинники формування в освітньому процесі. Обґрунтовано роль педагогічної взаємодії, освітнього середовища та методів навчання у збереженні психоемоційного благополуччя учнів молодшого шкільного віку.

**Ключові слова:** Ментальне здоров'я, молодші школярі, початкова школа, педагогічна взаємодія, освітнє середовище, психоемоційне благополуччя.

Сучасний етап розвитку початкової освіти характеризується зростанням уваги до особистісного благополуччя дитини, її психоемоційного стану та здатності до гармонійної взаємодії з освітнім середовищем. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема ментального здоров'я молодших школярів, яке розглядається як важлива передумова успішного навчання, соціальної адаптації та особистісного розвитку дитини.

У молодшому шкільному віці закладаються основи емоційної стабільності, формуються навички саморегуляції, міжособистісної взаємодії, позитивного ставлення до навчальної діяльності. Водночас сучасні соціальні виклики, зростання інформаційного навантаження, зміни у форматах навчання, а також психоемоційні чинники, зумовлені умовами суспільного розвитку, істотно впливають на ментальний стан дітей. Це актуалізує необхідність наукового осмислення ментального здоров'я молодших школярів саме як педагогічної проблеми, що потребує цілеспрямованого розв'язання в освітньому процесі початкової школи.

Ключові засади забезпечення психічного здоров'я дітей визначені в базових нормативно-правових актах України. Конкретизацію зазначених положень здійснено в *Законі України «Про освіту» (2017)*, де освіта розглядається як цілісний процес, спрямований на всебічний розвиток особистості, формування її фізичного та психічного здоров'я, а також на забезпечення безпечного й емоційно сприятливого освітнього простору. Законодавчо підкреслюється відповідальність освітніх установ за створення умов, що сприяють психоемоційному благополуччю здобувачів освіти [6].

Важливе значення для збереження ментального здоров'я молодших школярів має *Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020)*, у якому акцентовано увагу на необхідності формування інклюзивного, доброзичливого та підтримувального освітнього середовища. Документ передбачає впровадження системи психологічного супроводу учнів, особливо на початковому етапі шкільного навчання, що є надзвичайно важливим періодом адаптації дитини до нових соціально-освітніх умов [7].

Суттєвим кроком у напрямі державної підтримки психічного здоров'я стало ухвалення у 2025 році *Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я»*, який започаткував розбудову національної системи психічного здоров'я. У цьому законі особливу увагу приділено ранньому виявленню ризиків психоемоційних порушень у дітей та забезпеченню своєчасної

психосоціальної допомоги, у тому числі через механізми, інтегровані в діяльність освітніх закладів [8].

Окремий аспект нормативного забезпечення ментального здоров'я школярів пов'язаний із протидією насильству в освітньому середовищі. Так, *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькуванню)»* визначає правові механізми запобігання психологічному тиску та агресії в закладах освіти, які визнаються одними з найбільш загрозливих чинників для психічного стану дитини молодшого шкільного віку [5].

Отже, чинна нормативно-правова база України формує комплексне підґрунтя для профілактики, підтримки та розвитку ментального здоров'я учнів, що є важливою складовою сучасної якісної освіти та безпечного освітнього середовища. Реалізація зазначених положень потребує не лише залучення фахівців психолого-педагогічного профілю, а й системних інституційних змін, спрямованих на гуманізацію освітнього простору початкової школи.

Проблематика ментального здоров'я молодших школярів також ґрунтовно представлена у психолого-педагогічних дослідженнях сучасних науковців, зокрема у працях В. Бирки, Е. Василевої, О. Василевської, О. Волкової, О. Гнатюк, О. Косигіної, Н. Коцури, Н. Лопаткіної, Н. Науменко, А. Пелипчук, Л. Товкун, С. Чепурної тощо. Аналіз наукових напрацювань цих авторів підтверджує актуальність і наукову значущість обраної теми дослідження – «Ментальне здоров'я молодших школярів як педагогічна проблема сучасної початкової школи».

У науковій статті *ментальне здоров'я молодших школярів* осмислюється як складне, багатовимірне педагогічне явище, що формується у процесі взаємодії дитини з освітнім середовищем та охоплює сукупність взаємопов'язаних компонентів, зокрема емоційний, когнітивний, соціальний і поведінковий [11].

Такий підхід дає змогу розглядати ментальне здоров'я не лише як психічний стан, а як інтегративну характеристику особистісного розвитку

молодшого школяра, що безпосередньо впливає на його навчальну діяльність, соціальну адаптацію та загальне благополуччя.

З педагогічної точки зору *ментальне здоров'я* виявляється у здатності дитини адекватно сприймати вимоги освітнього процесу, конструктивно реагувати на навчальні труднощі, регулювати власні емоційні стани, підтримувати позитивну мотивацію до навчання та вибудовувати гармонійні взаємини з однолітками й дорослими [10]. Важливою ознакою ментального благополуччя є також сформованість навичок саморегуляції, здатність до співпраці та готовність до прийняття соціальних норм і правил, що визначають організацію життя шкільного колективу.

Початкова школа виступає ключовим освітнім простором, у межах якого педагогічні впливи мають вирішальне значення для формування основ ментального здоров'я дитини. Саме в молодшому шкільному віці відбувається інтенсивна адаптація до систематичного навчання, нових соціальних ролей і вимог, що зумовлює підвищену вразливість психоемоційної сфери учнів.

У цьому контексті роль учителя початкових класів істотно розширюється: він постає не лише як транслятор освітнього змісту, а як організатор психологічно безпечного освітнього середовища, фасилітатор емоційного розвитку учнів та посередник у формуванні соціальних зв'язків і взаємин у класному колективі [4].

У межах розгляду ментального здоров'я молодших школярів як педагогічної проблеми доцільно акцентувати, що визначальним чинником його збереження та підтримки є не окремі епізодичні педагогічні дії, а цілісна якість освітнього середовища, у якому перебуває дитина щоденно. *Педагогічне середовище в початковій школі* виступає системою взаємопов'язаних впливів (організаційних, комунікативних, дидактичних, соціально-психологічних), які формують емоційний фон навчання, відчуття безпеки, рівень шкільної адаптації та готовність дитини до навчальної діяльності.

*Стиль взаємодії вчителя з учнями* є одним із найбільш потужних чинників, що визначає психологічну комфортність навчання. У початковій школі

педагогічний вплив має особливу силу, оскільки молодший школяр ще не володіє достатніми механізмами самозахисту, критичного осмислення оцінок дорослого та повноцінної емоційної саморегуляції [1, с. 71]. Тому комунікативна позиція вчителя (повага до гідності дитини, тон спілкування, прийняття, підтримка, емпатія) прямо впливає на рівень тривожності й самооцінку учня.

Партнерський, гуманістично зорієнтований стиль взаємодії сприяє формуванню довіри, внутрішньої мотивації, позитивного ставлення до навчання. Натомість авторитарна модель спілкування, яка ґрунтується на тиску, постійному контролі, домінуванні покарань і порівнянь, породжує у дітей відчуття небезпеки та страх помилки [2, с. 34]. У результаті відбувається зміщення мотивації з пізнавальної (цікавість, потреба в успіху) на уникнення невдачі (страх осуду, страх оцінювання), що є прямим ризиком для ментального благополуччя.

*Навчальне навантаження як чинник ментального здоров'я* важливо розглядати не лише через кількість завдань, а й через їхню психологічну «вартість» для дитини: складність, темп, обсяг нової інформації, частоту перевірок і вимоги до результату. Для молодшого шкільного віку характерна швидка втомлюваність, потреба в зміні видів діяльності, висока залежність працездатності від емоційного стану. Надмірна інтенсивність навчання, монотонність, перевантаженість домашніми завданнями, дефіцит рухової активності створюють хронічне напруження, яке може проявлятися підвищеною тривожністю, дратівливістю, зниженням концентрації та емоційним виснаженням [4].

Водночас важливо підкреслити, що негативний вплив має не тільки «багато завдань», а й невідповідність навчальних вимог віковим та індивідуальним можливостям дитини, коли учень систематично не встигає, відчуває себе «гіршим», переживає повторювані ситуації неуспіху. Саме повторюваний досвід невдачі часто стає психологічною основою шкільної тривожності та негативного ставлення до школи.

*Емоційна підтримка вчителя* розглядається як педагогічний ресурс, що компенсує дитині труднощі адаптації та підвищує її психологічну стійкість. Вона проявляється у доброзичливому ставленні, уважності до стану дитини, готовності допомогти, коректному реагуванні на помилки, створенні ситуацій успіху. Для молодшого школяра підтримка дорослого виконує функцію «емоційної опори», яка забезпечує відчуття захищеності й упевненості [3, с. 23].

Натомість дефіцит підтримки (байдужість, ігнорування переживань, формалізм, «сухе» оцінювання) або негативна підтримка (іронія, приниження, прилюдний осуд) формують у дитини стійкі установки: «я не справляюся», «я поганий», «школа – місце, де мене оцінюють і критикують». Це безпосередньо впливає на ментальний стан, породжує захисні реакції (уникання, пасивність, протест) і знижує навчальну мотивацію.

*Організація освітньої діяльності* задає як когнітивний, так і емоційний формат навчання. Педагогічно цінними є такі способи організації, що забезпечують активність учня, можливість вибору, різноманітність завдань, елементи співпраці та інтерактивності. За таких умов дитина не лише засвоює знання, а й переживає навчання як процес, у якому вона здатна діяти, проявляти ініціативу, взаємодіяти й досягати успіху [9, с. 45].

Натомість домінування репродуктивних методів, одноманітність навчальної роботи, акцент на «правильній відповіді будь-якою ціною» посилюють напруження та страх помилки. Особливо ризикованими є ситуації, коли навчальна діяльність побудована переважно на контролі та змаганні, без включення підтримувальних механізмів і без урахування диференціації навчальних можливостей. У такому випадку учень починає сприймати навчання як постійну загрозу неуспіху, що негативно відбивається на ментальному здоров'ї.

*Психологічний клімат у класі* відображає якість міжособистісних взаємин, рівень прийняття, взаємоповаги, підтримки та безпеки. Для молодших школярів класний колектив стає важливим середовищем соціалізації, де дитина щоденно

переживає досвід визнання або відторгнення. Дружня атмосфера співпраці сприяє емоційній стабільності, формуванню соціальних умінь, розвитку емпатії та почуття належності до групи [10, с. 103].

Натомість конфліктний клімат, групова напруга, наявність соціальної ізоляції окремих учнів, прояви глузування чи прихованого булінгу створюють для дитини стійкий фон тривоги. Особливо небезпечними є ситуації, коли учень систематично переживає роль «невидимого», «неприйнятого» або «винного», адже це формує емоційне виснаження, занижену самооцінку, порушення соціальної адаптації та небажання відвідувати школу.

У статті акцентовано на *значенні педагогічно доцільних методів навчання* як важливого ресурсу збереження ментального здоров'я молодших школярів. Зокрема, обґрунтовано ефективність інтерактивних, ігрових і рефлексивних форм роботи, які створюють умови для активної участі учнів у навчальному процесі, сприяють емоційному залученню та формуванню позитивного ставлення до навчання. Такі методи не лише активізують пізнавальну діяльність, а й знижують психоемоційне напруження, формують атмосферу довіри та підтримки, стимулюють розвиток комунікативних і соціальних навичок.

Особлива увага приділяється *рефлексії як педагогічному інструменту* усвідомлення молодшими школярами власних емоцій, переживань і досвіду навчальної діяльності. Рефлексивні практики сприяють розвитку емоційної грамотності, формуванню здатності до самоспостереження та усвідомленого ставлення до власного психоемоційного стану, що є важливою умовою підтримки ментального благополуччя дитини.

Узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок, що педагогічний аспект проблеми ментального здоров'я молодших школярів полягає не лише в реагуванні на вже наявні труднощі чи кризові прояви, а передусім у створенні превентивних педагогічних умов, спрямованих на забезпечення психоемоційного комфорту та гармонійного розвитку особистості дитини.

Такий підхід передбачає цілеспрямовану організацію освітнього середовища початкової школи, орієнтовану на гуманізацію педагогічної взаємодії, підтримку емоційного благополуччя учнів та інтеграцію ментального здоров'я в систему освітніх пріоритетів сучасної початкової освіти.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що *ментальне здоров'я молодших школярів* є складною педагогічною проблемою, яка потребує системного та науково обґрунтованого підходу в умовах сучасної початкової школи. Його збереження та підтримка мають розглядатися як важлива складова освітнього процесу поряд із формуванням предметних знань і навчальних умінь.

Доведено, що педагогічна діяльність учителя початкових класів відіграє визначальну роль у формуванні ментального благополуччя учнів, оскільки саме вчитель створює умови для емоційної безпеки, позитивної мотивації та соціальної взаємодії дітей. Ефективне використання педагогічних методів, орієнтованих на особистісні потреби учнів, сприяє зниженню психоемоційного напруження та формуванню позитивного ставлення до навчання.

Зроблено висновок, що інтеграція ментального здоров'я в систему педагогічних цілей початкової освіти є необхідною умовою забезпечення цілісного розвитку молодших школярів. Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому вивченні педагогічних умов, технологій та методик, спрямованих на збереження ментального здоров'я учнів початкової школи в сучасних освітніх реаліях.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Бирка В. Л. Психічне здоров'я молодших школярів: стан, динаміка, педагогічна підтримка. Педагогічний альманах. 2022. № 124. С. 71–76. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3713> (Дата звернення: 27.01.2026 р.).

2. Василева Е. Теоретичні засади психічного здоров'я учнів початкової школи. Психологія особистості. 2022. № 2 (20). С. 34–41.
3. Василевська О. І. Підгрунття психічного здоров'я учнів початкової школи. Наукові праці Сумського ПУ імені А. С. Макаренка. 2015. 68 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8694/Vasylevska.pdf> (Дата звернення: 28.01.2026 р.).
4. Гнатюк О. В. Психологічне здоров'я молодших школярів як педагогічна проблема. Інститут педагогіки НАПН України. 2021. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722305> (Дата звернення: 29.01.2026 р.).
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькуванню)». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 5, ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (Дата звернення: 01.02.2026 р.).
6. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Дата звернення: 26.01.2026 р.).
7. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (Дата звернення: 22.01.2026 р.).
8. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, № 31, ст.103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20> (Дата звернення: 22.01.2026 р.).
9. Косигіна О. Психологічна безпека освітнього середовища як чинник ментального здоров'я дітей. Освіта і розвиток обдарованої особистості. 2021. № 4 (83). С. 45–50.
10. Коцур Н. І., Гармаш Л. М. Психологічна готовність до навчання як чинник ментального здоров'я учнів. Освітній простір України. 2020. № 1. С. 102–107.

11.Ментальне здоров'я учнів початкової школи: підтримка та збереження.  
Всеосвіта. 2024. URL: <https://vseosvita.ua/library/mentalne-zdorovia> (Дата  
звернення: 01.02.2026 р.).

# PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

УДК 159.9

**Наталія Губа**

практичний психолог

Комунального закладу «Миколаївський ліцей»

Зачепилівської селищної ради

Берестинського району Харківської області

## **АРТТЕРАПІЯ: ТВОРЧИСТЬ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

**Анотація.** У даній статті йде мова про необхідність піклування про ментальне здоров'я всіх учасників освітнього процесу, зокрема використовуючи методи арттерапії.

**Ключові слова:** арттерапія, ментальне здоров'я, психосоціальна підтримка, види арттерапії, методи самозаспокоєння.

**Актуальність.** Одним з найважливіших напрямків у сучасній освіті під час війни є підтримка ментально здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Для реалізації цього завдання необхідно навчити педагогів інтегрувати методи арттерапії до освітнього процесу та виховної роботи, розвивати резильєнтність учасників освітнього процесу та вміння піклуватися про власне ментальне здоров'я.

**Мета статті:** Розкрити сутність поняття «арттерапія», показати її види та техніки, ознайомити з ефективним педагогічним досвідом щодо використання методів арттерапії у ліцеї під час війни.

### **Виклад основного матеріалу.**

У нашій країні вже майже чотири роки іде війна з безжальним ворогом. Українцям довелося зіткнутися з такими жорстокими реаліями, як обстріли, окупація, переселення до більш безпечних місць проживання в країні та поза її межами, втрата відчуття безпеки та спокою. Багато з них зазнали поранень, травм, втратили близьких та рідних. Такими ж складними, як і фізичні, є травми психологічні. Значна частина українців потребує психосоціальної підтримки, особливо це вразливі категорії – люди з обмеженими можливостями, літні люди, діти. Саме тому необхідно забезпечити психосоціальною підтримкою всіх, хто її потребує. Адже піклуватися про своє ментальне здоров'я та здоров'я оточуючих - це одне з головних завдань кожного українця, особливо освітянина. Одним із дієвих та актуальних методів роботи з підтримки ментального здоров'я є арттерапія. Особливо доцільно застосовувати її з дітьми.

**Арттерапія** — це техніка, яка сприяє психологічному добробуту людини шляхом її творчого самовираження. Ще з давніх-давен люди вдавалися до різних видів мистецтва, щоб спілкуватися, проявляти свою ідентичність та лікуватися. І лише з 1940 року підхід арттерапії став офіційною стратегією зцілення психічних захворювань.

Арттерапія — це терапія мистецтвом. Це метод психотерапії, який дозволяє з допомогою творчості пережити внутрішні конфлікти, тривогу, страхи, що турбують людину. Арттерапія підходить не лише дітям, а й дорослим. Перевага цього методу у роботі з дітьми є такою, що цей метод є достатньо екологічним. Діти проявляють себе через творчість, гру, завдяки якій вони самостійно вчаться знаходити внутрішній ресурс, щоб заспокоїтись, розслабитись, справитись зі своїми турботами та проблемами.

Працюючи з дітьми, ми діємо делікатно і екологічно, щоб не нашкодити їм. Саме арттерапія допомагає нам у цьому. Адже найважливішим є стан дитини під час творчого процесу і те, що вона інтуїтивно обирає той інструмент, який їй підходить. Психолог може запропонувати дитині різні техніки, а та, яку вона захоче використати, і є найкращою у роботі саме з нею.

У період війни приводів для стресу стало набагато більше. Часто зростання напруги та стресових ситуацій погіршує емоційне здоров'я і самопочуття людей. Для зняття стресу доцільно застосовувати будь-які види творчої діяльності. Наприклад, малювання є одним із найдоступніших і ефективних видів арттерапії для зняття напруження, воно дозволяє людям виражати себе творчо, а також забезпечує відчуття контролю та зосередженості. Це може бути медитативна та розслаблююча діяльність, яка відволікає розум від стресових факторів і допомагає зменшити тривогу. Доречно буде зосередитися на створенні простих абстрактних малюнків, бо мета малювання для зняття стресу полягає в тому, щоб отримати задоволення від процесу. З педагогами та батьками, а також з ліцеїстами 9-11 класів можна створювати мандали або інші геометричних фігури, що є особливо заспокійливим. Мандала — це складний і заплутаний круговий малюнок, який використовувався в різних культурах і духовних традиціях як інструмент для медитації, саморефлексії та зцілення. Дослідники вважають, що мандали представляють людську психіку, бо коло представляє цілісність, а складні візерунки - різні частини особистості.

Арттерапія - комплекс методів, об'єднаних ідеєю використання творчості для психологічного зцілення та особистісного зростання. Особлива цінність цих методів – в їх доступності та інклюзивності. На відміну від вербальної терапії, арттерапія пропонує альтернативні способи самовираження. Різні її види можуть успішно комбінуватися залежно від потреб конкретної людини, доцільно також інтегрувати її в комбіновані заняття, уроки, виховні та позакласні заходи.

### **Види арттерапії:**

**Ізотерапія** - метод, заснований на використанні образотворчого мистецтва (малювання, живопису, ліплення). В процесі створення візуальних образів активізуються процеси мозку, що сприяє більш глибокому розумінню себе, заспокоєнню, врівноваженню емоцій.

**Основні техніки:**

Вільне малювання

Тематичне малювання

Коллективне малювання

Мандалотерапія

Монотипія

**Танцювально-рухова терапія** – це метод, при якому використовують рух і танець для емоційної, когнітивної, фізичної та соціальної інтеграції особистості. Базується на принципі єдності тіла і психіки.

**Основні техніки:**

Робота з тілесним усвідомленням

Автентичний рух

Ритмічна групова активність

Техніка “дзеркального відображення”

Експресивні та символічні рухи

**Драматерапія** - терапевтичне використання театральних процесів для психологічного зростання. Включає рольові ігри, імпровізацію, театральні постановки та інші драматичні техніки.

**Основні методи:**

Рольова гра

Психодрама

Робота з масками

Плейбек-театр

Ляльковий театр

Сторітелінг

Казкотерапія

**Фототерапія** - метод, що використовує фотографію та фотографічні процеси для психологічної допомоги та особистісного розвитку. Включає роботу з готовими знімками та створення нових.

**Основні техніки:**

Робота з автопортретами

Аналіз особистих та сімейних фотографій

Фотопроекції

Фотоколаж

Фотографування на певні теми

Фотопрогулянки

**Пісочна терапія** - метод психотерапії, заснований на роботі з піском та фігурками для вираження неусвідомлюваного змісту психіки. Діти і дорослі несвідомо тягнуться до цього методу, адже він заглиблює у відчуття себе і зв'язок з істинними бажаннями і думками людини.

**Матеріали та техніки:**

Пісочниця та набір мініатюрних фігурок

Вільне створення образів

Тематичні композиції

Казкові світи

Групова пісочна терапія

- **Кольоротерапія** - метод, що використовує вплив кольору на стан людини для відновлення балансу в організмі, розслаблення, заспокоєння.

**Методи та техніки:**

Прямий вплив кольором (освітлення, кольорові окуляри)

Непрямий вплив (кольорове оформлення інтер'єру)

Візуалізація кольору в медитативних практиках

Творча робота з кольором

**Вплив основних кольорів:**

Червоний – активізує, стимулює енергію

Помаранчевий – енергізує, створює оптимізм

Жовтий – покращує настрої та концентрацію

Зелений – урівноважує, знімає напругу

Блакитний – заспокоює, знижує тиск

Синій – охолоджує, сприяє спокою

Фіолетовий – пов'язаний з духовністю та інтуїцією

**Кіноterapia** - метод, що використовує фільми як інструмент для психологічної роботи. Базується на цілеспрямованому перегляді спеціально підібраних фільмів та роликів з подальшим обговоренням, аналізом поведінки героїв, проведенні паралелей між образами, моделюванні поведінки в певних ситуаціях.

**Формати:**

Індивідуальна кіноterapia

Групова кіноterapia

Освітня кіноterapia

Сімейна кіноterapia

Самодопомога через кіно

**Музикотерапія** базується на використанні музики для терапевтичних цілей, це може бути прослухування музичних творів, гра на музичних інструментах, спів.

**Види музикотерапії:**

Рецептивна (пасивне прослуховування)

Активна (гра на інструментах, спів)

Інтегративна (поєднання з іншими видами терапії)

У нашому ліцеї методи арттерапії часто використовуються психологом у роботі з дітьми та педагогами, в індивідуальній та груповій формах діяльності. Особливо учасникам освітнього процесу подобаються заняття з елементами тренінгу, тренінги та майстерки із застосуванням різних видів цієї методики. Також доцільною є інтеграція педагогами технік арттерапії до уроків та позакласних заходів. Адже творчість як терапія – це не просто набір методик, а

філософія, що допомагає через творчий потенціал кожної людини допомогти їй справитися зі своїми проблемами та переживаннями.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аргірова Г. Що таке арттерапія та чому вона ефективна у роботі з дітьми під час війни. URL: <https://voices.org.ua/news/shcho-take-artterapiia-ta-chomu-vona-efektyvna-u-roboti-z-ditmy-pid-chas-viyny>
2. Арттерапія: творчий підхід психотерапії. URL: <https://www.rozmova.me/vydy-psykhoterapiyi/artterapiya>
3. Гриценко О. Арттерапія проти стресу. URL: <https://vseosvita.ua/blogs/artterapiya-proty-stresu-98506.html>
4. Тараріна О. Пісочна терапія: практичний старт/Астамір-В, 2025.
5. Тараріна О. Практикум з арт-терапії у роботі з дітьми/ Астамір-В, 2025.
6. Творчість як спосіб подолання стресу. URL: <https://howareu.com/materials/tvorchist-iaak-sposib-podolannia-stresu>
7. Творчість як терапія: види арт-терапії. URL: <https://rodichi.in.ua/blog/tvorchist-yak-terapiya-vidi-art-terapiyi/>

**Костишина Світлана Павлівна**

практичний психолог, соціальний педагог

вищої категорії

Троянівського ліцею

Новогуйвинської селищної ради

Житомирського району Житомирської області

## **ЖОРСТОКІСТЬ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СВІТУ: ПОШУК ЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ.**

**Анотація.** В роботі розглянуто проблему жорстокої поведінки серед підлітків, як актуальне соціально-психологічне явище сучасного суспільства. Проаналізовано сутність поняття «жорстокості» його особливості в підлітковому віці, визначено структуру жорстокості підлітків, а також основні причини виникнення агресивної та жорстокої поведінки.

**Ключові слова:** Жорстокість, агресивна поведінка, модель жорстоких дій, причини жорстокості, булінг, профілактика жорстокості.

Сучасне суспільство переживає складні соціально-психологічні процеси, які глибоко впливають на життя людини, зокрема на підростаюче покоління. Однією з найтривожніших тенденцій є зростання жорстокості серед підлітків — це проявляється у фізичному, психологічному, вербальному насильстві, булінгу, агресії у соціальних мережах та байдужості до чужих страждань, відсутність емпатії, низька емоційність, погіршена концентрація, тощо. Така жорстокість не лише морально руйнує молодь, але й негативно впливає на їх соціальний розвиток. Підлітки віддаляються від рідних, цькують молодших та слабших, а також виникає неповага до старших у відкритому вигляді, тобто всі негативні думки частіше всього висловлюються напрому і являють собою

викид ненормативної лексики. Цей феномен пов'язаний із цілою низкою соціальних та психологічних чинників, які ми розберемо та проаналізуємо.

Проблема жорстокої поведінки неповнолітніх набула особливої актуальності за останні роки. Сучасні підлітки зростають у складних умовах воєнного стану, соціальної нестабільності, інформаційного перевантаження, що нерідко призводить до емоційної напруги, агресії. Крім того значний вплив мають сімейні стосунки, якщо батьки проявляють мало уваги, або не проявляють її взагалі. Також конфлікти та бійки у родині дуже впливають на психічне та моральне здоров'я дитини. Шкільне середовище, де змалку могли залякувати, цькувати та не приймати до шкільної родини. Травматичне минуле, таке як фізичне або сексуальне насилля, можливо втрата близької людини (когось з сім'ї родини або друзів). Проблеми з самооцінкою, коли підліток зневажає та відчуває себе безсильним у виконанні певних цілей, думаючи, що не зможе досягти певної мети з різних причин, будь то фінансові або ж інші чинники. Засоби масової інформації, онлайн ігри та соціальні мережі, де жорстокість часто подається як норма, спосіб самоствердження та привід для гордості.

Для подолання цієї проблеми необхідно звернути увагу на формування у молоді етики, культури поведінки та толерантності, що сприяє зменшенню насильства та агресії. Вміння керувати своїми емоціями, такими як гнів, тривожність, біль, страх та навіть паніка. Особливо важливою є роль сім'ї як головного середовища соціалізації, де закладаються перші соціально-психологічні норми та цінності. Коли саме сім'я має стати прикладом любові та поваги не тільки до навколишнього середовища, а й насамперед до себе. Таким чином, проблема жорстокості серед підлітків є багатогранною і вимагає комплексного підходу, що включає підтримку, увагу та любов сім'ї, виховання позитивних цінностей, контроль над інформаційним впливом, а також психолого-педагогічну підтримку молоді в складних соціально-психологічних умовах.

Дослідженням жорстокості займалися такі вчені, як А.Бандура, З.Фрейд, В.Сухомлинський, А.Макаренко, І.Бех, К.Лоренц, О.Донченко, Г.Андрєєва, Л.М.Балабанова, В.В. Гончаров, О.Конберг, Є.Личко, Ю.Б.Можгинський та інші. Деякі розробляли методики виявлення агресії та жорстокості, а інші просували свої думки та експерименти щодо викорінення жорстокості та агресії. Досліджували, що саме може стати причиною, тим самим тригером, що спонукає до фізичного та морального насилля.

У науковій літературі термін «жорстокість» трактується як складне соціально-психологічне явище, що поєднує агресивність, агресію та насильницькі дії. Визначення цього поняття трактують, як філософи так і психологи, педагоги, соціологи.

Якщо зазирнути в словник Вікіпедії то жорстокість — риса особистості, що визначається як байдужість до страждань людей або прагнення завдати страждань іншим. Також трактується як метод досягнення цілі (здебільшого задля користі).[8] Інша енциклопедія трактує це визначення так, що **ЖОРСТОКІСТЬ** – властивість особистості, протилежна людяності, душевності, доброти. Проявляється у байдужості до страждань людей, інших живих істот і рослин, прагненні до руйнування, може бути спрямована на самого себе (мазахізм), призвести до самопокарання, зокрема суїциду.[9]

На мою думку, жорстокість - це риса поведінки людини яка супроводжується високим показником агресії, байдужості, та бажанням заподіяти шкоду. Частіше за все, жорстокість, це проекція минулого, адже дитина, що бачить жорстокість, буде відтворювати у майбутньому. Це не лише агресивна дія, а насамперед внутрішній стан байдужості, коли людина перестає співчувати. Саме втрата здатності розуміти і відчувати чужий біль, небажання поставити себе на місце іншого ось справжнє коріння жорстокості.

Жорстокість у підлітковому віці є складним утворенням, яке формується під впливом індивідуальних, міжособистісних, соціокультурних факторів. Для повного розуміння жорстокості пропоную це розглянути через структуру жорстокості.(Рис.1.Структура жорстокості)



**Рис.1 Структура жорстокості**

1. Когнітивний компонент. Цей компонент пов'язаний із мисленням підлітка, його уявленнями, установками й переконаннями щодо агресії та жорстокості. У жорстоких підлітків часто спостерігаються:

- переконання у виправданості насильства («силу поважають», «інакше не зрозуміють»);
- спрошене або викривлене розуміння моральних норм;
- знецінення емоцій і потреб інших людей;
- низький рівень усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у власній поведінці.

2. Емоційний компонент. Емоційна сфера жорстокого підлітка характеризується низьким рівнем емпатії, емоційною байдужістю або, навпаки, афективною нестійкістю. Серед типових проявів:

- емоційна черствість або апатія до страждань інших;
- схильність до емоційного "вибуху", імпульсивність;
- отримання задоволення чи відчуття контролю під час приниження чи болю інших;
- труднощі з розпізнаванням і контролем власних емоцій.

3. Поведінковий компонент. Цей компонент відображає конкретні форми поведінки, які демонструють жорстокість: фізична агресія, вербальна агресія, соціальна агресія

4. Мотиваційний компонент. Мотивація до жорстокої поведінки може бути усвідомленою або прихованою. Основні мотиваційні чинники:

- прагнення до самоствердження і демонстрації сили;
- відчуття безсилля в інших сферах життя (компенсація);

- пошук визнання та підтримки в групі (часто — у девіантному середовищі);

- помста або відповідь на власні психологічні травми;

- цікавість, нудьга, спроба «випробувати межі дозволеного».

5. Соціальний компонент. Жорстокість підлітків нерозривно пов'язана з умовами їх соціального розвитку. До ключових соціальних детермінант належать:

- сімейне середовище: фізичне або емоційне насильство, гіперопіка чи емоційне відсторонення, авторитарний стиль виховання;

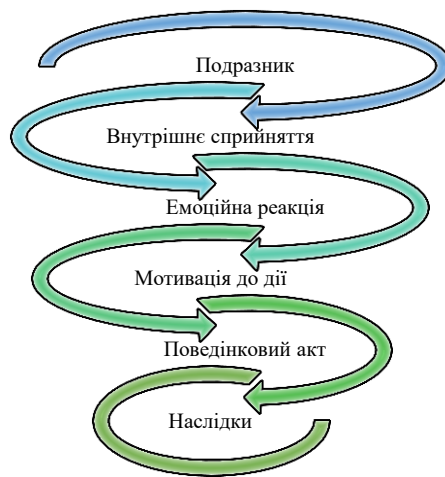
- вплив однолітків: жорстокі підлітки часто наслідують моделей поведінки, поширених у їх мікросоціумі;

- медіа-контент: фільми, ігри та соціальні мережі, що пропагують агресію як норму;

- шкільне середовище: відсутність ефективного контролю, булінг, зневага з боку педагогів.[1]

Жорстокість у підлітковому віці – це не просто «поганий характер», а складний вузол біологічних змін, психологічного захисту та соціального впливу. У підлітків психіка перебуває у стані «перебудови», де старі механізми контролю вже не працюють, а нові ще не сформувалися.

Отож, що відбувається у психіці підлітка який вчиняє жорстокість.?Ми це представим у вигляді схеми.(Рис.2.Модель вчинення жорстоких дій)



**Рис. 2. Модель вчинення жорстоких дій.**

Трохи детальніше опишемо цю модель:

1.Подразник або ж певна ситуація яка трапилася у житті підлітка і спричинила певний стан. Наприклад, хтось зачепив, образив або особа відчуває себе приниженою.

2.Внутрішнє сприйняття – це наше сприймання даної ситуації. Тобто, як ми сприймаємо ситуацію через попередній досвід, сприймаємо ситуацію, як небезпеку чи як образу ну або певний виклик.

3.Емоційна реакція – це відповідь організму на певний подразник.(Злість, образа, страх, гнів). Саме в підлітків емоції виникають дуже сильні і часто неконтрольовані. Якщо дитина зростала в атмосфері насильства або споживала велику кількість контенту з жорстоким змістом, то чутливість до чужого болю знижується.

4.Мотивація.Усвідомлена або не усвідомлена потреба діяти: помститися, зняти напругу, самоствердитися.

5.Поведінковий акт – це конкретна жорстока дія, спрямована на досягнення певного результату. Дія словесна або фізична (приниження, цькування, пошкодження чогось).

6.Наслідки.Реакція інших: схвалення, острах, осуд. Реакція може або підкріплювати жорстокість, або викликати провину.

Таким чином, структура жорстокості підлітка є складною системою, яка охоплює когнітивний, емоційний, поведінковий, мотиваційний і соціальний компоненти. Саме розуміння цих взаємозв'язків дає змогу ефективніше будувати превентивні та корекційні програми для подолання підліткової жорстокості.[2 с.164-169]

Причини жорстокої поведінки є багатогранними, але можна виділити такі:

**1. Психологічні причини:**недостатній розвиток емпатії; підвищений рівень тривожності, агресивності, низький самоконтроль;психологічні травми в дитинстві (насильство, відсутність турботи, ігнорування потреб); порушення самооцінки, потреба у самоствердженні будь-якою ціною; фрустрація, викликана неспроможністю досягти бажаного соціального статусу або визнання.

**2. Сімейні причини:**жорстоке або авторитарне виховання, фізичне чи моральне насильство в родині;проблеми в сім'ї — алкоголізм, конфлікти, розлучення, бездоглядність;моделювання агресивної поведінки на прикладі старших членів родини.

**3. Соціальні причини:**негативний вплив однолітків, бажання бути прийнятим у «престижному» середовищі;культурні норми, що толерують або заохочують насильство (у фільмах, музиці, жаргоні); насильство у школі або толерування булінгу; соціальна несправедливість, відчуття ізоляції.

**4. Медіа та цифрові причини:**регулярне споживання агресивного контенту: фільмів, ігор, блогів із насильством; кібербулінг - як форма та стимул до агресії;нормалізація жорстокості в інформаційному просторі;анонімність у мережі, що зменшує почуття відповідальності.

**5. Освітньо-виховні причини:**недостатня увага до морально - етичного виховання у школі;відсутність психологічної підтримки;невміння педагогів реагувати на прояви насильства чи агресії.

**6.Біологічні та нейропсихологічні причини:**порушення нервово - психічного розвитку - гіперактивність, дизбаланс емоцій можуть провокувати

агресивні реакції; гормональні зміни в підлітковому віці - перебудова організму впливає на емоційну нестабільність, схильність до конфліктів.[3]

Профілактика жорстокої поведінки спрямована на створення умов, що запобігають виникненню агресивних форм поведінки. Основна мета профілактичної роботи - формування у підлітків гуманних цінностей, розвитку емпатії, толерантності, самоконтролю, уміння конструктивно вирішувати конфлікти.(Рисунок 3.Напрямки профілактичної роботи)[4].



**Рисунок 3. Напрямки профілактичної роботи.**

Психолого-педагогічна профілактика включає в себе проведення тренінгів з розвитку емоційного інтелекту, формування навичок ненасильницького спілкування, консультації з психологом, а також заняття з формування позитивної самооцінки та впевненості в собі.

Соціально-виховна профілактична робота спрямована на організацію волонтерських проектів де підлітки допомагають іншим, а також виховання в дусі доброзичливості, взаємоповаги, патріотизму, проведення тематичних годин спілкування, виховних заходів «Світ без жорстокості», «Жорстокості скажемо - СТОП» та інші.

Сімейна профілактика базується на психологічній просвіті батьків щодо виховання без насильства, формування довірливих стосунків між батьками і дітьми, підтримка позитивного емоційного клімату в сім'ї.

Медіапрофілактика включає в себе критичне сприйняття інформації з інтернету та соціальних мереж, обговорення з учнями небезпечних медіаконтентів, які пропагують насильство, жорстокість, формування культури безпечного онлайн-спілкування.[7]

Основними засобами подолання жорстокої поведінки є:

1.Психологічна корекція. Застосування тренінгів з емоційної регуляції, управління гнівом; використання арт-терапії, казкотерапії, рольових ігор; розвиток здатності до співпереживання (емпатії) через групові заняття.

2.Педагогічні засоби. Впроваджувати індивідуальний підхід до «важких» підлітків; створення ситуацій успіху в навчальній діяльності; залучення підлітків до соціально корисної праці, творчих гуртків.

3.Соціальна підтримка. Співпраця школи з соціальними службами, службою у справах дітей; реабілітаційні програми для підлітків з девіантною поведінкою; підтримка дітей, які зазнали насильства, допомога у відновленні довіри до людей;

4.Формування позитивного мікроклімату в колективі. Робота класного керівника над створенням атмосфери взаємоповаги; розвиток навичок групової взаємодії, взаємодопомоги; попередження булінгу та створення безпечного освітнього середовища.

На мій погляд дієвими будуть такі способи профілактики і психокорекції жорстокої поведінки:

- 1.Моделювання, прикладів адекватної поведінки.
- 2.Рольові ігри в яких можна представити себе в тій чи іншій ролі.
- 3.Поширення позитивного досвіду.
- 4.Утвердження моральних принципів.
- 5.Залучення учнів до активної діяльності.
- 6.Формування критеріїв поведінки у підлітка до власного внутрішнього світу.
- 7.Створення програм перевиховання підлітка.
- 8.Профілактична робота з сім'єю у якій знаходиться підліток.
- 9.Виправлення негативних рис, шляхом виховної роботи, а також формування гуманних рис особистості.

10.Залучення батьків до життя дитини. А саме: допомога у розвитку відрізнити добре і погане; розвивати любов до живого; формувати терпимість до того, що не подобається та інше.

11.Формування медіакультури. В наш час електронні пристрої відіграють важливу роль у нашому житті, смартфони, планшети ноутбуки, є у кожного, навіть у маленьких дітей. В пристроях є багато корисної, пізнавальної інформації, але разом з тим є велика кількість шкідливої, низько-моральної інформації, ігри, мультики, відеоролики, які пропагують і розвивають нетерпимість, агресію і жорстокість. Тому потрібно вміти розрізнити корисне і шкідливе. А діти є несформованими психологічно, тому самостійно розрізнити просто не можуть, крім того, діти як губки поглинають інформацію, тож не дивно чому для багатьох дітей жорстокість стає нормою життя.

12.Важливим чинником формування особистості є школа. Тож дієвим засобом подолання жорстокості є введення окремого предмету в школі, завдяки якому у дітей формується навика спілкування з однолітками, привчити клас до дружелюбності, для запобігання проявів булінгу, пригнічення когось у майбутньому, розгляд життєвих ситуацій, які можуть виникати та способи їх вирішення, розглядати і обговорювати наслідки тих, чи інших дій, практичні поради, різні активності і розваги, які сприяють розвитку гарних якостей у дітей.

13.Створення форумів на які долучати наприклад, молодь з інших шкіл.

14.Створення навчальних програм подолання жорстокості.

Отже, профілактика і подолання жорстокої поведінки серед підлітків можливі лише за умови системної роботи школи, родини, громади та держави. Важливо не лише усувати наслідки жорстокості, а й формувати у дітей здатність до співчуття, толерантності та відповідальності за власні дії. Тільки через виховання гуманізму можна зменшити рівень жорстокості в сучасному суспільстві.

Зарубіжний досвід підтверджує, що найбільш ефективними є програми, які спрямовані на формування емпатії, поваги, моральної відповідальності та

навичок мирного спілкування. Це сприяє створенню безпечного освітнього середовища, де учні почувають себе захищеними та підтриманими. Важливо поєднати ці світові практики з українськими традиціями виховання гуманності, що дозволяє краще протидіяти жорстокості серед підлітків і підтримувати психічне здоров'я молоді. Такий інтегрований підхід надає змогу не лише запобігати конфліктам, а й розвивати в учнів навички співпраці, самовираження і конструктивної комунікації. Таким чином, створення сприятливого шкільного середовища, що ґрунтується на цих принципах, є ключовим фактором у формуванні соціальної компетентності та емоційного інтелекту молоді.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Авадані В.А. Класифікація дитячої жорстокості// Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 1. С. 200-202.
2. Авадані В. А. Стратегії поведінки дітей щодо проявів жорстокості // Право і суспільство. - 2014. - № 6.1. - С. 164-169.
3. Байярд Р.Т. Байярд Д. Ваш неспокійний підліток. Практичне керівництво для зневірених батьків - К.:Освіта,1991, с.76
4. Гончаров В.В. Жорстокість поведінки в підлітковому віці// Соц.педагог – 2009 - №11 с.56-61.
5. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання / О. Качмар // Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип.48 (частина II). С. 150-162.
6. Ратинов А.Г. Михайлова О.Ю. Жорстокість як правова і морально-психологічна проблема.//Боротьба з злочинністю. К.:Юрид.мет.,1955.Вип.42 С.14-16.
7. Синягіна. Н. Ю. Психологічні аспекти жорстокості в дитячо -батьківських відносинах. К.,1998-112с.

8. Словник

Вікіпедії. Термін жорстокість. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%>

9. Яковенко. С. І. Жорстокість // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: [https://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=18248](https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18248)

**Païos Yelyzaveta**

Master's Student in Psychology

**Scientific Supervisor**

**Olena Lykholat**

Doctor of Biological Sciences, Professor

Dnipro Humanitarian University

Dnipro, Ukraine

**THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN  
EMOTIONAL INTELLIGENCE AND BEHAVIORAL STRATEGIES IN  
CONFLICT SITUATIONS DURING YOUTH**

**Abstract.** The article presents a theoretical and empirical analysis of the relationship between emotional intelligence and behavioral strategies in conflict situations during youth. Emotional intelligence is considered an integrative psychological construct that includes awareness, understanding, and regulation of emotions. Particular attention is paid to emotional maturity, conflict proneness, aggressiveness, and conflict resistance as personal characteristics influencing behavior in conflict interaction. The results of a psychodiagnostic study are presented, and dominant conflict-handling strategies are identified. Statistically significant correlations between indicators of emotional intelligence and both constructive and destructive behavioral strategies are established. It is demonstrated that a higher level of emotional intelligence is associated with a preference for cooperation and compromise, whereas insufficient emotional self-regulation is related to competitive and avoidance-oriented behavior.

**Keywords:** Emotional intelligence, conflict, behavioral strategies, youth, empathy, conflict resistance

The problem of constructive behavior in conflict situations occupies a significant place in contemporary psychological research, as the intensification of interpersonal interaction under conditions of social transformation is accompanied by an increase in contradictions and interpersonal tensions. Conflict is viewed as a specific form of social interaction that reflects the clash of interests, positions, and values of communication participants and is accompanied by emotional strain. The effectiveness of conflict resolution largely depends on the level of emotional intelligence, which ensures awareness, interpretation, and regulation of emotional responses.

Emotional intelligence is defined as an integrative system of abilities that includes emotional awareness, emotion regulation, self-motivation, empathy, and the ability to recognize the emotional states of others [2, p. 126]. Its development contributes to effective social interaction and facilitates constructive conflict resolution [1, p. 308]. Research evidence indicates that individuals with a high level of emotional intelligence demonstrate greater communicative flexibility and a stronger tendency toward cooperative behavior [3, p. 36].

Youth represents a sensitive period for the formation of emotional competence and behavioral strategies. During this developmental stage, mechanisms of self-regulation, empathy, and social cognition actively develop, which significantly influences responses to conflict situations. At the same time, the desire for self-assertion characteristic of this age period may be accompanied by increased conflict proneness and emotional impulsivity [5, p. 23].

An important personal characteristic influencing conflict behavior is conflict resistance, defined as the ability to maintain emotional balance and behavioral effectiveness in situations of interpersonal confrontation. A high level of conflict resistance is associated with constructive behavioral strategies, whereas a low level contributes to destructive reactions and the escalation of conflict interaction [4, p. 416].

The empirical study was conducted on a sample of 103 university students aged 19–20 years. A complex of psychodiagnostic methods was applied to obtain an integrated profile of emotional intelligence development [7].

**Table 1.**

**Indicators of Emotional Intelligence (according to N. Hall’s methodology)**

Scale	Mean score
Emotional awareness	12.47
Emotion regulation	9.12
Self-motivation	10.08
Empathy	14.25
Recognition of others’ emotions	13.11
Integral emotional intelligence score	60.03

The analysis of the obtained results indicates that the integral level of emotional intelligence corresponds to a moderate level of development. The highest values were observed on the empathy scale (14.25), which reflects a well-developed ability to understand and share the emotional experiences of others. High scores were also recorded for emotional awareness (12.47) and recognition of others’ emotions (13.11), indicating a sufficiently developed cognitive component of emotional intelligence. At the same time, the relatively lower score for emotion regulation (9.12) suggests insufficient stability of emotional self-regulation.

The results reveal an imbalance between emotional understanding and emotional regulation. Although respondents demonstrate a high level of emotional awareness, they do not always effectively manage their emotional reactions, which may complicate behavior in conflict situations.

Further analysis addressed aggressiveness, conflict proneness, and conflict resistance. The findings indicate a moderate level of overall conflict proneness, suggesting an average tendency toward interpersonal confrontation. The level of conflict resistance is also moderate, reflecting the presence of basic self-regulation

mechanisms that allow individuals to maintain behavioral control in conflict situations; however, emotional breakdowns may occur under stress [6].

To determine behavioral strategies in conflict situations, a standardized diagnostic instrument for conflict-handling styles was applied [8, p. 889]. The results demonstrate the dominance of a competitive strategy, which reflects a tendency to defend personal interests and assert one's position. At the same time, cooperation and compromise occupy subsequent positions, indicating the presence of potential for constructive interaction.

Correlation analysis revealed statistically significant relationships between emotional intelligence indicators and behavioral strategies. Positive correlations were found between empathy and cooperation, as well as between emotional understanding and compromise. Negative correlations were observed between emotion regulation and competition, confirming the role of emotional self-regulation in the selection of constructive behavioral patterns.

The obtained results are consistent with theoretical approaches that consider emotional intelligence a key resource for social adaptation and the prevention of destructive conflict interaction.

The theoretical and empirical analysis demonstrates that emotional intelligence is a crucial psychological factor influencing the choice of behavioral strategies in conflict situations during youth. The participants are characterized by a moderate level of emotional intelligence and conflict resistance combined with high indicators of empathy and emotional understanding. The behavioral profile in conflict situations reflects the dominance of competition alongside the presence of constructive strategies such as cooperation and compromise. The identified correlations confirm that an increase in emotional intelligence contributes to the development of effective interaction patterns. The practical significance of the study lies in the possibility of applying the obtained results in programs aimed at developing emotional competence and promoting constructive conflict behavior among young people.

## REFERENCES:

1. Vlasova, O. I. Psychology of Social Abilities: Structure, Dynamics, Development Factors: Monograph. Kyiv: Publishing and Printing Center “Kyiv University”, 2005. 308 p.
2. Nosenko, E. L., Kovryha, N. V. Emotional Intelligence: Conceptualization of the Phenomenon and Its Main Functions. Kyiv: Vyshcha Shkola, 2003. 126 p.
3. Burkalo, N. I. Psychological Features of Emotional Intelligence. Psychological Journal, 2019, Vol. 5, No. 7, pp. 34–49.
4. Lozhkin, H. V. Psychology of Conflict: Theory and Modern Practice. Kyiv: Professional Publishing House, 2007. 416 p.
5. Svyrydenko, I. M. Conflict Proneness of Personality with Different Levels of Maturity: Extended Abstract of PhD Dissertation in Psychology. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2016. 23 p.
6. Bortun, V. O. Systemic Analysis of Constructive Conflict Proneness of Personality. Bulletin of Postgraduate Education, Issue 11(40), 2020. Series: Social and Behavioral Sciences.
7. Baklytska, O. P., Baklytskyi, I. O., Sirko, R. I., Slobodyanyk, V. I. Psychodiagnostics. Psychological Practicum. Lviv: SPOLOM, 2015. 464 p.
8. Thomas, K. W. Conflict and Conflict Management. In: Dunnette, M. D. (Ed.). Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Chicago: Rand McNally, 1976, pp. 889–935.

# MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

UDC 616.311-018-056.83-084:613.84

**Bohdan Kravchenko**

Postgraduate Student, Department of Therapeutic Dentistry

Shupyk National Healthcare University of Ukraine

ORCID: 0009-0003-4511-1994

## IMPACT OF TOBACCO AND NICOTINE PRODUCTS ON DENTAL IMPLANT OUTCOMES: CLINICAL RISKS AND PREVENTIVE STRATEGIES

### **Background.**

Tobacco smoking remains one of the most significant modifiable risk factors in modern implant dentistry. Numerous clinical and experimental studies confirm that tobacco exposure adversely affects bone metabolism, immune response, and vascularization of oral tissues. These effects are particularly critical in the context of dental implantation, where successful osseointegration and long-term peri-implant tissue stability are prerequisites for treatment success.

In recent years, the widespread adoption of alternative nicotine delivery systems, including heat-not-burn (HNB) devices and electronic cigarettes, has created a false perception of reduced biological risk. However, accumulating evidence indicates that nicotine itself, regardless of delivery method, exerts vasoconstrictive, pro-inflammatory, and osteotoxic effects, which may compromise implant survival and increase the incidence of peri-implant diseases.

### **Aim.**

To evaluate the impact of various tobacco and nicotine consumption modalities on peri-implant tissues, implant survival, and oral hygiene status, and to substantiate evidence-based preventive and clinical management strategies for implant patients who use nicotine-containing products.

### **Materials and Methods.**

This extended abstract is based on an integrated analysis of original clinical data and peer-reviewed scientific publications published between 2020 and 2025. The analysis incorporates the author's own clinical research evaluating oral hygiene indices (DI-S, CI-S, OHI-S, MGI, DMFT) among users of conventional cigarettes, heat-not-burn systems, and smokeless tobacco products.

In addition, data from systematic reviews, meta-analyses, and observational studies addressing peri-implant inflammation, marginal bone loss (MBL), probing depth (PD), and implant failure rates in smokers and non-smokers were analyzed. Comparative assessment focused on identifying differentiated risk profiles associated with specific nicotine delivery methods and their relevance to implant therapy planning.

### **Results.**

Clinical and analytical data demonstrate that conventional cigarette smoking is associated with the most pronounced negative impact on dental implant outcomes. Smokers exhibit significantly higher rates of early and late implant failure, increased probing depth, peri-implant inflammation, and marginal bone loss, frequently exceeding 2 mm during the first years of functional loading.

Users of heat-not-burn systems and electronic cigarettes showed moderately reduced tissue destruction compared to traditional smokers; however, persistent peri-implant inflammation, delayed soft tissue healing, and increased biofilm accumulation were consistently observed. Smokeless tobacco users demonstrated localized gingival inflammation and mucosal changes at nicotine contact sites, which may indirectly compromise peri-implant tissue stability.

Importantly, smoking cessation was associated with measurable clinical improvement. Studies indicate that discontinuation of nicotine use for at least 8–12

weeks prior to implant placement contributes to improved vascular response, reduced inflammatory markers, and enhanced osseointegration potential.

### **Discussion.**

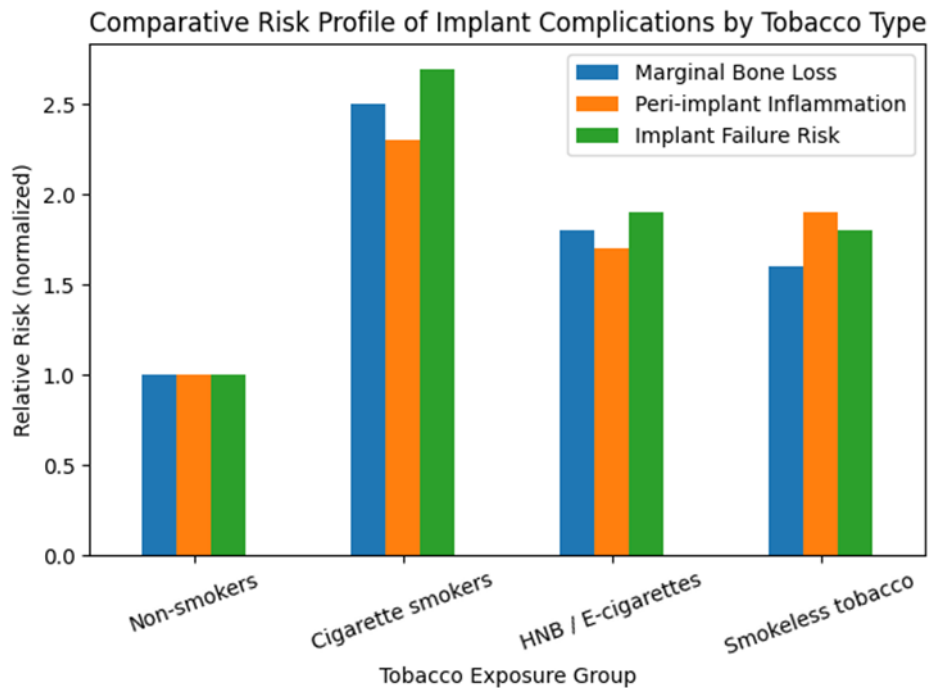
The findings confirm that nicotine exposure represents a critical biological risk factor for implant therapy irrespective of the method of consumption. While alternative nicotine products eliminate combustion-related toxins, nicotine-mediated vasoconstriction, impaired angiogenesis, and immune dysregulation persist. These mechanisms explain the continued susceptibility to peri-implantitis and marginal bone loss in users of non-combustible tobacco products.

From a clinical perspective, implant placement in active smokers should be classified as a high-risk procedure. Comprehensive risk assessment, patient education, smoking cessation counseling, and modification of surgical and prosthetic protocols are essential components of successful treatment planning.

### **Conclusions.**

Tobacco use significantly compromises dental implant outcomes by increasing the risk of peri-implant inflammation, marginal bone loss, and implant failure. Conventional cigarette smoking poses the highest level of risk; however, alternative nicotine delivery systems cannot be considered biologically safe in implant dentistry.

Complete smoking cessation remains the most effective preventive strategy. In patients unable or unwilling to quit nicotine use, individualized risk-oriented protocols—including intensified professional hygiene, shortened maintenance intervals, and strict peri-implant monitoring—are mandatory to improve long-term treatment success (Figure 1).



**Figure 1. Comparative risk profile of marginal bone loss, peri-implant inflammation, and implant failure depending on tobacco exposure (normalized illustrative values).**

#### **REFERENCES:**

1. Kravchenko B. Comparative analysis of statistical data and oral hygiene indices among different groups of smokers. *Bulletin of Medical and Biological Research*. 2025;7(4):8–19.
2. World Health Organization. *Tobacco cessation and oral health integration*. Geneva: WHO; 2017.
3. Baumeister SE, Listl S, Holtfreter B, et al. Causal effect of smoking and cessation on tooth loss. *J Clin Periodontol*. 2025;52(4):539–546.
4. D’Ambrosio F, Pisano M, Amato A, et al. Periodontal and peri-implant health status in traditional vs. heat-not-burn tobacco and electronic cigarette smokers. *Dent J*. 2022;10(6):103.

5. Chaffee BW, Couch ET, Vora MV, Holliday RS. Oral and periodontal implications of tobacco and nicotine products. *Periodontology* 2000. 2021;87(1):241–253.

**Євтушенко Віталій Вячеславович**

к.мед.н., доцент

**Серякова Ірина Юрїївна**

PhD, асистент

**Крамарьов Сергій Олександрович**

д.мед.н., професор

**Палатна Людмила Олександрівна**

к.мед.н., доцент

**Шпак Ірина Володимирівна**

к.мед.н., доцент

**Воронов Олександр Олександрович**

к.мед.н., доцент

Національний медичний університет

імені О.О. Богомольця

М. Київ, Україна

## **ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ПОРОГОВИХ ЗНАЧЕНЬ МАРКЕРУ Е-СЕЛЕКТИНУ ДЛЯ УРАЖЕННЯ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ ПРИ COVID-19 У ДІТЕЙ**

**Анотація.** Проведено ретроспективне когортне дослідження 88 дітей із лабораторно підтвердженим COVID-19 для визначення оптимальних порогових значень біомаркеру Е-селектину. Діти були розподілені на групи з ускладненим та неускладненим перебігом хвороби. Результати показали, що рівень Е-селектину був значно вищим у пацієнтів із ускладненим перебігом ( $p=0,03$ ). ROC-аналіз продемонстрував прогностичну цінність маркеру: рівень Е-селектину дозволяє передбачити ризик розвитку симптомів з боку серцево-судинної системи і ускладнень при COVID-19 у дітей. Оптимальні порогові

значення Е-селектину становили 10,8 нг/мл та 17,616 нг/мл. Висновок: Е-селектин є перспективним біомаркером для моніторингу змін з боку серцево-судинної системи і оцінки ризику ускладненого перебігу COVID-19 у педіатричній популяції.

**Ключові слова:** COVID-19, коронавірусна інфекція, SARS-CoV-2, біомаркер, Е-селектин, діти, серцево-судинна система, діагностика, лабораторно-інструментальна діагностика.

Враховуючи системний характер патогенезу COVID-19 та здатність SARS-CoV-2 уражати різні органи й системи, сучасна медицина потребує вдосконалення діагностичних алгоритмів для пацієнтів із тяжкими формами інфекції. Хвороба супроводжується численними ускладненнями з боку дихальної, серцево-судинної, нервової, ендокринної, травної, сечовидільної та імунної систем, що погіршує прогноз та підвищує ризик летальних наслідків. Водночас наявні методи ранньої діагностики органного ураження обмежені, що обумовлює потребу в пошуку додаткових інформативних підходів [1].

У цьому контексті велике значення має дослідження біомаркерів як інструментів раннього виявлення патологій, оцінки тяжкості захворювання та прогнозування ускладнень. Біомаркери — це біологічні молекули, що відображають перебіг патологічних або фізіологічних процесів і застосовуються для діагностики, моніторингу, оцінки терапевтичного ефекту та стану пацієнта. Залежно від походження та клінічної цінності їх поділяють на гематологічні, коагуляційні, біохімічні, запальні та органно- або тканинно-специфічні [2-4].

Специфічним маркером, що має діагностичне та прогностичне значення при судинних патологіях та тромботичних ускладненнях є біомаркер Е-селектин. Це молекула клітинної адгезії, яка експресується активованими ендотеліальними клітинами у відповідь на дію прозапальних цитокінів. Розчинна форма Е-селектину в сироватці крові розглядається як маркер ендотеліальної дисфункції та ураження серцево-судинної системи [5-7].

У педіатрії E-селектин має особливе значення для оцінки ураження серцево-судинної системи у дітей із COVID-19. У дорослих пацієнтів підвищені рівні ендотеліальних маркерів, включно з E-селектином, корелюють із тяжким перебігом хвороби та несприятливими клінічними наслідками [8]. Аналіз 74 досліджень із понад 7600 пацієнтів показав, що підвищені концентрації E-селектину спостерігалися у хворих із тяжким або летальним перебігом порівняно з пацієнтами з легким перебігом, підтверджуючи зв'язок ендотеліальної дисфункції з тяжкістю COVID-19 [9].

Shi та співавтори (2022) досліджували фактори крові, які сприяють активації та порушенню функції ендотелію у пацієнтів із COVID-19. Для цього людські ендотеліальні клітини піддавали впливу сироватки або плазми від 244 пацієнтів із COVID-19 та 100 пацієнтів із сепсисом, який не був пов'язаний з COVID-19. Концентрації молекул клітинної адгезії, зокрема E-селектину, визначали методом внутрішньоклітинного імуноферментного аналізу. Виявлено, що у хворих на COVID-19 рівень E-селектину був підвищений і корелював із тяжкістю хвороби. Крім того, у цих пацієнтів спостерігали циркулюючі антифосфоліпідні антитіла, які служили надійним індикатором активації ендотелію. Автори припускають, що наявність цих антитіл може відігравати ключову роль у розвитку ендотеліальної дисфункції при COVID-19, що підтверджується підвищенням E-селектину [10].

Мета роботи. Вивчення оптимальних порогових значень маркеру E-селектину щодо ризику виникнення симптомів ураження серцево-судинної системи та ускладненого перебігу при COVID-19 у дітей.

Матеріали та методи дослідження.

Було проведено ретроспективне когортне обсерваційне дослідження за участю дітей віком від народження до 18 років із лабораторно підтвердженим COVID-19, які проходили стаціонарне лікування в КНП «Київська міська дитяча клінічна інфекційна лікарня» (КНП «КМДКІЛ»). Пацієнтів розподілили на дві групи залежно від тяжкості перебігу захворювання: основну групу

склали 42 дитини з ускладненим COVID-19, а контрольну — 46 пацієнтів із неускладненим перебігом захворювання.

Протягом перших 24 годин госпіталізації у всіх дітей брали венозну кров для визначення концентрації біомаркеру E-селектину в сироватці методом імуноферментного аналізу з використанням набору Human E-selectin, SELE (BT-Lab Kit, Китай). Робочий діапазон вимірювань складав 0,1–40 нг/мл, аналітична чутливість — 0,055 нг/мл.

Дослідження проводилося відповідно до Гельсінської декларації, принципів доказової медицини та біоетики, протокол затверджено Локальним етичним комітетом КНП «КМДКІЛ». Інформована згода на участь у дослідженні була отримана. Виконані діагностичні процедури не створювали додаткового ризику для пацієнтів.

Статистичну обробку даних виконували за допомогою програми EZR (версія R 4.4.1). Описові показники наведені у вигляді медіани (Me) та стандартного відхилення (SD). Для порівняння кількісних показників між групами застосовували t-критерій Ст'юдента, а для оцінки кореляційних зв'язків — коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Для побудови багатофакторних моделей використовували ROC-аналіз із визначенням площі під кривою (AUC) та оптимальних порогових значень за Youden Index. Статистична значущість встановлювалася на рівні 5% ( $p < 0,05$ ).

#### Результати.

Для визначення рівня маркеру E-селектину в групах дослідження та виконання статистичного аналізу, ми провели розрахунок інтервальної оцінки біомаркеру у пацієнтів з COVID-19. Результати представлені у таблиці 5.1.

Таблиця 1.

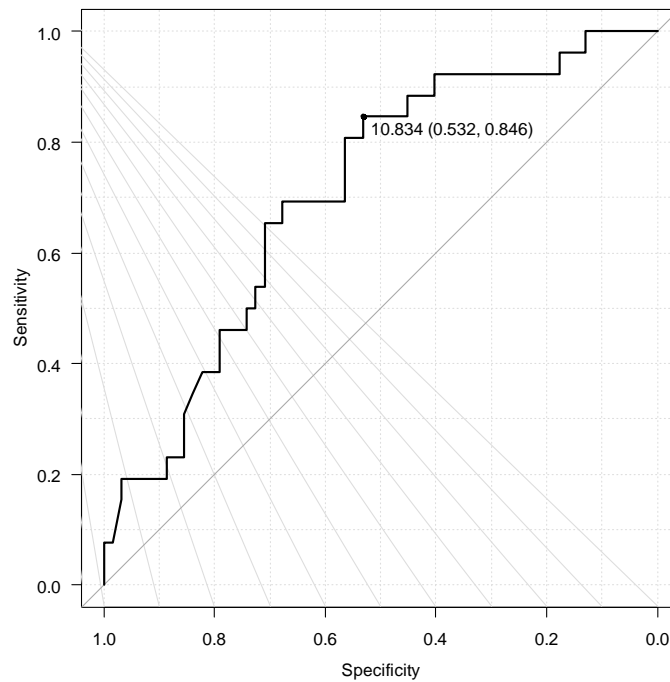
## Інтервальна оцінка Е-селектину у пацієнтів з COVID-19

Параметр	Е-селектин, нг/мл	
	Контрольна група	Основна група
<b>Me±SD</b>	12,02±1,7	15,04±1,9
<b>Мінімум</b>	0,61	4,7
<b>Максимум</b>	31,3	33,3
<b>95% ДІ</b>	8,9-15,7	10,2-24,8

Робочий діапазон вимірювань Е-селектину становить 0,1- 40 нг/мл. За даними розрахунків, наведених в таблиці 1, у пацієнтів основної групи спостерігались достовірно вищі значення Е-селектину в порівнянні з контрольною групою ( $p=0,03$ ).

Рівень досліджуваного маркеру у різних когортах характеризувався значною варіабельністю. Водночас симптоми з боку серцево-судинної системи (зокрема задишка, біль в грудній клітці, тахікардія), а також ускладнений перебіг COVID-19 відзначалися не у кожного пацієнта. У зв'язку з цим було висунуто припущення про наявність взаємозв'язку між концентрацією Е-селектину і ймовірністю ризику виникнення симптомів ураження серцево-судинної системи та ускладненого перебігу COVID-19. З метою перевірки цієї гіпотези застосовано ROC-аналіз. Оптимальні порогові значення для маркеру Е-селектину визначалися з використанням Youden Index. Отримані результати наведено нижче.

На рисунку 1 ми представили прогностичне значення Е-селектину щодо ризику розвитку симптомів з боку серцево-судинної системи при COVID-19 у дітей.

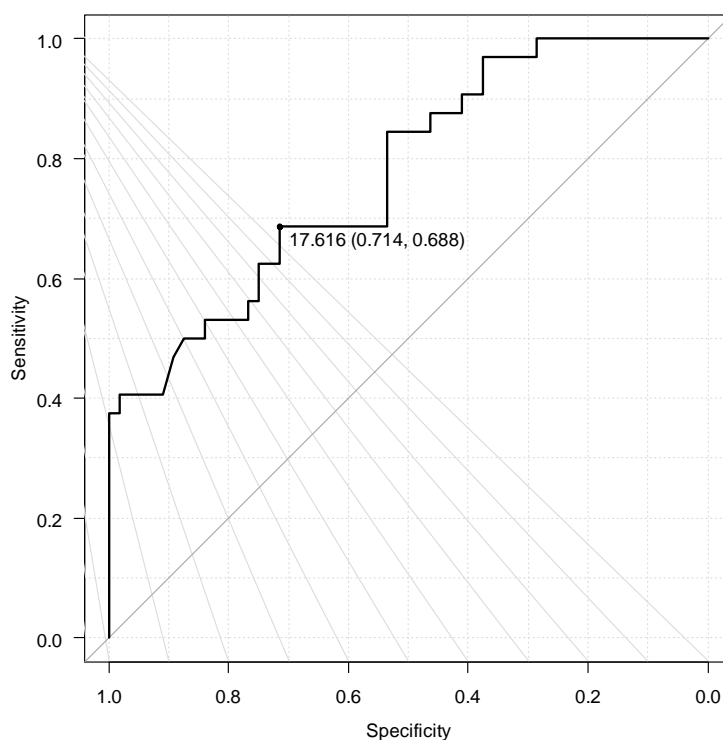


**Рис. 1. ROC-крива маркеру Е-селектину щодо прогнозування ризику розвитку симптомів з боку серцево-судинної системи при COVID-19 у дітей**

З наведених результатів дослідження (рис. 1. ROC-крива маркеру Е-селектину щодо прогнозування ризику розвитку симптомів з боку серцево-судинної системи при COVID-19 у дітей), оптимальне порогове значення Е-селектину для прогнозування ризику розвитку симптомів з боку серцево-судинної системи при COVID-19 у дітей становить 10,8 нг/л. При цьому пороговому значенні чутливість тесту складає 84,6%, специфічність – 53,2%.

Площа під кривою операційних характеристик моделі  $AUC = 0,709$  (95% ДІ 0,594–0,824), статистично значимо ( $p < 0,05$ ) перевищує 0,5, що є свідченням адекватності побудови моделі. Якість моделі оцінена як добра, оскільки  $AUC \geq 0,7$ .

Розрахунок порогового значення Е-селектину для прогнозування розвитку ускладненого перебігу представлені на рисунку 2.



**Рис. 2. ROC-крива маркеру Е-селектину щодо прогнозування ризику розвитку ускладненого перебігу COVID-19 у дітей**

За даними ROC-аналізу встановлено, що оптимальний пороговий рівень маркера Е-селектину для прогнозування ймовірності розвитку ускладненого перебігу COVID-19 у дітей становить 17,616 нг/мл (рис. 2. ROC-крива маркеру Е-селектину щодо прогнозування ризику розвитку ускладненого перебігу COVID-19 у дітей). При цьому чутливість методу складає 68,8%, а специфічність — 71,4%. Площа під ROC-кривою  $AUC=0,775$  (95% ДІ 0,674–0,875) та статистично значуще ( $p<0,05$ ) перевищує значення 0,5, що підтверджує адекватність побудованої моделі. Враховуючи те, що  $AUC \geq 0,7$ , прогностичну якість моделі можна оцінити як добру.

**Висновки.** За результатами аналізу кривих операційних характеристик встановлено прогностичну значущість маркеру Е-селектину щодо ризику виникнення симптомів ураження серцево-судинної системи та ускладненого перебігу COVID-19 у дітей. Порогові значення, асоційовані з прогнозуванням ризику виникнення симптомів з боку серцево-судинної системи та

ускладненого перебігу захворювання для маркеру Е-селектину, становили 10,8 нг/л. (чутливість — 84,6%, специфічність — 53,2%) і 17,616 нг/мл (чутливість — 68,8%, специфічність — 71,4%) відповідно.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schneider M. The Role of Biomarkers in Hospitalized COVID-19 Patients With Systemic Manifestations. *Biomark Insights*. 2022 Jun 26;17:11772719221108909. doi: 10.1177/11772719221108909
2. Snopkowska Lesniak SW, Maschio D, Henriquez-Camacho C and Moreno Cuerda V (2025) Biomarkers for SARS-CoV-2 infection. A narrative review. *Front. Med.* 12:1563998. doi: 10.3389/fmed.2025.1563998
3. Tyagi M, Kapoor I, Mahajan C, Gupta N, Prabhakar H. Brain Biomarkers in Patients with COVID-19 and Neurological Manifestations: A Narrative Review. *J Neuroanaesthesiol Crit Care*,2022;9:10–15. URL: <https://doi.org/10.1055/s-0042-1744395>
4. Серякова ІЮ, Євтушенко ВВ, Крамарьов СО, Шпак ІВ, Палатна ЛО, Дорошенко ВО, Воронов ОО, Дуднікова МО. Значення біомаркерів NSE, S100 та Е-селектину для прогнозування перебігу та тяжкості COVID-19 у дітей. *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція*. 2023;3(54). С.20- 31. DOI: <https://doi.org/10.30978/TB-2023-3-20>
5. Серякова ІЮ, Крамарьов СО, Євтушенко ВВ. Роль ендотелію в патогенезі ураження нервової системи в дітей із COVID-19 за результатами дослідження біомаркера Е-селектину. *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція*. 2024; 4(59).с25-32. DOI: <https://doi.org/10.30978/TB2024-4-25>
6. Серякова ІЮ, Крамарьов СО, Євтушенко ВВ, Кириця НС, Шадрін ВО, Воронов ОО та інші. Ураження серцево-судинної системи у дітей з COVID-19. *Сучасна педіатрія. Україна*. 2023, 5(133): 6-16. DOI: <https://doi.org/10.15574/SP.2023.133.6>.

7. Zhang J, Huang S, Zhu Z, Gatt A, Liu J. E-selectin in vascular pathophysiology. *Front. Immunol.* 2024, 15:1401399. DOI: <https://doi.org/10.3389/fimmu.2024.1401399>
8. Yevtushenko V, Seriakova I, Kramarov S, et al. Cardiovascular disorders in children with COVID-19. *Child's health*, 2023, 18(5), 352–361. <https://doi.org/10.22141/2224-0551.18.5.2023.1613>
9. Mohebbi A, Haybar H, Nakhaei Moghaddam F, Rasti Z, Vahid MA, Saki N. Biomarkers of endothelial dysfunction are associated with poor outcome in COVID-19 patients: A systematic review and meta-analysis. *Rev Med Virol.* 2023 Jul;33(4):e2442. DOI: <https://doi.org/10.1002/rmv.2442>
10. Shi H, Zuo Y, Navaz S, Harbaugh A, Hoy CK, et al. Endothelial Cell-Activating Antibodies in COVID-19. *Arthritis Rheumatol*,2022; 74(7):1132-1138. DOI: <https://doi.org/10.1002/art.42094>

**Petro Zamiatin**

Doctor of Medical Sciences, Professor  
Kharkiv National Medical University  
Kharkiv, Ukraine

**Vasyl Kritsak**

Kandydat of Medical Sciences, Docent  
National Technical University  
«Kharkiv Polytechnic Institute»

**Denis Zamiatin**

Kandydat of Medical Sciences, Assystent  
Kharkiv National Medical University  
Kharkiv, Ukraine

**Daria Lazebna**

scientific singing  
State Institution "Institute of General Emergency  
Surgery V.T. Zaitsev of the National Academy  
of Medical Sciences of Ukraine"

**Alina Vakulenko**

Student  
Kharkiv National Medical University  
Kharkiv, Ukraine

**PULMONARY HEMORRHAGE: DIAGNOSTIC AND SURGICAL TACTICS  
AT THE MODERN LEVEL**

**Annotation:** Pulmonary hemorrhage (PH) is a serious, often fatal complication of various, most often inflammatory, diseases of the respiratory system. Unfortunately, at present there is no unified system of organizational and therapeutic

and diagnostic measures for providing assistance to patients with PH. Some clinicians are supporters of conservative therapy, others are supporters of surgical treatment methods. The nature and duration of conservative therapy, as well as indications for urgent operations, are still being discussed. All of the above allows us to state that the problem of treating patients with PH is relevant, requires further scientific research and practical solutions.

**Keywords:** Pulmonary hemorrhage, chronic bronchitis, bronchiectasis, diagnostics, surgical treatment, endobronchial occlusion

The aim of the work was improving the results of diagnosis and surgical treatment of pulmonary hemorrhages of various etiologies.

Pulmonary hemorrhage (PH) is a serious, often fatal complication of various, most often inflammatory, diseases of the respiratory system [1, p. 31].

For a long time, the most common cause of PH was pulmonary tuberculosis. In the last 20-30 years, PH has become more common in patients with nonspecific purulent-destructive lung diseases. Today, PH accounts for 1-4% of the total number of hemorrhages, while the mortality rate from this complication, which arose in connection with chronic nonspecific lung diseases, has reached 59-80% [2, p. 118]. Fatal cases of pulmonary hemorrhage are mainly due not to blood loss, but to asphyxia, even with a small amount of bleeding. The causes of PH can be various diseases and injuries of the chest and various organs and systems [3, p. 111, 4, p. 869, 5, p. 1354, 6, p. 75].

If the degree of LC can be assumed based on clinical examination methods, then diagnosing the cause of LC always causes great difficulties. The admission of a patient to the clinic with a diagnosis of LC always requires the immediate participation of doctors of various specialties for a comprehensive clinical and instrumental examination and the simultaneous implementation of a number of therapeutic measures aimed at preserving the patient's life [7, p. 2].

Unfortunately, at present there is no unified system of organizational and therapeutic and diagnostic measures for providing assistance to patients with LC.

Some clinicians are supporters of conservative therapy, others are supporters of surgical treatment methods. The nature and duration of conservative therapy, as well as indications for urgent operations, are still being discussed [8, p. 1330].

Thus, all of the above allows us to state that the problem of treating patients with pulmonary hemorrhage is relevant, requires further scientific research and practical solutions.

The aim of the study was to improve the quality and informativeness of diagnostics and the effectiveness of treatment of patients with pulmonary hemorrhage of various etiologies.

The work is based on an analysis of the effectiveness of a comprehensive examination and treatment of 96 patients who were admitted to the thoraco-abdominal department of the V.T. Zaitsev Institute of Pulmonary and Pulmonary Medicine of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine for the period from 2015 to 2024 with a diagnosis of pulmonary hemorrhage. Depending on the cause of the bleeding, all patients were divided into 2 clinical groups. The study of the effectiveness of the use of physical factors of influence in bronchological treatment in the complex treatment of obstructive inflammatory diseases of the bronchi was carried out in 49 patients with chronic bronchitis and bronchiectasis (main group). All patients in this group showed low efficacy of previously administered drug therapy and traditional bronchological care.

Thus, all of the above allows us to state that the problem of treating patients with pulmonary hemorrhage is relevant, requires further scientific research and practical solutions.

The aim of the study was to improve the quality and informativeness of diagnostics and the effectiveness of treatment of patients with pulmonary hemorrhage of various etiologies.

The work is based on an analysis of the effectiveness of a comprehensive examination and treatment of 96 patients who were admitted to the thoraco-abdominal department of the V.T. Zaitsev Institute of Pulmonary and Pulmonary Medicine of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine for the period

from 2015 to 2024 with a diagnosis of pulmonary hemorrhage. Depending on the cause of the bleeding, all patients were divided into 2 clinical groups. The study of the effectiveness of the use of physical factors of influence in bronchological treatment in the complex treatment of obstructive inflammatory diseases of the bronchi was carried out in 49 patients with chronic bronchitis and bronchiectasis (main group). All patients in this group showed low efficacy of previously administered drug therapy and traditional bronchological care.

Thus, all of the above allows us to state that the problem of treating patients with pulmonary hemorrhage is relevant, requires further scientific research and practical solutions.

The comparison group included 47 patients with purulent-inflammatory diseases of the bronchi, 11 (23.5%) people suffered from BEH and 36 (76.5%) people from CHB. Of these, 28 (59.6%) were women and 19 (40.4%) were men. The age of the patients ranged from 17 to 66 years, the average age was  $42.3 \pm 1.5$  years. The duration of the disease was on average  $12.3 \pm 0.46$  years. Severe course of the disease was observed in 34 (72.5%) patients, in 10 (21.6%) - severe, in 3 (5.9%) patients there was a disability of the 2nd group according to the main disease. The course of the underlying disease was complicated in 16 (34.1%) patients with respiratory failure (RF) - stage 1, in 20 (42.5%) - RF stage 2, in 6 (12.8%) - RF stage 3, in 5 (10.6%) patients chronic pulmonary heart was diagnosed. Thus, patients with HF and BEH in the main group and the comparison group did not have significant differences in age, severity and duration of the disease, the presence of similar concomitant diseases and had comparable clinical manifestations in terms of severity. The average age, diagnosis and nature of the operations performed in patients in the main and comparison groups were generally the same, which made these groups comparable.

All patients underwent a comprehensive X-ray examination, ultrasound, CT scan upon admission. In addition, fiberoptic bronchoscopy or video bronchoscopy was performed. When analyzing clinical symptoms in patients admitted with LC, regardless of the duration, nature and prevalence of the process, it was found that the leading symptoms were cough with blood, which bothered all patients. At the same

time, in 84 (87.5%) patients, cough was accompanied by discharge of mucopurulent or purulent sputum. 12 (12.5%) patients were bothered by a dry, "barking", painful cough. The second most frequent symptom was shortness of breath with light physical exertion, which bothered 55 (57.3%) patients. High temperature was noted in 19 (19.8%) patients, subfebrile — in 20 (20.9%) patients.

X-ray examination (chest scan in direct and lateral projections) performed in all 96 patients admitted with a diagnosis of LC revealed deformation and enhancement of the pulmonary pattern in 55 (57.3%) patients; signs of emphysema combined with moderate peribronchial fibrosis in 26 (27.1%) patients. Reticular pneumosclerosis occurred in 24 (25%) patients, peribronchial infiltration with a characteristic uniform thickening of the bronchial walls without clear external contours, as well as severe opacification associated with the flattened root of the lung in 17 (17.8%) patients. Signs of volumetric reduction of the segment or lobe were noted in 4 (4.2%) patients, and central lung cancer was suspected in 6 (6.3%) patients.

All the above-described changes in lung tissue indicated possible diseases that could cause LC (with focal lesions, volumetric and cavity formations). According to the radiographs of all 96 patients, conclusions were made about the side of the lesion, the presence of hydrothorax - in 28 (29.3%) patients, the degree of stagnation in the small circle of blood circulation - in 5 (5.3%) patients. However, it was not possible to identify the source of LC, based on the data of survey and linear X-ray images. Thus, the informativeness of the screening radiological method of examination of patients with LC was 68.2%.

Computed tomography (CT) was performed to clarify the diagnosis, localization and prevalence of the pathological process in 46 (48.1%) patients with LC. The informativeness of this research method was 98.94%. However, as a rule, CT was performed within the first week from the moment of admission, after bronchoscopy, and only in 9 cases urgently. All patients with LC of the main group underwent bronchoscopic sanitation for the purpose of hemostasis as the first stage. As a result of the performed complex hemostasis, grade I bleeding was stopped during the first procedure in 46 (94.1%) patients, while a single relapse was noted in only 3 (6.2%).

Among patients with LC of the II degree, relapse was noted in 12 (24.5%), and 2 of them (4.2%) had LC of the II-III degree. These patients underwent urgent angiography with embolization of the bleeding vessel. Patients with stage III LC underwent emergency tamponade of the bronchus with a hemostatic sponge after visualization of the source of bleeding.

Bronchoscopic examination began with the sanitation of the bronchial tree with "icy" saline, introducing it through a catheter passed through the biopsy channel of the endoscope, followed by aspiration. After the source of bleeding was established and its intensity was determined, bronchoobturators were installed in the mouth of the bleeding bronchus in 9 patients. Sanitation bronchoscopies were performed 2 times a week. As a sanitation solution, 1% dioxidine solution was used in 4.2% soda solution in an amount of 60.0-80.0 ml per sanitation.

During the endobronchial procedure, the degree of intensity of bleeding was established on the basis of the following endoscopic signs. Thus, for the I stage of LK, liquid blood or clots were visible in the lumen of one lobar or segmental bronchus. For the II stage of LK, the presence of blood in all bronchi of one lung with its predominance in one or another area was characteristic. For the III stage There was thin blood and clots in the bronchi of both lungs.

In addition to the generally accepted endoscopic sign of a jet of blood from the segmental bronchus, signs of ongoing pulmonary hemorrhage included the formation of a blood trail from a segmental or segmental bronchus, including from under the thrombus that carries them, as well as the presence of a thrombus carrying the segmental bronchus with a large number of blood traces (smear) in the lower and upper sections of the bronchial tree.

It should be emphasized that the Institute's clinic has developed and successfully implemented a method for preventing LC by bronchoscopic temporary occlusion of the bronchi, which is based on the method developed and implemented in our clinic for preventing postoperative complications in patients with indications for elective pneumonectomy. It includes endovascular occlusion of bronchial arteries on the side of bleeding from the lung parenchyma. In this case, the affected lung is collapsed by

introducing bronchoobturators into the lumen of the lobar bronchi, starting from the lower one.

Also, for endobronchial temporary occlusion of the bronchus in order to stop the LC in the clinic, we use a device-bronchoobturator developed and implemented by us, which contains a flexible hollow body of variable cross-section with an internal opening of the body, on the one hand, of a cylindrical shape, and on the other - a flattened and petal-like valve with edges.

Such endobronchial occlusion during endoscopy allows you to prevent blood aspiration into other parts of the bronchial system, in a number of cases to finally stop the LC, and if the next operation is necessary - to increase the time for preparation and improve the conditions for its performance.

Taking into account the fact that emergency surgical interventions performed at the height of the LC are characterized by high trauma, severe postoperative complications and high mortality, the urgent need to develop new effective minimally invasive and affordable methods of treating patients of this difficult contingent of patients becomes clear [9, p. 63].

In the clinic of the Institute, a number of minimally invasive interventions for pulmonary embolism were performed using the developed bronchoobturators using bronchoscopy. In conclusion, it should be noted that in the clinic of the Institute, out of 96 patients with pulmonary embolism of various degrees, 34 (35.5%) patients had prolonged bleeding. This forced us, along with generally accepted medical measures, to perform a complex bronchoscopic hemostasis, which includes a sanitation bronchoscopy with one of the hemostatic solutions in a volume of up to 100.0 ml in the aquapuration mode. After sanitation and visualization of the source of bleeding, 32 (33.4%) patients underwent tamponade of the bronchus, which is the source of pulmonary hemorrhage. 3 (3.2%) patients underwent emergency angiography and embolization of the bleeding vessel. One patient was operated on at the height of active, ongoing bleeding.

Thus, it should be concluded that in the treatment of patients with pulmonary hemorrhage, along with generally accepted measures to stop bleeding, including the

creation of hypotension and intensive hemostatic therapy, it is advisable to use complex endobronchial hemostasis, consisting of remedial bronchoscopies and tamponade (bronchoobturation) of the bleeding bronchus.

### **REFERENCES:**

1. Luzan LV. Leheneva krovotecha. Ukrainskyi pulmonolohichniy zhurnal. 2009;4:28-32.
2. Krytsak VV. Uskladnennia pislia pnevmonektomii ta metody yikh profilaktyky i likuvannia. Eksperymentalna i klinichna medytsyna. 2017.2(75):115-20.
3. Ch. Koutsouroumpa, V. Leivaditis, F. Mulita et al. Lung parenchymal trauma biomechanics, mechanisms, and classification: a narrative review of the current knowledge. *Kardiochirurgia i Torakochirurgia Polska/Polish Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery*.2025.22(2). 100-111. DOI: <https://doi.org/10.5114/kitp.2025.152221>.
4. Helsloot D, Fitzgerald MC, Lefering R, Verelst S, Missant C; TraumaRegister DGU®. The first hour of trauma reception is critical for patients with major thoracic trauma: a retrospective analysis from the TraumaRegister DGU. *Eur J Anaesthesiol* 2023; 40: 865-873.
5. O'Donovan S, van den Heuvel C, Baldock M, Humphries MA, Byard RW. Fatal blunt chest trauma: an evaluation of rib fracture patterns and age. *Int J Legal Med* 2022; 136: 1351-1357.
6. Rovida S, Orso D, Naeem S, Vetrugno L, Volpicelli G. Lung ultrasound in blunt chest trauma: a clinical review. *Ultrasound* 2022; 30: 72-79.
7. Teixeira J, Valenca JTS, de Albuquerque Wanderley M. Main pulmonary artery injury after penetrating chest trauma: case report. *Int J Heart Vasc System* 2023; 3: 1-3.
8. Lewis BT, Herr KD, Hamlin SA, Henry T, Little BP, Naeger DM, Hanna TN. Imaging manifestations of chest trauma. *Radiographics* 2021; 41: 1321-1334.

9. Khuda M, Hrubnik V, Severhin V, Dubenko D. Maloinvazyvni metody likuvannia lehenevykh krovotech. UNMMZh. 2023;2:61-7.

**Обозна Вікторія Василівна**

**Красовська Катерина Олександрівна**

Харківський національний медичний університет

Харків, Україна

**АСПЕКТИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ АКУШЕРКИ ІЗ  
ЖІНКАМИ З ТРИВОЖНО-ФОБІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ У  
ПЕРИНАТАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ**

**Анотація.**

**Актуальність.** Пролонгованість військового стану в країні призводить до зростання тривожно-фобічних розладів серед населення. Найбільший відсоток ураження даним невротичним розладом спостерігається у дітей, вагітних жінок та жінок у післяпологовому стані. Умови невизначеності, постійної загрози та психологічного навантаження спричиняють негативний вплив на психоемоційну сферу жінок у перинатальному періоді, що створюють для медичних сестер пологових будинків додаткову необхідність у наданні комплексної підтримки майбутнім матерям. Тривожно-фобічні розлади у пацієнтів, які виникають на тлі військового стану, вимагають від акушерів відповідного розуміння психологічної проблеми жінок у перинатальному періоді та правильно підібраної моделі поведінки, яка допоможе жінкам почуватися у безпеці, відчувати впевненість та зменшити рівень стресу на тлі війни та вагітності.

**Мета.** Проаналізувати особливості аспектів психосоціальної взаємодії акушерів із жінками з тривожно-фобічними розладами у перинатальному періоді в умовах війни та визначити актуальні стратегії взаємодії пацієнта та медичного працівника.

**Матеріали та методи.** При написанні наукової статті було використано джерела PubMed та Medline, наукову літературу, проведено огляд джерел Scopus, GoogleScholar та Web of Science, використано опитувальник Шкала тривоги Спілбергера-Ханіна (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) через платформу Google-Forms. Опитувальник був проведений серед 20 жінок-респондентів у перинатальному періоді Харківської області.

**Етика дослідження.** Дослідження проведено із дотриманням етичних стандартів Гельсінської декларації Всесвітньої медичної асоціації (1964-2024), Міжнародних рекомендацій CIOMS (Council for International Organizations of Medical Sciences, Ради міжнародних організацій медичних наук) та ICH (International Council for Harmonisation (of Technical Requirements for Pharmaceuticals for Human Use), а також статті 28 Конституції України, статті 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992), Наказу Міністерства охорони здоров'я України No 690 від 23.09.2009. Учасники дослідження надали інформовану згоду на участь у забезпеченні анонімності та конфіденційності, на обробку даних результатів дослідження.

**Результати.** Нами було систематизовано стратегію якісної психосоціальної підтримки, яка включає основні напрями сестринського супроводу та обов'язків акушерів у сучасних умовах країни.

**Висновки.** Сестринський супровід жінок у перинатальному періоді потребує комплексного надання психоемоційної підтримки, адже майже кожна друга жінка має наявний тривожно-фобічний розлад або високий шанс його виникнення. Акушери мають адаптуватися до лабільного психоемоційного стану пацієнтів та розроблювати нові стратегії поведінки для якісного забезпечення психологічної підтримки, створення почуття безпеки та надійності для жінок у перинатальному періоді під час воєнного стану.

**Ключові слова:** Медичний супровід, стресові розлади, невротичні розлади, вагітність.

ASPECTS OF PSYCHOSOCIAL INTERACTION BETWEEN MIDWIVES AND WOMEN WITH ANXIETY-PHOBIC DISORDERS IN THE PERINATAL PERIOD IN WAR CONDITIONS: short communication

*Obozna V.V.<sup>1</sup>, Krasovska K.O.<sup>1</sup>*

<sup>1</sup>*Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine*

**Abstract.** Background. The prolonged martial law in the country leads to an increase in anxiety-phobic disorders among the population. The highest percentage of people affected by this neurotic disorder is observed in children, pregnant women, and postpartum women. Conditions of uncertainty, constant threat, and psychological stress have a negative impact on the psycho-emotional sphere of women in the perinatal period, which creates an additional need for maternity hospital nurses to provide comprehensive support to expectant mothers. Anxiety-phobic disorders in patients that arise against the background of wartime require midwives to have an appropriate understanding of the psychological problems of women in the perinatal period and a properly selected behavioral model that will help women feel safe, confident, and reduce stress levels against the background of war and pregnancy.

**Aim.** Analysis the specific aspects of psychosocial interaction between midwives and women with anxiety-phobic disorders in the perinatal period in war conditions and to apply current strategies for patient-medical worker interaction.

**Materials and Methods.** The methods of analyzing PubMed and Medline sources, scientific literature, a review of Scopus, Google Scholar, and Web of Science sources were used. The Spielberger-Khanin State-Trait Anxiety Inventory (STAI) questionnaire was used via the Google Forms platform. The questionnaire

was administered among 20 female respondents in the perinatal period of the Kharkiv region.

**Results.** We have systematized a strategy for high-quality psychosocial support, which includes the main areas of nursing care and the responsibilities of midwives in the modern conditions of the country.

**Conclusions.** Nursing care for women in the perinatal period requires comprehensive psycho-emotional support, as almost every second woman has an existing anxiety-phobic disorder or a high chance of developing it. Midwives must adapt to the labile psycho-emotional state of patients and develop new behavioral strategies to provide high-quality psychological support, create a sense of safety and reliability for women in the perinatal period during martial law.

**Key words.** Medical support, stress disorders, neurotic disorders, pregnancy.

## **Вступ**

Військовий стан став причиною виникнення у населення різних регіонів країни стрессогенних та невротичних розладів, які лише прогресують в умовах постійної небезпеки та невизначеності. Вагітні жінки є однією із найбільш уражених ланок населення через підвищений рівень тривожності та стресу, який супроводжує їх під час та після вагітності [1]. Відповідно до наукових досліджень даної галузі, доведено закономірності виявленого у вагітних жінок підвищеного рівня гормону стресу - кортизолу. Гормональний дисбаланс глюкокортикоїдів може спричинити у жінок передчасні пологи, народження дитини із низькою вагою тіла або подальшими психофізичними аномаліями розвитку дитини у перинатальному та постнатальному періодах [2].

З огляду на статистику звернень майбутніх матерів за психологічною допомогою, питання впливу збройної агресії на психоемоційну сферу вагітних жінок з кожним роком набуває все більшої актуальності. Вітчизняні та сучасні науковці, такі як Виготський Л.С., Проскурняк О.П., Коротаєва А.А., Бациліова О.В., Герасименко Л.О., Скрипніков А.М., Ісаков Р.І. та ін.,

наголошували на важливості гармонійного перебігу вагітності та важливості усунення стресогенних впливів як однієї із найважливіших складових народження здорової дитини [1, 3-8]. В умовах війни стає дедалі складніше забезпечувати вагітним жінкам психоемоційну підтримку та створювати для них почуття безпеки та надійності у пологових будинках. Комфортні умови, створенні для породіль, акцентують увагу на спокійній атмосфері, яка має нагадувати домашню, із активним включенням звичних для пацієнтів предметів побуту, але навіть ці умови не завжди сприяють зниженню негативного емоційного стану у військовий час.

Запобіганням негативному впливу дистресу на ментальне здоров'я жінок є якісна та позитивна комунікація та психосоціальна підтримка зі сторони медичних сестер - акушерів, які надають пацієнтам пологового будинку комплексний сестринський супровід та догляд. З урахуванням підвищеного рівня тривожності та стресу жінок у перинатальному періоді, зростає кількість пацієнтів із діагностованими тривожно-фобічними розладами при яких наявний гострий страх при відсутності справжньої небезпеки або загрозливих для життя обставин. Відповідно до МКХ-10 група цих розладів включає в себе такі синдроми, як агорафобія, соціальні фобії та неврози, іпохондріальні розлади, панічні розлади із проявами епізодичних пароксизмальних страхів, генералізовані тривожні та депресивні розлади [9].

Перед акушерами пологових будинків постає важлива задача встановлення успішного соціального контакту із жінками у перинатальному періоді, під час якого медичний працівник є однією із провідних ланок забезпечення моральної підтримки для ментального здоров'я жінок. Лабільність емоційного стану даної категорії пацієнтів змушує медичних фахівців акушерської справи спиратися на індивідуалізований підхід до кожної жінки, що ускладнюється наявністю у них тривожно-фобічних розладів на тлі загальної тривожності та стресу.

Окрім надання психоемоційної підтримки, перед акушерками постають інші завдання професійного фаху: проведення загальних та клінічних обстежень вагітних жінок та новонароджених, стерилізація матеріалів, використання та введення анальгетиків, прекурсорів згідно призначення лікаря та нормативно-правових вимог, контроль якості прибирання пологових залів, ведення медичної документації, підготовка пологового залу відповідно до встановлених норм та стандартів, надання покрокових роз'яснень породіллю та її партнеру щодо догляду за новонародженим, тощо [10]. Відповідальність та кількість обов'язків, з якими у професійній діяльності стикається акушер, часто призводять до занедбання, зменшення емпатії до пацієнтів та відсутності мотивації та бажання шукати стратегії правильного психологічного, емоційного та соціального підходу до пацієнтів, внутрішньоемоційний стан яких ускладнений наявністю невротичних та стресогених розладів.

**Метою** даної роботи є проаналізувати особливості аспектів психосоціальної взаємодії акушерів із жінками з тривожно-фобічними розладами у перинатальному періоді в умовах війни та визначити актуальні стратегії взаємодії пацієнта та медичного працівника.

**Матеріали та методи.** Нами було досліджено джерела PubMed та Medline, використано наукову літературу, проведено огляд джерел Scopus, GoogleScholar та Web of Science. З метою виявлення динаміки частоти виникнення та наявності у жінок перинатального періоду вагітності різновидів тривожно-фобічних розладів, нами було проведено емпіричне дослідження через опитувальник Шкала тривоги Спілбергера-Ханіна (State-Trait Anxiety Inventory, STAI). Анкетування було проведено у онлайн-форматі через платформу Google-Form, що забезпечило респондентам невимушене середовище у комфортних та безпечних для них умовах проходження тесту. У дослідженні взяли участь 20 жінок у перинатальному періоді вагітності Харківської області та надали дозвіл для публікації анонімних результатів анкетування. Це допомогло виявити, наскільки варіюється частота

виникнення даного розладу в умовах військового стану та наскільки часто працівники пологових будинків стикаються із пацієнтами даної нозології психічних розладів.

**Результати.** Відповідно до результатів опитувальника Шкала тривоги Спілбергера-Ханіна 75% жінок мають підвищений рівень тривожності (15 жінок), 20% - помірний рівень тривожності (4 респондента) та 5% - низький рівень (1 респондент). Зазначається, що у 9 учасників опитувальника були офіційно діагностована наявність тривожно-фобічних розладів, ще 4 респондента підозрювали наявність даного розладу та підтвердили свої підозри результатами тесту.

Відповідно до отриманих даних емпіричного дослідження, доведено, що акушери систематично мають справу із пацієнтами перинатального періоду вагітності із наявними діагностованими тривожно-фобічними розладами або тими, які потребують звернення до відповідного спеціаліста та подальшого професійного діагностування. Це призводить до того, що медичні працівники мають переосмислювати наявні стратегії поведінки із роділлям та породіллям, враховуючи постійні наявні в них стресові прояви психофізичного характеру пов'язані із вагітністю та нестабільністю оточуючого середовища в умовах війни [3, 7, 11-14].

**Обговорення результатів.** Акушер, в межах професійної взаємодії із породіллям, має комбінувати у собі такі якості, як впевненість, цілеспрямованість, емпатію, турботу, вміння створювати позитивну атмосферу при комунікації із пацієнтами, створювати атмосферу безпеки та надавати психологічну підтримку. Для вагітних жінок, які страждають тривожно-фобічними розладами, характерними є прояви страху та тривоги без вагомих або адекватних підстав, що може супроводжуватися агресивною поведінкою в бік медичних фахівців пологового будинку, відмовою до встановлення та підтримання соціальної комунікації та прояви замкнутості, відсутність відчуття довіри до усього медичного персоналу [9]. Досвід демонструє, що багато жінок намагаються самостійно долати надмірні прояви тривожності

через вживання тютюнових, алкогольних виробів, наркотичних препаратів. Через це відбувається посилений вплив на ментальне здоров'я майбутньої матері, з можливими подальшими ускладненнями у загальному психофізичному анамнезі породіллі та дитини. Відповідно до цього, відмова від шкідливих звичок є оптимальним варіантом, але насправді також впливає на підвищений рівень стресу у жінок, ускладнюючи перебіг тривожно-фобічних розладів або провокуючи їх появу. Перераховані аспекти ускладнюють не тільки виконання обов'язків медичних сестер-акушерок, а й негативно впливають на загальний перебіг вагітності, здоров'я матері та дитини через надмірний вплив стресу на організм.

Психосоціальна взаємодія акушера та жінок у перинатальному періоді вагітності має базуватися на встановленню почуття довіри та безпеки, емпатійних проявів з боку медичного фахівця, які яскраво виражені вербальними та невербальними способами комунікації, задіяванні активного слухання скарг, турбот та переживань пацієнток, дотримання професійного етикету з урахуванням ввічливості та поваги, активне включення зорового контакту, що підсилює почуття довіри між акушером та жінкою, наявність психоемоційної підтримки майбутньої матері та її партнера.

Враховуючи основні тези взаємодії пацієнток пологових будинків та медичного персоналу, нами було систематизовано стратегію психосоціальної взаємодії за такими компонентами:

- 1) Проведення попередніх бесід та добровільних скринінгових анкетувань для виявлення стресових проявів та підвищеної тривожності у вагітних. На етапі нагляду це дозволить глибше зрозуміти внутрішньособистісні переживання жінок у перинатальному періоді перебігу вагітності, виділити пацієнток з наявними тривожно-фобічними розладами або їх високим ризиком утворення.

- 2) Налагодження психоемоційного контакту на ранніх стадіях вагітності. Медичний персонал має створити довірливі відношення із пацієнтками, що

складніше досягається на більш пізніх етапах при занедбанні налагодження контакту на попередніх термінах.

3) Індивідуальний підхід до кожної родиллі, але без акцентування уваги на нав'язаному невротичному розладі жінки. Акушер завжди має бачити спочатку людину, а не її анамнез.

4) Створення атмосфери передбачуванності, яку виключає надмірна кількість несподіваних подій, які не були обговорені із пацієнтом.

5) Чіткість та емпатійність комунікації. Короткі та прості фрази, без надмірної медичної термінології, яка може бути незрозумілою пацієнту, є запорукою спокійного спілкування на взаємодовірі та приязній позитивній атмосфері. Акушеру неприпустимо застосовувати тиск на прийняття рішень жінок перинатального періоду вагітності, нав'язувати своє бачення проблеми або сприяти утворенню та закріпленню надмірних фобій та страхів без зрозумілих та логічно обгрунтованих причин, що є основною проблематикою при тривожно-фобічних розладах.

6) Залучення мультидисциплінарної команди супроводу породиллі, де вагітним надаються послуги неонатолога, психолога або психіатра за необхідністю.

7) Ознайомлення жінок із техніками саморегуляції, які допоможуть зберігати спокій та позитивно вплинуть на зменшення стресових та тривожних проявів під час вагітності. До таких технік рекомендовано включати дихальні вправи, техніка афірмації для підтримання позитивного мислення, арт-терапевтичні техніки, активно пропонувати жінкам залучатися до сеансів йоги для вагітних, тощо.

8) Сестринський супровід під час та після пологів.

9) Систематичне проведення анкетування «Единбурзька шкала післяпологової депресії». Опитувальник допомагає жінкам післяпологового періоду відобразити суб'єктивну оцінку свого емоційного стану, виявити на ранніх стадіях можливі депресивні прояви та вчасно звернутися за допомогою відповідних фахівців.

Дана модель взаємодії спирається на психологічному розумінні жінок із тривожно-фобічними розладами. Потреба у розумінні, створенні безпечних умов для народження дитини, почуття надійності та безпеки, подоланні ірраціональних страхів не завжди може бути досягнута із партнером, тож роділлі важливо отримувати індивідуалізовану та диференційовану допомогу з боку акушерів, які підлаштовуються під сучасні виклики медицини та розуміються на психологічному аспекті взаємодії із пацієнтами в умовах війни.

### **Висновки**

Розкриття особливостей комунікації із жінками перинатального періоду вагітності з тривожно-фобічними розладами висвітлило нову модель психосоціальної взаємодії акушерів із породіллям, де головний акцент спрямований на підтримці, емпатії та створенні умов передбачуванності, що особливо важливо для вагітних жінок у неспокійні часи військової агресії та загальної нестабільності навколишнього світу.

Перспективи подальшого аналізу та покращення стратегії психосоціальної взаємодії акушерів із вразливою до тривожно-фобічних розладів ланкою населення - вагітних жінок - є сучасною провідною задачею в галузі сестринської та акушерської справи. Обізнаність та пристосування до нових психологічних викликів, причиною яких є війна, стає фактором утворення нових досліджень даної галузі, які досліджують шляхи покращення взаємодії акушера та пацієнта, психологічні аспекти їх комунікації.

### **Фінансування та подяки**

Дослідження було проведено як приватна ініціатива авторів, не отримувало фінансування від грантових програм, а тема дослідження не була офіційно зареєстрована в державному реєстрі наукових тем.

## Внесок авторів.

Автори \ Внесок	A	B	C	D	E	F
Обозна В.В.	+	+	+	+	+	+
Красовська К.О.	+				+	+

### Примітки:

A – концепція;

B – дизайн;

C – збір даних;

D – статистична обробка та інтерпретація даних;

E – написання або критичне редагування статті;

F – схвалення фінальної версії до публікації та згода нести відповідальність за всі аспекти роботи.

### Декларації

Конфлікт інтересів відсутній.

Усі автори дали згоду на публікацію статті, на обробку та публікацію їхніх персональних даних.

Автори рукопису заявляють, що під час проведення досліджень, підготовки та редагування цього рукопису вони не використовували жодні інструменти чи сервіси генеративного штучного інтелекту (ШІ) для виконання завдань, перелічених у Таксономії делегування генеративного ШІ (Generative AI Delegation Taxonomy, GAIDeT, 2025). Усі етапи роботи виконувалися авторами особисто.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Собко Т. Особливості психологічного дистресу у вагітних жінок у часі війни: крос-секційне дослідження: магістерська робота. Український католицький університет, кафедра клінічної психології. Львів: УКУ, 2024,

- 85 с. [Інтернет]. Доступний у: <https://er.ucu.edu.ua/items/867065c3-8f38-481a-b6d5-2b5d566634bf>
2. Bendavid E, Voerma T, Akseer N, Langer A, Malembaka EB, Okiro EA, et al. The effects of armed conflict on the health of women and children. *Lancet*. 2021; 397(10273):522-32. DOI: 10.1016/S0140-6736(21)00131-8. PMID: 33503456.
  3. Матохнюк Л.О, Оверчук В.А. Вплив війни на психологічний стан вагітних жінок. [Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки]. 2024;11(1):68-73. Доступний у: <https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua/article/view/16417>
  4. Ботезату Т.А. Психологічні особливості емоційних станів жінок у період вагітності: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр». ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв. 2024. 129 с. [Інтернет]. Доступний у: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3976>
  5. Герасименко Л.О., Скрипніков А.М., Ісаков Р.І. Психогенні психічні розлади: навчально-методичний посібник. Київ (Україна): Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина». 2021. 208 с.
  6. Коротаєва А.А. Стан соціально-педагогічної підтримки вагітних жінок в Україні та закордоном. [Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: педагогічні науки]. 2018;(8(322)Pt2):219-26. [Інтернет]. Доступний у: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7895>
  7. Кравченко О., Ясніковська С. Здоров'я жінки. Сучасні перинатальні стратегії. 2025;(77):32-8. DOI:10.18370/2309-4117.2025.77.32-38.
  8. Матохнюк Л.О. і Оверчук В.А. Вплив війни на психологічний стан вагітних жінок. [Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки]. 2024;11(1):68-73. Доступний у: <https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua/article/view/16417>
  9. World Health Organization. International statistical classification of diseases and related health problems. 10<sup>th</sup> revision. Volume 1. Geneva: World Health

Organization; 2010. 1998 p. Available at:  
<https://iris.who.int/handle/10665/42980>

10. Міністерство охорони здоров'я України. Наказ № 417 від 15 липня 2011 року «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні», чинний з 8 грудня 2025 року. Верховна Рада України. Законодавство України. Доступно у:  
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417282-11>
11. Whitburn LY, Jones LE, Davey MA, Small R. Women's experiences of labour pain and the role of the mind: an exploratory study. *Midwifery*. 2014;30(9):1029-35. DOI: 10.1016/j.midw.2014.04.005. PMID: 24820004.
12. Charlson FJ, van Ommeren M, Flaxman A, Cornett J, Whiteford HA, Saxena S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*. 2019; 394(10194):240-8. DOI: 10.1016/S0140-6736(19)30934-1. PMID:31200992.
13. Сергієні О. Емоційний стан жінки в різні періоди вагітності. [Наукові перспективи]. 2022;7(25):508-21. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-508-520.
14. Jawad M, Hone T, Vamos EP, Cetorelli V, Millett C. Implications of armed conflict for maternal and child health: A regression analysis of data from 181 countries for 2000–2019. *PLoS Med*. 2021;18(9):e1003810. DOI: 10.1371/journal.pmed.1003810. PMID:34582455.

## REFERENCES:

1. Sobko T. Psychological distress characteristics in pregnant women during war: a cross-sectional study [master's thesis]. Lviv, Ukraine: Ukrainian Catholic University; 2024. 85 p. [Internet]. Available at:  
<https://er.ucu.edu.ua/items/867065c3-8f38-481a-b6d5-2b5d566634bf> [in Ukrainian].

2. Bendavid E, Boerma T, Akseer N, Langer A, Malembaka EB, Okiro EA, et al. The effects of armed conflict on the health of women and children. *Lancet*. 2021; 397(10273):522-32. DOI: 10.1016/S0140-6736(21)00131-8. PMID: 33503456.
3. Matokhniuk LO, Overchuk VA. The impact of war on the psychological state of pregnant women. [Bulletin of Donetsk National University named after Vasyl Stus. Series: Psychological Sciences]. 2024;11(1):68-73. Available at: <https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua/article/view/16417> [in Ukrainian].
4. Botezatu TA. Psychological characteristics of emotional states in women during pregnancy [master's thesis]. Mykolaiv (Ukraine): Petro Mohyla Black Sea National University; 2024. 129 p. [Internet]. Available at: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3976> [in Ukrainian].
5. Herasymenko LO, Skrypnikov AM, Isakov RI. Psychogenic mental disorders: educational-methodical manual. Kyiv (Ukraine): VSV "Medytsyna"; 2021. 208 p. [in Ukrainian].
6. Korotaieva AA. The state of social-pedagogical support for pregnant women in Ukraine and abroad. [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University: Pedagogical Sciences]. 2018;(8(322)Pt2):219-26. Available at: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7895> [in Ukrainian].
7. Kravchenko O, Yasnikovska S. Women's health. Modern perinatal strategies. *Reprod Endocrinol*. 2025;(77):32-8. DOI:10.18370/2309-4117.2025.77.32-38. [In Ukrainian].
8. Matokhniuk LO, Overchuk VA. The impact of war on the psychological state of pregnant women. [Bulletin of Donetsk National University named after Vasyl Stus. Series: Psychological Sciences]. 2024;11(1):68-73. Available at: <https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua/article/view/16417> [in Ukrainian].
9. World Health Organization. International statistical classification of diseases and related health problems. 10<sup>th</sup> revision. Volume 1. Geneva: World Health Organization; 2010. 1998 p. Available at: <https://iris.who.int/handle/10665/42980>

10. Ministry of Health of Ukraine. Order No.417 of 15 Jul 2011 "On the organization of outpatient obstetric and gynecological care in Ukraine", in force of 8 Dec 2025. Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine. Legislation of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417282-11> [in Ukrainian]
11. Whitburn LY, Jones LE, Davey MA, Small R. Women's experiences of labour pain and the role of the mind: an exploratory study. *Midwifery*. 2014;30(9):1029-35. DOI: 10.1016/j.midw.2014.04.005. PMID: 24820004.
12. Charlson FJ, van Ommeren M, Flaxman A, Cornett J, Whiteford HA, Saxena S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*. 2019; 394(10194):240-8. DOI: 10.1016/S0140-6736(19)30934-1. PMID:31200992.
13. Sergiieni OV. Emotional state of a woman at different periods of pregnancy. [Scientific Perspectives]. 2022;7(25):508-21. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-508-520. [In Ukrainian].
14. Jawad M, Hone T, Vamos EP, Cetorelli V, Millett C. Implications of armed conflict for maternal and child health: A regression analysis of data from 181 countries for 2000–2019. *PLoS Med*. 2021;18(9):e1003810. DOI: 10.1371/journal.pmed.1003810. PMID:34582455.

# HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

УДК 316.74:330.34 (47+57) «1917/1991»

**Лисенко Ілля Сергійович**

методист, керівник гуртка

Лубенський центр дитячої та юнацької творчості

учнівської молоді Лубенської міської ради

Полтавської області

м. Лубни, Полтавська область, Україна

## **«БЛАТ» ЯК НЕФОРМАЛЬНА ПРАКТИКА У РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ МАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Анотація.** У статті здійснено соціально-історичний аналіз «блату» як стійкої неформальної практики у радянській системі розподілу матеріальних благ. Розкрито генезу «блату» в умовах адміністративно-командної економіки, механізми його функціонування у повсякденному житті радянського суспільства та трансформацію впродовж різних історичних етапів існування СРСР. Особливу увагу приділено емпіричним прикладам із сфер продовольчого забезпечення, житлового розподілу та номенклатурних привілеїв. Доведено, що «блат» виконував компенсаторну та адаптаційну функції, забезпечуючи відносну стабільність повсякденного життя в умовах хронічного дефіциту.

**Ключові слова:** «блат», неформальні практики, дефіцит, система розподілу, номенклатура, радянське суспільство, повсякденність.

Реконструкція цілісної картини радянського минулого не можлива без дослідження різноманітних зрізів повсякденного життя «*homo sovieticus*». Одним з таких важливих явищ радянської повсякденності є неформальні практики доступу до ресурсів, які в умовах жорстко централізованої системи розподілу матеріальних благ, хронічного дефіциту та соціальної ієрархії радянського суспільства, практично стали стратегіями виживання та взаємодопомоги. Особливе місце серед цих практик посідає «блат», який у радянському суспільстві означав використання особистих зв'язків для отримання матеріальних благ, послуг або соціальних переваг поза або всупереч формальним правилам. Для більшості громадян він не асоціювався з кримінальною корупцією, а сприймався саме як повсякденна стратегія виживання. Саме це зумовлює актуальність дослідження «блату» не лише як економічного чи правового явища, а як соціально-історичного феномену.

У вітчизняній історичній науці явище «блату» розглядалося переважно фрагментарно, насамперед в контексті економічної історії України радянської доби, а також дослідженнях присвячених повсякденному життю радянського суспільства, зокрема, у працях С.Кульчицького, В.Смолія, В.Даниленка та інших. Спроби більш комплексного дослідження цієї практики представлені у працях відомої дослідниці неформальної економіки О.Леденьової.

Під поняттям «блату» як правило розуміють неформальний обмін послугами та ресурсами, що виникає в умовах дефіцитної економіки. О.Леденьова визначає «блат» як «практику обходу формальних процедур, які регулюють доступ до ресурсів, що стосуються сфери особистого споживання»[1,с.17]. Головними відмінностями «блату» від інших неформальних практик, на думку дослідниці, є те, що «блат» по суті є «не обміном ресурсами, а скоріше обміном «доступом до ресурсів» і не передбачає безпосередньої оплати і використання власних ресурсів, а також те, що «блат» забезпечує потреби особистого споживання і пов'язаний з родинними зв'язками, соціальним походженням, особистими стосунками» [1,с.22]. Головною причиною виникнення цієї неформальної практики, перш за все слід

вважати конкретні інституційні обмеження радянської системи, - формування жорстко централізованої системи розподілу матеріальних благ, яка базувалася на ієрархії установ та посад; хронічний дефіцит товарів споживання в умовах планової економіки; низький рівень довіри громадян до формальних інститутів, їх можливостей справедливо вирішити проблеми людей та соціальна нормалізація неформальних практик у суспільній свідомості та повсякденні радянського суспільства.

«Блат» як неформальна практика впродовж існування СРСР зазнавав певних змін, набував нових форм, масштабів поширення, що було зумовлено конкретними історичними чинниками – економічною політикою влади, ідеологічними та політичними умовами. Про формування перших форм «блату» можна говорити починаючи з доби воєнного комунізму, коли карткова система та реквізиції спричинили гостру нестачу продовольства, а система розподілу матеріальних благ перейшла під повний контроль держави. Доступ до додаткових пайків часто залежав від особистих контактів із працівниками розподільчих органів, родинних зв'язків [2,с.54]. У 1920-х роках, попри запровадження НЕПу, нерівність у доступі до товарів, зокрема промислових, зберігалася, що сприяло подальшій інституціоналізації неформальних обмінів [3, с.146]. У 1930-х роках індустріалізація та колективізація призвели до концентрації ресурсів у пріоритетних секторах. Робітники промислових центрів, військовослужбовці та партійно-державний апарат мали кращі можливості отримання житла та продовольства, тоді як решта населення була змушена покладатися на «блат» як альтернативний механізм [4, с.197]. Справжній розквіт «блату» припадає насамперед на післявоєнний період – 1950 - 1980-ті роки, коли ця неформальна практика з епізодичного явища перетворилася на стійкий соціальний інститут повсякденного життя. Якщо в 1930 - 1940-х роках «блат» був привілеєм управлінців і міських еліт, то з 1960-х років він охопив усі соціальні групи: робітників, інженерів, інтелігенцію, селян [5, с.397]. Це зробило його масовою і загальноприйнятою практикою.

Однією з ключових ділянок функціонування «блату» в радянському суспільстві була сфера продовольчого та товарного забезпечення. Саме тут структурні вади адміністративно-командної економіки проявлялися найбільш наочно й безпосередньо впливали на повсякденне життя населення. Хронічний дефіцит, обмежений асортимент, нерівномірність постачання та пріоритетне забезпечення окремих категорій громадян формували умови, за яких формальні механізми розподілу втрачали ефективність, а неформальні практики ставали фактично необхідним елементом соціального виживання. Централізована система планування передбачала суворо регламентовані норми виробництва й розподілу продовольства та промислових товарів. Проте планові показники часто не відповідали реальним потребам населення, а система постачання була надмірно бюрократизованою та негнучкою. Унаслідок цього в радянській торгівлі сформувався феномен «постійного дефіциту», який охоплював не лише предмети розкоші чи імпортні товари, а й базові продукти харчування та товари повсякденного вжитку [6, с.94]. У таких умовах «блат» перетворився на альтернативний механізм доступу до продовольства й товарів. Він ґрунтувався на особистих контактах із працівниками торгівлі, постачання, складів, баз, а також із посадовими особами, відповідальними за розподіл товарних потоків. Володіння «потрібними знайомствами» нерідко мало значно більшу практичну цінність, ніж формальне право на купівлю товару або навіть наявність грошей. Важливо зазначити, що на відміну від спекуляції, «блат» передбачав придбання товарів за державними цінами в обмін на «відповідну послугу», тому практично не мав ознак кримінального злочину.

Однією з найбільш поширених форм блату у сфері товарного забезпечення була практика отримання дефіцитних товарів «з-під прилавка». Йдеться про неофіційний продаж або відкладення товарів для «своїх» покупців — родичів, знайомих або осіб, здатних надати відповідну зустрічну послугу. Продавці, завідувачі магазинів і складів фактично ставали ключовими фігурами в неформальних мережах розподілу. Нерідко дефіцитні товари взагалі не потрапляли у вільний продаж, а розподілялися за заздалегідь сформованими

списками «потрібних людей». Листи-скарги громадян до органів влади свідчать про численні випадки приховування товарів працівниками торгівлі або їх продаж по «блату» [7, с.297]. Блат у сфері продовольчого забезпечення майже завжди мав характер взаємного обміну. Отримання дефіцитного товару передбачало надання певної послуги у відповідь: ремонт техніки, медичну консультацію, сприяння у вирішенні побутових або адміністративних питань. Таким чином формувалися локальні мережі взаємозалежності, у межах яких кожен учасник виконував певну роль. Ці мережі часто мали замкнений характер і ґрунтувалися на довірі, що значно зменшувало ризики викриття. У невеликих містах і мікрорайонах великі магазини та ринки перетворювалися на осередки неформальної соціальної комунікації, де циркулювала інформація про «викиди» товарів, можливості обміну та надійних контактів. Черги були однією з найхарактерніших рис радянського споживчого досвіду. Вони виконували не лише функцію очікування, а й роль соціального простору, у якому формувалися неформальні ієрархії. Наявність «знайомого продавця» або «потрібного слова» дозволяла обійти чергу або зайняти вигідніше місце в ній. У деяких випадках черги слугували інструментом соціального контролю, оскільки відхилення від формальних правил викликало осуд інших покупців. Проте навіть у таких умовах «блат» залишався ефективним механізмом доступу до товарів, оскільки він був прихованим і масово поширеним. Функціонування «блату» у сфері товарного забезпечення мало виразну регіональну специфіку. Починаючи з кінця 1920-х років в СРСР сформувалася система товарного забезпечення регіонів відповідно до категорій. Москва і Ленінград були виділені у особливу категорію і відповідно мали найкраще постачання товарами. До першої категорії постачання належали великі промислові центри та деякі центри союзних республік. Доступ до товарів значною мірою залежав від відомчого постачання, пов'язаного з підприємствами союзного або оборонного значення. Працівники таких підприємств мали привілейований доступ до продовольства, що створювало додаткові можливості для неформального обміну [4, с.154]. «Блат» у системі продовольчого та товарного забезпечення мав суперечливі

соціальні наслідки. З одного боку, він пом'якшував наслідки дефіциту, знижував рівень соціальної напруги та забезпечував мінімальний рівень стабільності повсякденного життя. З іншого боку, він підривав принципи формальної рівності, сприяв відтворенню соціальних ієрархій і формував культуру недовіри до офіційних інститутів. У довгостроковій перспективі така практика сприяла формуванню специфічної моделі економічної поведінки, у якій особисті зв'язки та неформальні домовленості набували більшої ваги, ніж формальні правила. Саме ця модель значною мірою збереглася й у пострадянський період, визначаючи ставлення суспільства до державних механізмів розподілу.

Одне з ключових місць у структурі повсякденних проблем радянського суспільства протягом усього періоду його існування посідало житлове питання. Хронічний дефіцит житлового фонду був зумовлений низкою чинників: стрімкою індустріалізацією, масовою урбанізацією, руйнуваннями внаслідок воєн, централізованим характером планування та низькими темпами житлового будівництва у співвідношенні з демографічними потребами [6, с.126]. За умов, коли ринкові механізми розподілу житла були ліквідовані, а приватна ініціатива істотно обмежена, держава взяла на себе монопольну функцію розподілу житлових благ. Формально житло декларувалося як соціальне право громадян, закріплене у радянських конституціях. Однак практична реалізація цього права відбувалася через систему черг, відомчих фондів і рішень адміністративних органів. Саме ця система, що поєднувала декларативну рівність із фактичною нерівністю доступу, створювала сприятливе середовище для розвитку неформальних практик, серед яких «блат» став одним із ключових механізмів вирішення житлових проблем. Основними каналами отримання житла в СРСР були: місцеві органи влади (виконкоми), підприємства та установи, відомчі житлові фонди, а також житлово-будівельні кооперативи. Черга на житло могла тривати десятиліттями, а її просування залежало не лише від формальних критеріїв (стаж роботи, склад сім'ї, житлові умови), а й від неформальних факторів — соціального статусу, наближеності до керівництва, особистих

зв'язків. Відомчий розподіл житла був особливо вразливим до зловживань. Керівники підприємств, партійні та профспілкові функціонери мали можливість впливати на формування списків претендентів, прискорювати або блокувати надання квартир. У таких умовах «блат» перетворювався на інструмент взаємних послуг, у межах якого житло виступало однією з найцінніших «валют» соціального обміну. «Блат» у житловій сфері мав різноманітні форми. Найпоширенішими були: прискорення отримання квартири - завдяки особистим зв'язкам у житлових відділах, на підприємствах або у партійних структурах; поліпшення житлових умов - отримання більшої за площею квартири, вигіднішого планування або кращого району; обхід формальних обмежень - заселення понад установлені норми, збереження квартири після зміни складу сім'ї, неформальні обміни. Механізм житлового «блату» зазвичай будувався на довготривалих соціальних зв'язках і взаємних зобов'язаннях. Послуга рідко мала прямий грошовий еквівалент; натомість використовувалися зустрічні «послуги»: дефіцитні товари, професійна допомога, сприяння у працевлаштуванні чи навчанні. Особливе місце в системі житлового забезпечення займала партійно-державна номенклатура. Для цієї соціальної групи існували окремі житлові фонди, спецбудинки, закриті квартали з підвищеним рівнем комфорту. Формально такі привілеї обґрунтовувалися «службовою необхідністю», однак на практиці вони закріплювали соціальну ієрархію та відтворювали нерівність. «Блат» у середовищі номенклатури набував внутрішньоієрархічного характеру: доступ до престижного житла залежав від рангу, лояльності та включеності у неформальні мережі впливу. Листи-скарги громадян свідчать про масове невдоволення такими практиками, що, однак, рідко призводило до реальних змін [7, с.298]. Житлово-будівельні кооперативи, особливо поширені з 1960–1970-х років, формально розглядалися як альтернатива державному житловому фонду. Проте й у цій сфері «блат» відігравав істотну роль. Потрапляння до кооперативу часто вимагало рекомендацій, підтримки керівництва підприємства або партійних органів, а також доступу до фінансових ресурсів. Таким чином, кооперативи не

ліквідували проблему нерівності, а радше створювали новий рівень соціальної селекції, у якому «блат» поєднувався з матеріальними можливостями.

Практики «блату» у сфері житлового забезпечення мали глибокі соціальні наслідки. По-перше, вони підривали довіру до декларованих принципів соціальної справедливості та рівності. По-друге, сприяли формуванню тіньових норм поведінки, за яких успіх у вирішенні житлових проблем асоціювався не з дотриманням правил, а з умінням «налагоджувати зв'язки». Житловий «блат» виступав важливим елементом адаптації населення до умов дефіцитної економіки, але водночас закріплював структурні деформації радянської системи розподілу. У довгостроковій перспективі ці практики сприяли ерозії легітимності радянських інститутів і формуванню стійких моделей неформальної поведінки, які збереглися й у пострадянський період.

Особливе місце серед форм «блату» посідав так званий номенклатурний «блат». Партиїно-державна номенклатура посідала виняткове місце у радянській соціальній структурі, виступаючи водночас носієм політичної влади, адміністративного ресурсу та доступу до дефіцитних матеріальних і символічних благ. Сам термін «номенклатура» позначав перелік ключових посад, призначення на які здійснювалося або контролювалося партійними органами, однак у соціально-історичному вимірі він охоплював значно ширше коло осіб — від вищого керівництва до середньої управлінської ланки. Номенклатура не була однорідною групою: її внутрішня ієрархія визначалася рівнем посади, близькістю до центрів ухвалення рішень, тривалістю партійної кар'єри та ступенем лояльності до чинного керівництва. Саме в межах цієї ієрархічної структури формувався специфічний різновид «блату» - номенклатурний «блат», який суттєво відрізнявся від повсякденних неформальних практик пересічних громадян [5, с.289]. Привілейоване становище номенклатури закріплювалося не лише неформально, а й через цілу систему інституційних механізмів. До них належали спеціальні розподільники, відомчі магазини, закриті санаторії та будинки відпочинку, спецполіклініки,

окремі житлові фонди та транспортне забезпечення. Формально ці інститути обґрунтовувалися «службовими потребами», проте на практиці вони створювали відокремлений простір споживання. Номенклатурний «блат» функціонував на стику формальних повноважень і неформальних домовленостей. Навіть у межах привілейованої групи доступ до найкращих благ не був автоматичним і вимагав включеності в мережі особистих зв'язків. Таким чином, «блат» виконував роль механізму перерозподілу привілеїв усередині номенклатури. Найпоширенішими формами номенклатурного блату були: житлові привілеї - отримання квартир у престижних районах, спецбудинках, позачергове поліпшення житлових умов; продовольче та товарне забезпечення — доступ до спецрозподільників, дефіцитних імпортованих товарів, якісних продуктів харчування; медичні та рекреаційні послуги — обслуговування у спецполіклініках, лікування та відпочинок у закритих санаторіях; освітні та кадрові переваги — сприяння у вступі до престижних закладів освіти, кар'єрне просування родичів. «Блат» у цій сфері рідко мав форму прямої корупції; значно частіше йшлося про обмін лояльністю, політичною підтримкою або адміністративними послугами. Звернення громадян і внутрішні перевірки засвідчують наявність постійної напруги між офіційною риторикою рівності та фактичним існуванням номенклатурних привілеїв. Скарги на «зловживання службовим становищем» і «побутове розкладання кадрів» регулярно фіксувалися в документах ЦК КПРС і республіканських партійних органів. Попри це, система номенклатурного «блату» відтворювалася завдяки її закритості та взаємозалежності учасників. Внутрішні дисциплінарні заходи зазвичай мали показовий характер і рідко підривали самі основи привілейованого становища. Номенклатурний «блат» виконував не лише споживчу, а й політичну функцію. Доступ до привілеїв виступав важливим інструментом мотивації, утримання лояльності та контролю над управлінськими кадрами. Втрата доступу до системи неформальних благ фактично означала маргіналізацію в межах владної ієрархії. Таким чином, «блат» ставав складовою механізмом відтворення радянської владної системи,

забезпечуючи її стабільність за рахунок селективного розподілу ресурсів. Існування номенклатурного «блату» мало далекосяжні соціальні наслідки. Воно поглиблювало розрив між офіційною ідеологією та реальними практиками, формувало цинічне ставлення до декларованих принципів соціалізму та стимулювало поширення неформальних стратегій виживання серед ширших верств населення. Для пересічних громадян номенклатурні привілеї слугували постійним нагадуванням про нерівність доступу до ресурсів, що підривало довіру до державних інститутів і сприяло легітимації «блату» як універсальної соціальної практики.

Проведений соціально-історичний аналіз «блату» як неформальної практики у радянській системі розподілу матеріальних благ дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків, що мають як теоретичне, так і емпіричне значення для розуміння специфіки функціонування радянського суспільства.

По-перше, «блат» у СРСР не був маргінальним або випадковим явищем, зумовленим виключно «деформаціями» окремих сфер управління. Навпаки, він виступав системним елементом радянської моделі розподілу, що органічно доповнював формальні інститути планової економіки. За умов хронічного дефіциту, централізованого управління та відсутності ринкових механізмів саме неформальні соціальні зв'язки забезпечували відносну функціональність системи та адаптацію населення до повсякденних викликів.

По-друге, «блат» слід розглядати не лише як індивідуальну стратегію виживання, а як соціальний механізм перерозподілу ресурсів, який відтворював і закріплював приховану соціальну ієрархію. Формально декларована рівність доступу до матеріальних благ - житла, продуктів харчування, товарів - на практиці нівелювалася залежністю від статусу, посади, професійної належності та включеності в неформальні мережі обміну.

По-третє, дослідження показало, що «блат» мав багаторівневу структуру. На повсякденному рівні він виступав засобом компенсації дефіциту для широких верств населення, тоді як на рівні партійно-державної номенклатури перетворювався на інструмент закріплення привілеїв і підтримання лояльності

управлінських кадрів. Таким чином, «блат» функціонував як універсальний соціальний «клей», що поєднував різні сегменти радянського суспільства в умовах обмежених ресурсів.

По-четверте, аналіз окремих сфер — продовольчого та товарного забезпечення, житлової політики - засвідчив, що ступінь і форми «блату» корелювали з рівнем дефіцитності конкретного ресурсу. Чим більш обмеженим і соціально значущим було благо, тим інтенсивніше формувалися неформальні практики доступу до нього. Це дозволяє розглядати «блат» як індикатор структурних деформацій радянської системи розподілу.

По-п'яте, номенклатурний «блат» і система привілеїв підірвали легітимність офіційної ідеології соціалістичної рівності. Матеріали усної історії, скарги громадян і внутрішні партійні документи свідчать про усвідомлення населенням існування прихованої нерівності, що сприяло формуванню цинічного ставлення до декларованих норм і стимулювало подальше поширення неформальних практик у всіх сферах суспільного життя.

По-шосте, «блат» виконував подвійну соціальну функцію. З одного боку, він підірвав формальні правила, сприяв ерозії правових і адміністративних інститутів та закріплював нерівність. З іншого боку, саме через «блат» радянська система тривалий час зберігала керованість і відносну стабільність, компенсуючи власну неефективність за рахунок неофіційних механізмів соціальної взаємодії.

Досвід радянського «блату» має важливе значення для аналізу пострадянських трансформацій. Значна частина неформальних практик, сформованих у період СРСР, не зникла з його розпадом, а трансформувалася відповідно до нових соціально-економічних умов. Це дозволяє розглядати «блат» не лише як історичний феномен, а як довготривалу соціальну спадщину, що продовжує впливати на поведінкові моделі та інституційні практики в пострадянських суспільствах.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ledeneva A.V. Russia's economy of favours: Blat, networking and informal exchange/ Cambridge: Cambridge univ. press (Cambridge Russian, Soviet a. Post-Soviet studies; 102).1998. – XIII, 235 p.
2. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
3. Нариси повсякденного життя Радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С. В. Кульчицький: в 2 ч. — Ч 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 445 с.
4. Osokina Elena. Stalin's Quest for Gold. The Torgsin Hard-Currency Shops and Soviet Industrialization. Ithaca, Ny: Cornell University Press, 2021, - 366 p.
5. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
6. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 250 с.
7. Журавльов Я.О. Радянська торгівля та побутове обслуговування: відображення проблем галузі у листах громадян до ЦК КП України (1965-1985 рр.)/ Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип.45. Том1. С.296-299.

**Прибитько Іван Олександрович**

учитель історії

**Івкова Вікторія Юрївна**

учениця

Слов'янський заклад загальної середньої освіти

I – III №9 Слов'янської міської ради Донецької області

м. Слов'янськ, Україна

## **ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ УЯВЛЕНЬ У МАХНОВСЬКОМУ ПОВСТАНСЬКОМУ РУСІ (1917–1921 рр.)**

**Анотація.** у роботі досліджено фактори державного будівництва в махновському русі в умовах Української Революції та Громадянської війни на території України. Проаналізовано причини актуалізації пошуку різних форм державності в період політичної нестабільності та воєнного протистояння. Особливу увагу приділено ідеологічно-політичному й військовому тиску, який відчувало населення Лівобережної України, а також історичним і ментальним передумовам розгортання повстанського руху.

**Ключові слова:** аграрне питання, анархізм, анархо-індивідуалізм, антибільшовицький рух, антигетьманський рух, антиденікінський рух, бандитські формування, більшовицька політика, громадянська війна, державне будівництво, державотворчі процеси, декабрет про землю, збройний спротив, ідеологічний тиск, історіографія, козацька традиція, козацтво, Лівобережна Україна, махновський рух, ментальність селянства, модернізація політичних уявлень, національні проєкти державності, повстанські загони, повстанські республіки, політична організація, революційні події, самоврядування, селянські повстання, селянство, соціально-економічні чинники, структурні прорахунки влади, українська державність, військово-політичні чинники, добровільні об'єднання, землеволодіння, індивідуалізм, козацький світогляд,

плюралізм думок.махновщина, махновський рух, державотворення, форми державності, Громадянська війна, Українська революція 1917–1921 рр., Лівобережна Україна, повстанський рух, селянство, анархізм.

Провідним предметом дослідження обраної теми є фактори державного будівництва в махновському русі. Зазначений період ґрунтовно відображений як у художній літературі (роман «Тихий Дон» М.Шолохова, «Третя революція» В.Підмогильного), так і в наукових працях (С.Коваленка, Д.Архірейського, О.Скірди, В.Верстюка, В.Голованова, В.Чопа та ін.). Водночас як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії практично відсутні спеціальні дослідження, присвячені державотворчій діяльності повстанських рухів, а також її порівняльному аналізу в контексті національного чи більшовицького проєктів української державності.

Основним завданням цієї статті є розгляд базових факторів і принципів державотворчих процесів, покладених в основу формування так званих «повстанських республік» на території України у 1918–1921 рр.

Значна кількість напрацьованих у науковій літературі стереотипних уявлень, описів та досліджень, присвячених перебігу воєнних дій на теренах колишньої РСФРР та Української Народної Республіки, а також численні біографічні студії, переважно не передбачали аналізу державотворчої проблематики. Водночас саме в жорстоких реаліях Громадянської війни, коли світоглядні горизонти більшості були звужені воєнними подіями, частина суспільства вбачала альтернативні моделі політичної організації [3, с. 168–169]. Подібна критичність мислення в умовах глибокої кризи зумовила поступову, а згодом і активну модернізацію уявлень про форми державного управління.

У низці публікацій, переважно авторства російських дослідників, повстанські рухи, зокрема махновський, нерідко репрезентуються як стихійна бунтарська течія, позбавлена чітких цілей і мотивації, що ототожнюється з проявами ірраціонального бандитизму [1, с. 2]. Подібні оцінки є методологічно хибними та не відповідають історичній дійсності. Для спростування таких

тверджень достатньо вийти за межі поверхового бачення суспільних процесів і звернутися до аналізу структурних прорахунків центральної влади, що дозволяє глибше зрозуміти причини виникнення повстанського руху.

1917–1920 рр. позначилися численними й організованими спалахами селянських повстанських рухів у Катеринославській, Таврійській, Херсонській та Харківській губерніях, які зумовили появу формувань державного типу. Причини цих масових рухів і створення «повстанських республік» визначалися комплексом соціально-економічних, військово-політичних та історичних чинників.

У соціально-економічному вимірі основну частину населення України становило селянство. Станом на 1917 р. селянство Херсонської, Катеринославської, Таврійської та Харківської губерній поділялося на три основні групи: біднота — 60,3 % від загальної кількості селянських господарств, середняки — 24,2 %, «куркулі» та заможні — 15,5 % [5, с. 61–62]. За розмірами землеволодіння ці групи розподілялися таким чином: біднота — 1 – 2,2 десятин, середняки — 2,2 – 6 десятин, заможні — 6 – 25,5 десятин, «куркулі» — понад 25,5 десятин. Основу економічної потужності сільського господарства становили середняки та «куркулі» [7, с. 8].

На відміну від російських селян, для яких характерною була общинна форма організації господарства, українські селяни Лівобережжя надавали перевагу індивідуальному землеволодінню, що сприяло формуванню стійких дрібновласницьких настроїв. Крім того, на Лівобережжі проживали представники чорноморського, донського та кубанського козацтва, які ніколи не перебували в кріпосній залежності та традиційно прагнули політичної й економічної автономії [2, с. 76].

В аграрному питанні, яке закономірно виходило на перший план, селянська більшість Лівобережної України займала позицію, що суттєво розходила з аграрною політикою, яку провадили уряди революційної Росії та України. Нездатність жодного з них, за винятком короткотривалої спроби більшовиків у січні 1918 року (поширення дії «Декрету про землю» від 8

листопада 1917 року на Україну), досягти компромісу із селянством зумовила прагнення останнього до самостійного розв'язання аграрного питання.

Цей процес додатково посилювала наявність значної кількості зброї серед цивільного населення [2], що надавало йому реальні можливості для збройного спротиву та переводило протестні настрої на якісно новий рівень.

Окремим чинником розгортання повстанського руху стало історичне підгрунтя, закладене ще в XVI–XVIII ст. Території Лівобережної та Південної України, які стали осередком діяльності махновців, тривалий час перебували під впливом козацького стану. Це зумовило формування специфічного бачення державотворчих процесів, реалізованих Н.Махном, зокрема у питаннях організації війська, цивільного управління та символічного звернення до козацької традиції [2; 3, с. 172].

У військово-політичній сфері селянство Лівобережжя впродовж усього періоду Громадянської війни зазнавало потужного ідеологічного та воєнного тиску з боку націоналістів, більшовиків, денікінців, анархістів, а також розбійницьких формувань. У низці районів режими та уряди змінювалися до 18 разів на рік, а протиборчі армії постійно намагалися встановити контроль над регіоном [2, с. 79].

Характерною особливістю цих армій була нестабільність їхнього складу після входження на територію Лівобережної України. Зафіксовано випадки, коли одні й ті самі солдати по кілька разів переходили з однієї армії до іншої, зрештою опиняючись у складі повстанських загонів. Це пояснюється тим, що основу збройних сил становили насильно мобілізовані селяни [1, с. 131].

Сукупний тиск кількох військово-політичних чинників сформував умови для так званого «бунту проти всіх». На Лівобережжі це проявилось в низці етапів: березень–червень 1917 р. — аграрне повстанство; весна–зима 1918 р. — антигетьманський рух; весна–літо 1919 р. — антибільшовицькі виступи; осінь 1919 — зима 1920 рр. — антиденікінський рух.

Паралельно діяли повстанські загони, сформовані на принципах «селянської вольниці», що мали локальний характер і виступали проти будь-

якої чинної влади. Окремо слід відзначити бандитські формування, які не переслідували політичних цілей і діяли протягом усього періоду Громадянської війни [5, с. 17].

Ментальна напруга, спричинена постійним очікуванням небезпеки, ідеологічним тиском, насильством, економічною нестабільністю, ідеалізацією козацької доби та негативним сприйняттям Громадянської війни, сформувала характерні для регіону типи ментальності — козака (захисника, воїна, авантюриста) та селянина (врівноваженого, миролюбного, здатного до тривалого виживання в умовах кризи). Поєднання цих типів у межах повстанського руху надало йому дві ключові риси: анархо-індивідуалістичний світогляд і прагнення до самостійності [3, с. 170–171]. За цих умов населення намагалося знаходити захист у місцевих збройних структурах і передавати владу вихідцям із власних громад, оскільки всі форми центральної влади в процесі революції та громадянської війни поступово себе дискредитували [6, с. 16–17].

Отже, аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати, що формування світогляду та державотворчих уявлень махновського руху відбувалося під впливом комплексу соціально-економічних, політичних і психологічних чинників, породжених революційними подіями та Громадянською війною. Власність на землю та засоби виробництва розглядалася як така, що мала належати селянам, робітникам і їхнім добровільним об'єднанням (радам і комунам). Соціальна сфера організовувалася на засадах повного самоврядування з опорою на козацькі традиції. Через добровільні об'єднання населення отримувало можливість брати участь у прийнятті рішень, а в межах конкретної військово-політичної ситуації допускався максимально можливий плюралізм думок і переконань.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицак Я. Українська революція, 1914 – 1923рр.: нові інтерпретації // Матеріали засідань. Історичної та Археографічної комісії НОШ в Україні. - Львів, 1999.
2. Єрмаков В. Д. Махновщина: деякі соціально-побутові аспекти повстанського руху селян України // Социс. 1991.
3. Єрохін І. Ю. Козацько-селянська Республіка Н. Махно: до питання козацької державності // ПНиО. 2013.
4. Котляр Ю. В. Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення): Монографія. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - Історична бібліотека ЧДУ.
5. Лукінов І.І. Розвиток аграрної економіки Української РСР. – К.: Врожай, 1987. – 416 с
6. Немченко В. Н. Крестьянское движение на юге Украины в 1917 г.: автореферат дисс. к.и.н. - Одесса: Ин-т истории АН УССР, 1960.
7. Немченко В. Н. Селянський рух на півдні України в 1917 р.: автореферат дис. к.і.н. – Одеса: Ін-т історії АН УРСР, 1960. – 22 с.

# OXFORD INTERNATIONAL SCIENCE FORUM

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC  
AND PRACTICAL CONFERENCE

February 6-8, 2026

Oxford, United Kingdom

**Editor**

**Soloviov O. V.**

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,  
Head of the European Union Research Department,  
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

E-mail: [journal@naukainfo.com](mailto:journal@naukainfo.com)

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

*The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).*

This edition was approved for publication on February 22, 2026.

Published in A4 format online on website: <https://naukainfo.com/conference?id=95>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.